

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI
*
COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

4

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

4.

BUDAPEST, 1956

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

DR. JÁKI GYULA
egyetemi tanár, Szeged

SZERKESZTI:

PALLA ÁKOS

Szerkesztőség:

Orsz. Orvostörténeti Könyvtár
Budapest, II., Török u. 12

Redaktion:

Medizingeschichtliche Landesbibliothek
Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Редакция:

Государственная медицинско-историческая библиотека
Венгрия
Budapest, II., Török u. 12.

Editorial Office:

Library of the Medical History
Budapest, II., Török u. 12. Hungary

Redaction:

Bibliothèque d'Histoire de la Médecine en Hongrie
Budapest, II., Török u. 12. Hongrie

TARTALOM

Prof. IVÁNYI BÉLA: „Vizégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI—XVII. században	5
Prof. SZODORAY LAJOS: Néhány adat az 1848—49-i szabadságharc venereás helyzetéhez	34
Dr. BÍRÓ IMRE: Az első magyar szemkórház (Grósz Frigyes emlékezete)	42
Prof. KÓTAY PÁL: Pápai Páriz Ferencz orvosdoktori értekezése (Basel, 1674)	62
Dr. ZSAKÓ ISTVÁN: Az egykori országos tébolyda keletkezésének története	84
Dr. NEBENFÜHRER LÁSZLÓ: A syphilis történeti kutatásának útja	108

Felelős kiadó: a „Művelt Nép“ Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: dr. Kulcsár Adorján
Műszaki vezető: Löblin Imre
Terjedelem: 8,25 (A/5) ív, 29 ábra. — Példányszám: 650

2272 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Janka Gyula - 5-4

„VÍZÉGETÉS“ NYUGAT-MAGYARORSZÁ- GON A XVI—XVII. SZÁZADBAN

Irta: Prof. IVÁNYI BÉLA (Vonyarcvashegy)

Olvasva a fenti címet, az olvasó méltán fölteheti a kérdést: honnan vettük ezt a lehetetlen és — látszólag — értelmetlen szót? Hiszen vízégetés nincs, vizet „égetni“ képtelenség. A tűz és a víz egymással össze nem férő, sőt egymást pusztító elem, elképzelhetetlen tehát, hogy tűzzel vizet lehessen „égetni“.

A „vízégetés“ ellen azzal is lehetne érvelni, hogy íme sem a Nyelvtörténeti, sem az Oklevél-, sem a Tájszótár, sőt még a Magyar Nyelv c. folyóirat indexe sem ismeri ezt a szót, s így alig hihető, hogy ilyen szó és ilyen foglalkozás valaha is létezett volna.

Mindez teljesen helytálló, azonban ennek ellenére a XVI—XVII. században nálunk mégis ismerik és használják ezt a szót, s a történelmi források is gyakran emlegetik, mert akkor voltak vízégetéssel foglalkozó emberek, ez tehát — bár elég ritka — de mégis kenyérkereseti ág volt, mellyel a nép fiai foglalkoznak, és itt-ott a források még a „vízégető“ szerszámokat és felszerelést is leírják és a vízégetőket megnevezik.

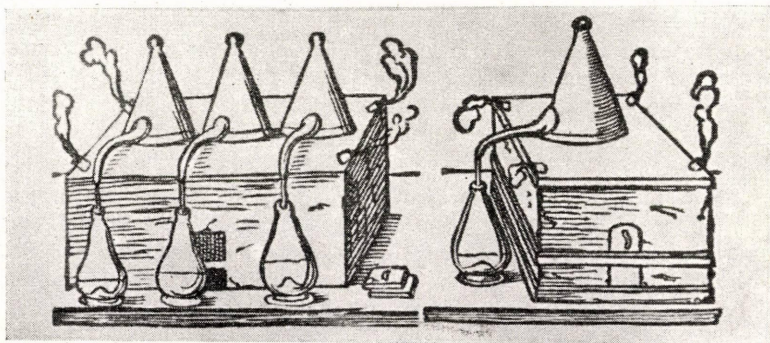
Tehát voltaképpen mi is az a „vízégetés“? Ugyanaz, mint a „borégetés“, azaz pálinkafőzés. Valamiképpen párolták és párolják ma is a bort és borpárlatot, azaz pálinkát, vagy amint régente nevezték, „égett bort“ készítették belőle. Hasonlóképpen a vizet is égették, azaz már régen is volt vízpárlat, melyet ma közönségesen *desztillált viznek* neveznek. Tehát a vízégetésen eleink a desztillálást értették.

Bár nem feladatunk e helyen a desztillálás általános tör-

ténetével és ezzel összefüggőleg a gyógy- és egyéb vizek történetével foglalkozni, mégis megemlítjük, hogy állítólag a IV. században az arabok már ismerték a vízpárolás mesterségét, és valószínűleg már a középkorban Európában, de talán Magyarországon is desztilláltak. Talán némileg magyar vonatkozású adatnak tekinthetjük, hogy Hunyadi Mátyás királyunk özvegye, Beatrix királyné 1507-ben Nápolyból (virág)illatos vizeket küldözget rokonának, Estei Hippolit kardinális, előbb esztergomi érseknek, majd pedig egri püspöknek.¹

A vízégetésre nálunk Nyugat-Magyarországon a XVI. század második felében kezdenek adatok felbukkanni és a Batthyány-nemzetség patikái közül a XVII. században már szinte tekintélyes vízégetési nagyüzem bontakozik ki, amint azt a körmendi levéltár adatai bizonyítják.

1570-ben Batthyány Ferenc bán özvegye unokaöccsét, a hypochonder Batthyány Kristófot biztatja, hogy ha valamiféle sziruppal él „és ettől kegyelmed szomjúhozik éjjel, kegyelmed elegyécse meg *főtt vízzel* és szépen meghívesíti”.² Nyilvánvaló tehát, hogy Batthyáyné itt desztillált vízre céloz. A század vége felé már teljesen megbízható adataink vannak arra, hogy a Batthyányiak uradalmaiban egy idő óta vízégetéssel foglalkoznak.

Vízégető készülék képe A. Lonicerus 1593-ban Frankfurt am Mainban megjelent Kreuterbuchjában

I. A vízégető helyek

Legkorábbi adatunk a nyugat-magyarországi vízégetésre a Batthyány-leveítárból 1593-ból való. Tudjuk ugyanis, hogy ekkor *Rohoncon* már egy *vízégető asszony* működött, akinek azonban a nevét nem ismerjük. Ebben az évben Batthyány Boldizsár özvegye, Zrínyi Dorica utasítására Jobbágy János szalonaki udvarbíró ettől az asszonytól vásárol meg 11 forintért egy házat.³ Hogy ez a ház vízégetésre volt-e berendezve, az forrásainkból nem derül ki.

1595-ben említik először *Rohoncon* a *vízégető házat*, amelyben ekkor már új vízégető kemencét építettek.⁴ Ebből az következik, hogy *Rohoncon* már hosszabb idő óta kellett vízégetésnek lenni, volt tehát egy régi desztilláló kemence, mely azonban a sok használat folytán leromlott, tönkre ment és így szükséges volt egy újat építeni. Úgy látszik, hogy ez az új kemence nem vált be. Lehet, hogy a kemence és a kémény közti méret nem volt megfelelő, így aztán 1598 tavaszán Hipszl (talán rectius: Hübschl) György kőmíves mester ugyancsak Batthyányné rendelkezése folytán a vízégető házban kéményestől új kemencét épít, amely építkezés mindössze 3 frt. és 20 dénárba került.

Rohoncon tehát a XVI. század második felében folyik a vízégetés, az erre való berendezés megvan, ámde a vízégető ház, azaz helyesebben szoba vagy helyiség a vízégető üzemen kívül nem fűthető, mert nem volt benne kályha. Tehát, hogy ezen is segítsenek, a szalonaki gerencsér a vízégető házban egy kályhát állít föl.⁵

A Batthyányiak uradalmaiban *Rohonc* tehát az első vízégető hely, és később — amint majd látni fogjuk — *Rohonc* lesz a vízégetés központja.

A század fordulóján úgy látszik *Szalónakon* is folyt — talán csak átmenetileg — vízégetés, mert az 1601. évi „abrakos“ (azaz személyzeti fizetési) lajstrom szerint a vízégető itt dolgozik, napi két kötés kenyér és heti 4 dénár húspénz ellenében. Lehetséges, hogy *Szalónakra* ekkor a *rohonci vízégető* járt át desztillálni, mert arra, hogy *Szalónakon* innen kezdve

állandóan vizet égettek volna, adat nincs. Csak a század közepén és annak második felében emlegetik Szalónakon a vízégetést, amikor vízégető Erazmus itt dolgozik 1649-ben, viszont 1665-ben Szalónak inventáriumában (3. lap) három „víz feőző korszó“-t találunk.⁶ Hogy ezek a korszók a vízégetés célját szolgálták-e — kétes.

1616-ban Jobbágy János szalónaki udvarbírónak Batthyány (II.) Ferenc meghagyta, hogy kerestessen Angelica-gyökeret. Jobbágy a kertészekkel kerestetett is ilyent, de bizony nem találtak. „A kertész azt mondgya — írja Jobbágy —, hogy az elmúlt éőszel az aszony ü nagysága (ezen gyökeret) az my az kertben volt, mind ky ásatta és uizet égettetet beleöle. Hanem im Rohoncra is irtam, hogy ha ott találny, mindgyárast Nagyságodnak küldessenek.“⁷ Itt is szó van tehát a vízégetésről, de hogy ez Szalónakon történt-e, az a levél szövegéből nem derül ki.

A XVII. században vízégetés folyik *Dobrán* is, mert 1631-ben Regedéről hozatnak Dobrára egy ónmívest, aki a vízégető ónkannák födeleit megcsinálta.⁸ Az 1650. január 25-én készült dobrai inventárium a 7. lapon följegyzi, hogy Dobrán, a nagy almáriumban: „Az másodék polcznak a felében vadnak külömb külömb fele vizek hoszú nyakú üvegekben... no 29. Tizen ötnök fa födele lévén, a többi földél nélkül.“

Végül pedig ekkor Dobrán egy almáriumban (29. lap) a következő üvegeket találjuk:

Két füllő üvegh <i>vizek</i> benne	— — — —	no 6,
Hoszu nyakas üvegh, <i>vizek</i> benne	— — —	no 2,
Kotyogós üvegh, vizzel tele	— — — —	no 1.

Egészen nyilvánvaló, hogy ezekben az üvegekben égett vizek vagy egyéb gyógyvizek voltak. 1634-ben (sőt talán előbb is) *Németújváron* is desztilláltak, mert ekkor itt egy Steffli, azaz István nevű vízégető évi 12 forint fizetést kap.⁹ Ekkor már Németújváron gyógyszerár is volt, ahol az 1634. május 5—7-én fölvetett inventárium szerint: „Az Patéka házban vagon poczokon külemb külemb üvegekbe valo vizek, azonképen

lictárium is“, s ugyanezt találjuk az 1634. augusztus 13-án készült inventáriumban is. Az 1636. augusztus 17-én készült németújvári leltár szerint ekkor a: „Grádics alatt való boltban víz égető fazék födelestől“ 12 darab volt.

Teljes vízégető felszerelést említ a németújvári grádics alatti belső boltban az 1638. augusztus 17-i inventárium, viszont 1640—41-ben Németújváron egy vízégető asszony működik, 1643-ban pedig itt már vízégető „ház“, azaz helyiség van, melyet 1644-ben újonnan felépítenek és rendbehozott vízégető szerszámokkal is ellátnak.

Az így jól felszerelt németújvári vízégető üzem innen fogva folyamatosan működik, de csak a század végéig. Ugyanis Németújvár 1686. január 1-én felvett leltárának 5. lapján azt olvassuk, hogy ekkor még itt egy „Eöregh réz vízégető edény ... no 1“ volt található, míg e vár 1709. január 1. és december 31. közti, továbbá 1712., 1713., 1714. évi inventáriumai már csak borégető fazekakat és üvegeket említenek, de vízégető felszerelést már nem.

Időnként *Pinkafőn* is folyt vízégetés, ámde itt sem állandóan, mert ide Batthyány Ádámné hivatja át a rohonci vízégetőt, aki 1648-ban Pinkafőn néhány napig dolgozott.¹⁰ Így tehát a Batthyányak uradalmaiban, ahol a központban patika volt — Dobra, Németújvár, Pinkafő, Rohonc, Szalónak (Körmenten csak a XVIII. században állítanak fel patikát), ott vagy állandóan, vagy csak átmenetileg, de vízégetéssel is foglalkoztak.

Magyarország egyéb helyein forrásaink és tudomásunk szerint vízégetéssel foglalkoztak: *Kismartonban*, ahol 1651 tavaszán a Bathyányak vízégetői úgy látszik kiegészítőként dolgoztak, 1653-ban pedig itt egy vízégető volt alkalmazva, akinek Esterháznén két mérő búzát utalványoz.¹¹ *Korlátkő* Nyitra megyei várban az 1670. május 28-án fölvert inventárium szerint (1/a oldal) két „vízégetni való ón fazék födelestül“ volt található. Végül az ugyancsak Nyitra vármegyében fekvő *Kovarcon* az 1660-ban fölvert leltár szerint (14/b oldal) a castellumban egy „vízégető réz fazék“ találtatott.

II. Vízégető felszerelések

Tudvalevőleg a vízégetéshez, azaz desztilláláshoz megfelelő felszerelés szükséges, úgymint: 1. Desztilláló edény (rézfazék, üst, ónkanna, palack). 2. Hűtő készülék (csöves edények). 3. Vevő vagy szedő edények, rendszerint üvegek, s mindezek a vízégető „ház“-ban, azaz helyiségben voltak elhelyezve, esetleg ládákban vagy polcokon, az égett víz a patika házban.

Rohoncon már a XVI. században megvan a vízégető ház, ahol erre a célra épült vízégető kemencében folyt a vízégetés. 1610 körül vásároltak „Vyz Igetny valo rez zerzamot“ 7 forintért, s bár a számadás nem árulja el, hogy melyik uradalomba kellett ez a felszerelés, valószínű, hogy a rohonci vízégetéshez kellett, az ekkor két forint 50 dénárért vásárolt „Orvos konyw“-vel együtt.

1616-ban egy „exitussa a pénznek“ feliratú számadás szerint egy komoly vízégető felszerelést vásárolnak, nyilván ekkor is Rohoncra, melynek ára 40 forint és 60 dénár volt, tehát aránylag nagy összeg, s ezen tekintélyes árból arra kell következtetnünk, hogy ez a már ekkor nagy üzemű rohonci vízégetőház részére lőn beszerezve.¹²

A Dobrán levő, már említett vízégető felszerelés sem lehetett egészen kis kaliberű, mert a vízégető ónkannák födeleit 2 forint és 40 dénárért javították meg. Már sokkal jelentéktelenebb lehetett a dobrai vízégető ónpalack hibája, mert Balz Péter regedei ónmíves mester két ilyen palackot mindössze 60 dénárért foltozott meg.¹³

Rohoncon az 1634. május 15-én és június 15-én megtartott inventálás szerint (10. és 11., illetve 10. és 12. lap) volt: „Vízégetni való reez fazik minden szerszamosztul on kannával no 1“, viszont a leltár „vízégetni valo on kannát“ kettőt említ. Rohoncon tehát eszerint réz desztilláló edény volt, a hűtő készülék pedig ónkanna lehetett, mely nyilván csöves volt. A patika házban ugyanekkor 186 üvegben állott az égett víz. Ezzel szemben a patika házban 1635-ben már csak 143 égett

vizes üveg volt, egy év alatt tehát 43 üveg vagy kiürült vagy pedig tönkrement.

Rohoncon 1637. május 15—17-én felvett inventárium szerint (16/b oldal) volt: „A vízégető kamarában víz égető kemence nro 2. — Ón fazék nro 10. — Vas fazék nro 1.“ Ezenfelül volt: „Víz égetni való palack 10. — Üvegek az kikben égett vizek vannak no 135.“ Tehát az üvegek száma ismét apadt.

Látni való mindezekből, hogy a rohonci vízégetés ekkor már meglehetősen fejlett, két kemencével dolgozó nagy üzem volt, s mivel a meglehetősen igénybe vett vízégető szerszámok sem voltak örök életűek, kopván és romolván, tehát azokat a sok használat mellett kímélni kellett. 1640-ben tehát Rohoncon új vízégető ház épülvén, a felszerelés kímélését olyanformán gondolták megoldhatni, hogy a szerszámokat vízégetés után, tehát használaton kívül a Batthyányné háza (azaz szobája) alatti bolthajtásos helyiségbe — a helyére — viszik, hogy azokhoz avatatlan kezek hozzá ne férközhessenek.¹⁴

A rohonci vízégető ház felszerelése, a vízégető szerszámokon kívül, az 1643. május 17-i inventárium szerint (43. lap) a következő volt:¹⁵

Az Víz égető házban.

Rostélyos vas ablak	— — — — —	no 1,
Aito pléhestel retezestel	— — — — —	no 1,
Paraszt hosszú szék	— — — — —	no 1.

Az 1644. évi leltár szerint ugyanitt, a vízégető házban volt:

Hoszu pad	— — — — —	no 1,
Üvegh ablak rosteliostul	— — — — —	no 1,
Reczenek valo ráma	— — — — —	no 3,
Aito lakatostul	— — — — —	no 1.

Az 1651. május 17-én felvett rohonci leltár szerint (13. lap) a vízégető ház itt még létezik, a pántos ajtaján és rostélyos

ablakán kívül van benne egy asztal is, de vízégető szerszámot 1643 óta az inventáriumok nem említene, valószínűleg azért, mert András (Anderli), a rohonci vízégető 1649-ben és 1651-ben s valószínűleg előbb is, nem a vízégető házban, hanem a patikában dolgozik, tehát nyilvánvaló, hogy a vízégető szerszámok is itt voltak, s nincs kizárva, hogy a vízégető ekkor már a patikában laboráns munkát is végzett.

1660—1661-ben a rohonci inventárium (9. lap) felsorolja, hogy a „Vízégető fazékhoz való fedeles és csévés ón kannák” száma öt és van egy: „Vízégető réz fazék 6 üvegre való” egy darab. Sajnos, az inventárium az üvegek úrtartalmát nem adja meg, s így hozzávetőleg sem tudjuk megállapítani a desztilláló készülék úrtartalmát, s hogy a hat üvegebe mennyi víz fért bele.

1661 után forrásaink a rohonci vízégető házat és felszerelését többé nem említik. Nem lehetetlen tehát, hogy a vízégetés súlypontja most már Németújvárra tevődött át, amint azt a németújvári üzem tárgyalásánál látni fogjuk.

Meg kell még emlékeznünk arról, hogy Rohoncon 1600-ban az égetett vizet természetesen üvegekben, ezeket azonban egy lezárható ládában tartották. Ehhez a ládához ekkor 12 dénárért lakatot vásároltak. Valószínű, hogy ez a láda központi égettvíz raktár volt, és innen adogatták ki az égetett vizet az uradalmak patikáiba, hogy így közhasználatba kerülhessen.¹⁶

Németújváron 1634-ben még csak a különböző patika polcokon vannak a mindenféle gyógyvizek, de az 1636. augusztus 17-én felvett inventáriumban — mint már tudjuk — 12 darab fedeles vízégető fazekat találunk megemlítve, de teljessé a felszerelés ügylátszik csak 1638-ban lett, mert az ez évi és 1639. augusztus 17-i inventáriumok már hat darab vízégetni való ón kannákat sorolnak fel „czevestől, fedelestől”.

1644-ben már felépült Németújváron a vízégető ház is, mert ekkor fedik azt be és ajtajára pántokat és reteszeket kovácsolnak,¹⁷ és az 1644. évi augusztus 17-én felvett németújvári leltár is említi: „Az uiz égető ház”-at, „mely mostan uionnan épített”. Ekkor tehát (1644—45) a németújvári víz-

égető ház üzemben van és a szerszámok „reformáltan“ lettek használatba véve, mert Batthyányné „parancsolatjából adot az számtartó egy kolompár mesternek, az ky az uiz égető zerzamat reformálta és vas fazakokat foldozot f. 5.“¹⁸

Németújvár 1645. évi augusztus 17-i inventáriuma (40 b oldal) fel is említi, hogy a vízégető házban „külömb külömb féle vízégető szerszámok avagy edények“ vannak. Ezek a réz- és ónszerszámok a következő évben (1646) is megvannak, de ki lettek egészítve a: „Fü vágni való szék“-kel, és ez szintén jelzi nekünk, hogy most már Rohonc mellett a vízégetés szempontjából Németújvár lett a fontosabb hely, mert itt eszerint az égetett vízzel fel- vagy átdolgozták a különböző növényi anyagokat gyógyvizekké és a vízégetés mesterségével tehát kapcsolatba kerül a (gyógy) fű szedés tudománya is, amelyről az alábbiakban még lesz szó.¹⁹

A Németújváron 1649. augusztus 17-én felvett inventárium szerint a vízégető házban már 23 darab vízégetni való réz- és ónfazék van, továbbá egy rézmozsár, meg van aztán most is a fűvágószek és hozzá egy megfelelő vágó kés, s úgy látszik, hogy a vízégető mester most már állandóan a vízégető házban lakik, mert ekkor már ágyat is találunk itt. Így tehát kétségtelenül észrevehető, hogy a németújvári vízégető üzem kezdti a rohoncit túlszárnyalni.

A németújvári vízégető házat 1662-ben forrásaink még emlegetik, sőt 1686-ban (a január 1-én felvett inventáriumban, ennek 5. lapján) — mint már említettük — van még a „kék boltban“ egy öreg vízégető edény, amely ekkor már használaton kívül lehetett, de aztán a nyugat-magyarországi vízégetésről és szerszámokról forrásaink végleg elhallgatnak.

III. A vízégető személyzet

Amint már tudjuk, forrásaink 1601-ben említenek először vízégető személyt és azt is, hogy ennek mennyi a javadalmazása. Az első név szerint is ismert vízégető a németújvári Steffli, azaz *István* volt. Rohoncon az első név szerint is ismert

vízégető Anderli, azaz *András*, akit 1638-ban említenek első ízben forrásaink. Ennek ekkor és később is valamennyi évi pénzjárandóságon kívül naponta — ha dolgozik — két cipó, fél pint bor és hetenként 5 font (a pénteki böjt nap leszámítódik) hús volt a rendes járandósága. Ezen rendes és szokványos járandóságon kívül, a mi Anderlink mellékesen is jut némi javadalmazáshoz, ez azonban rendkívüli volt. Ugyanis 1639-ben (október 22.) Batthyányné, akinek a vízégető Anderli kedvence lehetett, ennek eleddig azt az egyedül álló kedvezményt adja, hogy a bor tized és a hegyvám fizetése alól fölmenti, ami tehát azt jelenti, hogy Anderlinek Rohoncon vagy egyebütt adómentes szőlője volt.²⁰

Batthyány Ádám 1641. szeptember 1-én egy comissió rendelkezést ad ki, amelyben meghagyja, hogy „Visz égetteő Anderlinek“ három akó bort és három köből gabonát adjanak ki.

A Batthyány-uradalmakban a vízégetők egyébként a konvenció szerint lettek fölfogadva és javadalmazva. Egy ilyen konvenció levél szövege 1656. április 10-ről eredetiben maradt reánk, amelyben Batthyány Ádám Perl Ádámot vízégetőnek és quasi laboránsnak szerződteti, és pedig javadalma évi 15 forint készpénz és egy öltözet ruhára való úgynevezett Scheptuch posztó, naponta — ha dolgozik — két cipó, fél pint bor és heti öt font hús, amint azt már Anderli javadalmazásánál említettük. A commissió szövegét a függelékben közöljük.

A vízégetők rendszerint férfiak, de — amint már tudjuk — a XVI. század végén Rohoncon működött egy vízégető asszony, 1640—41-ben pedig Németújváron találunk egy vízégető asszonyt, akinek a nevét nem ismerjük, azonban ez is megkapja a napi fél pint bort valószínűleg a többi élelmiszerral együtt.²¹

A vízégetők borjárandósága néha egész tekintélyes mennyiséget tesz ki, ha az illető huzamosabb ideig dolgozik. Így pl. Anderli vízégető 1644-ben és 1645-ben is 92 napon át égeti a vizet, és ezért csak borban 182 és fél pintet kap; viszont 1647-ben, midőn a rossz bortermés miatt a napi boradagot

$\frac{1}{4}$ pintre csökkentették, 89 napi munka után a vízégető már csak 22 és $\frac{1}{4}$ pint bort kapott.

1646-ban András vagy Anderli mellett feltűnik a rohongi continuous praebendások, azaz az állandó alkalmazottak közt a vízégető *Ádám*, aki valószínűleg azonos lesz Perl *Ádámmal*, aki — mint tudjuk — ugyanazt a javadalmazást élvezi, mint András vagy Anderli.

Ügylátszik, ha a vízégető állandó munkahelyén kívül dolgozik, akkor javadalmazása valamivel magasabb. Így pl. 1648-ban Batthyányné a rohongi vízégetőt Pinkafőre (tehát kiküldetésbe) rendeli, ennek ott a napi boradagja egy pint, tehát a rendes adagnak duplája. Hogy kenyérben és húsban is többet kapott-e, arról a források hallgatnak.

1649-ben Rohoncon dolgozik a már ismert András mellett *Erazmus* (Erasmus, sőt torzítva: Asimus) vízégető, a rendes javadalmazással.

Az eddig felsorolt vízégetők közül *Ádám* Rohoncon dolgozik még 1656-ban is, azután 1658-ban is szerepel egy ismeretlen nevű vízégető, azonban Batthyány *Ádám* halála után a számadások többé vízégetőről meg nem emlékeznek.²² Néze-tünk szerint ekkor már a desztillált víz annyira olcsó volt, hogy külön vízégető helyiséget, felszerelést és személyzetet tartani már nem volt érdemes.

Azonban a vízégetéssel nemcsak szakmunkások, hanem gyógyszerészek, sőt orvosok is foglalkoztak. Így pl. 1645-ben Batthyány *Ádám* a Klagenfurtból való *Klein* *Jakabot* udvari gyógyszerésznek szerződte. Az ezzel kötött szerződés második pontja értelmében *Kleinnek* vállalnia kellett a „Wasser-ausbrennen“, azaz desztillálás munkáját is, de ezt Batthyány költségre végezte.

1649-ben Batthyány *Ádám* szolgálatába szegődik *Praitensteiner* *Gábor* sebészorvos, akinek konvenciósi szerződésében a vízégetési munka is ki volt kötve, mégis, midőn egy ízben Batthyány *Ádámné* megbízta a vízégetéssel is, s ezért naponta ő is megkapta a negyed pint bort, mivel pedig 56 napon át égette a vizet, tehát összesen 14 pint bort kapott.

A vízégetés — főleg a fűszedéssel kapcsolatban — rendszerint nyáron zajlott le, de megtörtént pl. az is, hogy szeptember, október, sőt december havában, karácsonyig s azután folytatólag 1650 januárjában is folyt az üzem, de ekkor csak és kizárólag vízégetés történik, mert a fűeknek égetett vízzel való feldolgozása nyári idénymunka.²³

IV. A vízégetéssel kapcsolatos fűszedés

Amint már tudjuk, 1616-ban Jobbágy János udvarbírónak angelika-gyökeret kellett kerestetni, de ilyenre nem akadtak, mert azt már kiásták és (angelika) vizet égettek belőle. Így tehát a Batthyány-uradalmakban gyógyfűvekből gyógyvizek is készültek. 1640-ben feltűnik a vízégető asszony, aki valószínűleg gyógyfűvek szedésével és feldolgozásával is foglalkozott. Ámde mivel nyilván a kétféle és külön-külön leköötöttsgű munkát egymaga elvégezni nem tudta, 1645-ben a számadáskönyvekben felbukkan a fűszedő asszony is, akinek egyedüli feladata a gyógyfűvek felkutatása és gyűjtése. Természetesen ez a foglalkozás kimondottan nyári idénymunka lévén, télen a fűszedés persze szünetel, legfeljebb a nyáron gyűjtött anyag feldolgozásáról lehetett szó.

1645-ben tehát a „fűszedő“ asszony naponta éppúgy megkapja a fél pint borát, mint a vízégető férfi, de nincs nyoma annak, hogy a többi élelmiszert is megkapta volna.

A fűszedéssel kapcsolatban 1646-ban Németújváron a vízégető házban megtaláljuk immár a „Fű vágni való szék“-et is, 1649-ben pedig az ehhez való vágókést.²⁴

A fűszedő asszony tehát csak nyáron és pedig rendszerint a vízégetővel együtt dolgozik, mint ahogy pl. 1648-ban a fűszedő asszony 15 napon át munkálkodik együtt András vízégetővel, mindegyik napi fél pint bort kapván, összesen a 14 napi munkáért András is, meg a fűszedő asszony is $7\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ pint bort kapnak. Ugyanígy van ez 1649-ben is, amidőn a fűszedő és András összesen 89 napon át dolgozván, fejenként $44\frac{1}{2}$ pint bort kapnak.

1649-ben András Rohoncon a patikában dolgozik és a fűszedő asszony nincs vele, csak egy orvosnő van körülötte, s ekkor Anderli nyilván laboránsi munkát végez. A fűszedő asszony ekkor nincs is Rohoncon, hanem Németújváron dolgozik, valószínűleg Erazmus vízégető társaságában, mert mind a meg nem nevezett vízégető (aki csak Erazmus lehetett), mind pedig a fűszedő asszony fejenként 31—31 pint bort kapnak, tehát 62 napon át dolgoztak.

Ez az együttműködés Németújváron megvolt 1650-ben is, amikor a bor adag a rossz termés miatt napi $\frac{1}{4}$ pintre lőn leszállítva.²⁵

1651-ben a vízégető Anderli Rohoncon van és „az fuek-

A gyógynövények szedése, desztillálása és orvosi felhasználásának ábrázolása Lonicerus növénytani könyvéből

hez“ külön bort kap, tehát borral elegyes gyógyfolyadékokat gyárt.²⁶

1653-ban Batthyány Ádám első felesége már nagyon beteg volt és „feöves fördő“-ket használt és nemsokára meg is halt. Halála után, 1653. április 6-án a rohonci fűszedő asszonynak és a vízégető Erazmusnak hátralékos munkabérüket kifizetik, a németújvári „feöszedeő“ asszonynak, aki úgy látszik gyógyítással is foglalkozott, s aki egy Annók nevű árva leánynak (aki Törökországban fogságban is volt) „az fejét meghgyógyította“ s ezért restált neki három és fél köböl rozs és egy köböl hajdina, s ezt is kifizetik.

1655—58-ban Erazmus, Ádám és egy névtelen vízégető, továbbá a fűszedő asszony még dolgoznak ugyan, de pl. 1656-ban a fűszedő asszony naponként már csak egy fél meszely bort kap,²⁷ viszont 1658-ban megkapja a rendes bor, cipó és hús javadalmát, azonban Batthyány Ádám halála után sem a vízégető, sem a fűszedő asszony a számadások tételeiben többé nem szerepelnek. Ez azonban nem jelenti, hogy a Batthyányak patikáiban gyógyfüvek már nincsenek. Ellenkezőleg Németújvár 1699. február 6-án felvett inventáriumában (14/a oldal) ezt a tételt olvassuk: „A patikában való fűtartó fiókos láda... no 1.“

Dacára a rohonci és németújvári vízégető nagy üzemnek megtörtént, hogy a Batthyány-patikák égett víz dolgában megszorultak és kénytelenek voltak a gráci desztillátoroktól égett vizet beszerezni. Így már megtörtént ez 1613-ban, midőn Máyer Lénárd, Mura hidján lakó, „Distillator“ szállít égett vizet és ezért 15 köböl gabonát kapott.²⁸

1647-ben (január 23) Goldfues Henrik pozsonyi gyógyszerész számlája szerint Batthyány Ádám tíz dénárért „Desztillirte waszer“-t vásárol. 1650-ben (december 11) Batthyány Possegger János „burger und Distilator in Grätz“-cel van összeköttetésben,²⁹ 1653-ban pedig ugyancsak a „Gréczi Distilator“-nak ha nem is égetett vízért, de orvosságért 3 forint 15 dénárral tartoznak.³⁰

Ha már most azt kérdezzük, hogy vajon mire való volt

ez a nagy vízégető apparátus, és vajon az uradalmi gyógyszerházak sok égetett vizet fogyasztottak-e? — erre elég válasznak találjuk, ha a Vas vármegyében fekvő Dobra mezőváros gyógyszerházának 1650 körül kelt német nyelvű gyógyszer inventáriumából a különböző gyógyvizeket felsoroljuk, amelyek a következők:

„Tülln wasser (azaz Dill, Dille víz, magyarul kaporvíz), Khrauszmünze wasser (Fodormenta víz), Rainfarn wasser (Valami páfrány víz), Weis rosen wasser (Fehér rózsaszív víz), Hierschen zungen wasser (Szarvasnyelv (?) víz), Rosen wasser (Rózsaszív víz, kétszer is felsorolva, úgy látszik, hogy talán több edényben volt tárolva), Hertz wasser (Szív víz, szintén kétszer említve), Wiltgachel wasser, Isop wasser (Izsóp víz), Khüm wasser (Kömény víz), Scharlach wasser, Frauen aqua vita, Eingepaist khüm wasser (Pácolt kö-

XVI. századi gyógynövénykert képe Lonicerus Kreuterbuchjában

mény víz), Fenihel wasser (Ánizs víz), Braumnünzen wasser (Fodormenta víz), Gilich wasser, Sant wasser, Stech wasser, Gepaist Braumnünzen wasser (Pácolt fodormenta víz), Melisse wasser (Méh-fű víz), Leibfarb Rosen wasser (Testszínú rózsza víz), Pässl bór wasser (Vörös áfonya víz), Ehrnpreis wasser (Veronika víz), Vergicht wasser, Blab Lilgen wasser (Kék liliom víz), Gerester wasser, Eingeborn Weinkhreitol wasser, Lavendl wasser (Lavendula víz), Augentrost wasser (Szemvíz), Golt wasser, Frauen Khemeterin vergichtwasser zum schmieren, Eingebaist Weinkhreitol wasser mit Gaffer, Rott Magen wasser, Himmelbraut wasser, Spranari wasser, Erdt-bór wasser (Eper víz), Scabiosa wasser (úgy látszik rüh elleni víz), Zitwer wasser, Schlag wasser, Weisz Lilgen wasser (Fejér liliom víz), Zitroni wasser mit Zimet brent (Citrom víz fahéjjal), Wasser auf die Ieber.....

Etliche fürnembe wasser.

Nro 1. Carfunkel wasser der erste schusz (Karbunkulus vagy gránát víz).

Nro 2. Carfunkel wasser der ander schusz.

Nro 3. Carfunkel wasser das dritte schusz.

Nro 3., 3., 4.- Zimet wasser" (Fahéj víz).

Ennyiféle vízhez, melyek mindegyikének mibenlétét ma már nehéz meghatározni, mindenesetre sok égetett, azaz desztillált víz volt szükséges, nem csoda tehát, hogy öt patikához két vízégetőt és egy fűszedő asszonyt kellett megfelelő desztilláló felszereléssel tartani.

Íme tehát nálunk a XVII. században a vízégetés állandó foglalkozás, azonban a XVII. század vége felé és a XVIII. elején az inventáriumok a vízégetésről végleg elhallgatnak, mert ekkor már úgy látszik, hogy Batthyány I. Ádám unokái már vízégetőt és fűszedőt nem tartottak. Ekkor már a desztillálást magukban a gyógyszerárakban is el tudták végeztetni, az égetett víz olcsó is volt, így tehát a gyógyszerári laboránsok mellett egyéb segédszemélyzetre szükség nem volt.

A szövegben közölt adatokon kívül az alábbiakban közzéteszünk egy gyógyszerész, egy orvos szerződést, egy orvos conventiójával, a gyógyvizek használatáról szóló jegyzéket, egy vízégető konvenció szerződést, végül pedig a jegyzeteket.

F Ü G G E L E K

1.

1645 április 8. Szalónak.

Batthyán I. Adám felfogadja udvari gyógyszerészének a klagenfurti származású Klein Jakobot és vele hat pontból álló szerződést köt.

Wir Adam Graf von Batthyani, Freyherr auff Gissing, Schlaining, Reichnitz, Khierment vndt Neühausz, Herr zu Bernstain, Ziegerberg, Räschitschan, Tornisska, Grebing vndt Olsznitz, Römisch Khayserlichen Maiestät Kriegs Rath, Cammere vnd Craisz Obtsizter in Nieder Vngarn etz, Vrkundten hiemit, **dasz** wier den ehrenvesten vnd khunztreichen *Jacob Klein*, von Clagenfurth aus Khärndten, zu vnseren leib und hoff Apodeckhe rbestelt, an: vnd aufgenohmen der gestalt, dasz er nemblich:

Erstlich. Mit seiner Khunst vnnsz vnd vnserer geliebten frau Gemahlin vnd Khindern getrew vndt gewärttig sein soll, die erforderende medicamenta bestes vleiszes vnd zu rechter Zeitt zuerichten, damit solche auf den begehenden fall vorhanden vnd so woll auf verordnung aines Medici, alsz von ihme Klein selbst nutz vnd fruchtbarlich applicirt vndt gbraucht werden können, vnd im vbrigen alles das thuen, wasz ainem redlichen ehrliebenden Mann vnd trewembsigen Apotecker wolan steht.

Zum Anderten. Da wier allhie oder anderer orthn auf vnsern herrschafften ain Apoteckhen aufrichten; oder sonsten von medicamenten was praeparirn, *wasser ausz brennen oder sonsten distillirn laszen wollen:* Solle Er solche, jedoch auf vnser Spessa, darraichung der materialien vnd all andern darzu gehörigen Nothwendigkeiten vleiszig und fürderlich verfertigen vnd verrichten.

Fürs Dritte. Da wier, vnser geliebte Frau Gemahlin vnd Khinder besagtes Kleiniens alhie oder auf andern vnsern Herrschafften vnd orthen von nöthn haben: vnd Ihme erfordern lassen werden: solle Er jedesmals vngesaumbt, ausszer Gottes gewalt oder Leibes indispositionhalber, jedoch auf vnser Spessa vnd Raisz accomodation sich fürderlich einstellen vnd finden lassen.

Dagegen vnd zum Vierdten, versprechen wir Ihme Klein jährlichen Bestallung in Parem gelt *ain Hundert Gulden* reinisch. vnd dan absonderlich noch darzu an Wein zwelff Emer, Khorn fünfzehen Mezen, Waitz vier mezen, Fersten drey mezen, arbes ain

mezen. Vnd dan für Ihne von vnseren Hoffbrodt alle Tag zway Laibl geben vnd erfolgen zu lasszen, auch, neben deisem sein gebihrnde vnd erforderende freyer wohnung allhie in der Statt, ohne sein entgelt einzuraumen, damit Er die medicamenta daselbsten zuerichtn vnd accomodirn khan.

Fürs Fünffte. Da besagter Klein, auf vnser vnd vnserer geliebten Frauen Gemahlin erfordern erscheine vnd anderstwo in unsern sachen laborirn vnd damit occupirt sein wird: Solle Ihne vnd seinen Jungen, da Er aines von nöthn sein wird, die khost vndt wohnung geraicht vnd eingegebn werdñ.

Vber dieses so verwilligen vnd versprechen wier auch Ihne Klein, das wan sein Stief Vater, Dietrich Dassow sich von Jar-manszdorff hinwegk begeben, oder zeitlich ableiben möchte, wier Ihne Klein, alldahin sich zubegebn erlauben, vnd zue selbigem Haus zu khomben, nach billichen dingen verhelpn wollñ.

Schlieszlichen. Solle diese Bestallung auf ain ganzes Jahr wehrn vnd gemaint sein. Da der ainem oder dem andern thaill ins Khünftig lenger dabei zuuerbleiben nicht beliebn wurde, die ordnliche aufkündtung ain viertl Jar, vorhero beschehn: Vnd Er Klein wider seinen willen khaines weges aufgehalten, noch an besserer Ihne beurstehender wollfarth gehindert: sondern gegen solch gethaner aufkündtung, mit Erfolgssz: vnd entrichtung seines verdienens, vnd, so Er wegen medicamenten oder in ander weg etwas zuruckständig vnd zu forden haben wuerde, richtig gemacht vndt bezalt werden. Da aber die aufkhündtung von ain: oder dem andern thaill nicht beschicht, solle es widerumb sein verbleiben auff ain anders gannzes Jahr haben. Dessen Zu Vrkhundt sein dieses Bestallungsbrieffs zween gleiches lautts aufgericht: vnd Jedem thaill ain gefertigter zuegestellt worden. Beschehen zue Schleining, den achtñ Aprilis sechzehñ hundert fünf und vierzigsten Jahrs.

(P. H.)

Jacob Klein Appoteger m. p.

Kivül: Bestallungs Brieff.

Eredetije egy ív papíron, Klein sajátkezű aláírásával és gyű-rűs pecsétjével, a Batthyány nemzetség volt körmendi levéltárá-ban.

2.

1647 július 4.

Az újkeresztyén Purgolt orvosnak évi fizetése. (Szintén Batthyány Adám szolgálatában.)

Anno 1647 die 4. Julii.

Vy kereztin Purkolt Doctornak meny fizetesse járt per ani spatium.

Kész pénz száz tallér = frt. 150.

Bor startinyák ... nro 2. (NB! Egy németujvári, dobrai és raki-csányi stertinyák bor egyenlő három, egyenként 100 pintes tinával, tehát 300 pinttel, míg egy rohonczu stertinyákban csak 200 pint volt.)

Buza cubuli 22.

Ros cubuli 18.

Tehén hus egy hétre lib. 15. Ezért Purkoltnak eszten-deó áétal két ártányt attak az mostany Doctor azon kérety Nagyságodat, Nagyságod az hust adatná.

Graeczy só fodor no 2, avagy kü só no 2.

Haidina cub. 2.

Lencze cub. 1.

Árpa cub. 2.

Keolles kása cub. 3.

Olvastot Fadgiu lib. 25.

Bor sepreő startin no 1.

Egy fiazó diznó 1.

Egy tehénre nyáron füet és téllen szénát.

Egy paripáíára zab cub. 10.

Három szekér zénát.

Két szekér szalmát.

Niáry és tely ruhászatot.

Eredetije egy ív papiron, a Batthyány nemzetség volt körmendi levéltárában.

**Batthyány Ádám szerződése Praitenstainer új keresztyén orvossal.
 Újkeresztény Doctor Gabriel Praitensteiner conventiojának
 a pária.**

Adgyuk ez levelünknek rendi szerént mindennek megh érteni, hogy az böczületes Gabriel Praitenstener minékünk és az mi atyánkfiának s gyermekünknek, feő és vice uraiméknak, étekfogóknak, musicásainknak, mester emberinknek, inasainknak, és Frau-czimerinknek az kik minékünk szolgálnek és pénz fizetések ninczen, rabiainknak, lovászaiknak, koczisinknak és czatlosinknak testünkhez és szebgyogyító Doctronak kértük és fogattuk volt, hogy az megh nevezett Praitenstener az eő mesterségével és orvossággal mindenféle szükséges dolgokban és nyavalyáinkban egy esztendeigh hiven és jámborul szolgálni fogh.

Ha valamikor az mi paranczolatunkbul az mi szolgálkink avagy szolgálónéink, az kiknek mi tülünk fizetések jár és fizetünk, az kik udvarunkban nem laknak, hanem kin házoknál, az Praitensternek mi paranczolásunk, hogy megh gyógyécza és orvossággal hozzá lásson, tehát az eő fáratságáért és orvosságáért tartozunk mi, avagy a mi szolgálkink eő néki megh fizetni.

Mivel hogy az megh nevezett Praitenstener az mi kérésünkre ajánlotta magát, hogy eő minékünk és az mieinknek minden szükséginkben az eő tehetsége szerént amint a legh jobban tudgya és lehetséges tüle esztendő által minden jó akarattal és hűséggel valamikor kívántatik és szükséges léssen hüven szolgálni akar, az mint egy hü avagy hűséges Doctorhoz illik, az esztendeie el kezdetik anno 1650. Ugy ígértünk mi az megh nevezett Praitensteinernek, hogy mi eő néki, az eő hü és jámbor szolgálattyaért fizetést az mi joakarattunkbul adunk, és minden Cántorban megh fizetünk és fizetésit megh adattjuk néki.

Elsőben kész pénzt száz tallért. Napjában jó bort három iczét, teszen pint 547, $\frac{1}{2}$. Buzát huszonkét keőbleöt, rosot tizennyolcz keőbleöt. Tehénhust egy hétre tiz fontot, ha az hust megh nem adhatnák, tehát pénzt érette, az mint az mészáros székben adgyák. Greaczi söt két fodor, haydina két keőbeöl, ki olvasztott faggyut huszonöt font. Bor seőprü egy startinyák. Ártány egy. Egy tehént

az mi szénánkon nyáron és téleön. Egy lora tiz köből zabot, három szekér szénát, két szekér szalmát. Materiát egy nyári és posztot egy téli ruhára, az mi nekünk teczik.

1. Tiszteességes szállást magának és az eő népeinek. Télen és nyáron tüzre valo fát szállására hozatni és az mi szállásán és háznál kívántatik megh csináltatni, azzal is mi tartozunk. NB. ugy-mint mostan uyonna az után maga tatarozza osztán és pusztulni ne hagyja.

2. Aztis megh engettük néki az megh nevezet Praitensteinernek, hogy mi nkünk az eő szolgálattya nem kívántatna és minékünk nem volna szükséges, hogy máshoa is mehessen emberekhez, hogy kereszhessen és szolgálhasson magának valamit illendeő képes szerént, de ugy mindenkor, hogy ha mi tölünk el kérezdik, és miis arra osztán néki szabadságot adunk, úgy el fog mehetni.

3. Azis, hogy ha eő néki mi nálunk éyel és nappal kellene lennj, és mi tölünk el nem merne menniés el nem akarnánk boczátni, hogy szállássára nem mehetne, s othon nem ehetne, tehát mi rendelünk néki ételt és italt (és lovának szénát és abrakot rendeölünk) az mikor olly helyeinken lennénk, és nem ott, az hol lakása van, hát ugy és bár otis ha olly dologh és nyavalya volna akár kin, ki miát nem mehetne.

4. Azértis, kit az Vr Isten ne adgyon, az gonosz szerenczét, hogy valamikor tüz miát, avagy égetés miát valami történnék, vagy kár lenni, tehát az megh nevezet Praitenstinnert megh fogjuk tartani az mi oltalmunk alatt, ezt megh czelekeszük, de őis oltalmazza magát, hogy eő miatta és gondviseletlensége miát várasunkis ne vallyon kárt, egyéb aránt megh tartjuk oltalmunkban.

5. Ha az megh nevezet Praitenstainer szükségh voltaképen Dunántul hazáiban az atyafiaihoz akarna mennj modgyával és az mi engedelmünkbul, tehát az mi szekereinken és lovainkon és emberünk ki késérteni fogia ütet, el vitettyük.

Az is ha az megh nevezet Praitensteinnert mi előttünk bé vádonák hazugsággal avagy iretségbul, mi eő reá semmi panaszt eő nála nélkül elő nem vészünk, hanem az eő szavátis előb megh értjük személlye szerént, és ha ütet ollyan vétekben találánk és tapasztalnánk, mi ütet megh nem büntettyük, avagy az mi büntetésünkben nem vészük, hanem az eő előttejáróinak adgyuk kezekben, büntessék megh eők, az eő törvények szerént.

Ha az megh nevezet Praitenstainer esztendejét ki töli, és nem akarna minket tovább szolgálni, és az mostani fizetése néki

nem tezenék, ilyen állapotban kedve nem volna az szolgálatban, tehát mind a két félrül tartozik edgyik az másiknak megh jeleneni, négy héttel előb, hogyses az esztendeó ki telik, tehát miis ötöt mindenével helyére vitetyük, a hová kíványa, magunk szeke-reinkel lovainkal emberünkkel és késéróvel.

Az ha az Ur Istennek akarattya szerént történnék nálunk halála Praitensteinernek, tehát az eó árváit feleségét gyermekit és az miek lenne az mi szekerünken lovainkon és emberünktül elkül-deni a hova kíványa a helélre vitetne.

Eredeti bejegyzése a körmendi Batthyány levéltár 1632-vel kezdődő konvenció és nyugta könyvének 44. és 45. oldalán.

1650 körül.

Különféle destillált gyógyvizek használatáról szóló feljegyzések.

Von Allerley Gebranten Wassern, inwelcher massen man die nitzen sol. Zu dem Haupt.

Lüebstöckel Wasser, Bethanian Wasser, Maiaranen Wasser, Lauendl Wasser, Fenchel Wasser, Mollerblie Wasser.

Zu den Augen

Blau Khornbluemen Wasser, Rütterspoen Wasser, Ringel Wasser, Roden Wasser, Khelberblüet Wasser, Manichen Wasser, Schól Wuertz Wasser, Eysenkhraut Wasser, Seebluemen Wasser.

Zu den Angesicht

Mayenbluemen Wasser, Bonenblüet Wasser, Khüekhot Wasser.

Zu den Hertzen

Wildt Salbey Wasser, Rautenblüet Wasser, Ferysamb Wasser, Borrage Wasser, Oxen Zungen Wasser.

Zu den Magen

Magenkhorn Wasser, Rosen Wasser, Gertelen Wasser, Wermueth Wasser, Müntze Wasser.

Zu der Löber

Salbey Wasser, Genszdisztl Wasser, Erdbeer Wasser, Schneblumen Wasser, Gelb feigel Wasser.

Zu der Lungen

Issop Wasser, Seyden Wasser.

Zu den Miltz

Hüerschungen Wasser, Fenchel Wasser.

Füer das Reüssent

Papelen Wasser, Pfifferling Wasser, Abschlag Wasser, Blau Lilien Wasser, Speckhlilien Wasser, Feigel Wasser, Stabwuerzt Wasser, Nesseln Wasser.

Füer die Ruer im Leib

Weyrich Wasser, Eychenlaub Wasser, Taschen khrautt Wasser, Himelblumen Wasser, Saurampffer Wasser.

Füer die Pest

Baldrian Wasser, Brunneln Wasser.

Füer die Beermueter

Meeszohr Wasser, Lindenbliet Wasser, Weiszlilien Wasser, Breyfuesz Wasser, Camilen Wasser, Tüllen Wasser.

Füer Geschwulst

Nachtscheden Wasser, Bilsen Wasser, Hauswurtz Wasser, Zieckhel Wasser.

Füer den Sand in den Lenden

Rettich Wasser, Veltrian Wasser, Sparich Wasser, Pettersilyen Wasser, Spindlbaum Wasser, Steinbrech Wasser.

Füer die Wassersucht

Khundelkhraut Wasser.

Füer den Aussatz

Erdrauch Wasser.

Für die Gelbsucht

Bünsaugen Wasser.

Für den Stein

Mörrettich Wasser, Eppich oder Ephe Wasser.

Für das Gücht

Wallwuertz Wasser.

Der Frauen zu der Gebuertt der Khünder

Balleyen Wasser.

Für die Wiermb

Grensing Wasser, Creutz Wuertz Wasser, Gelb Feigel Wasser. Ist guett, wen das Müern sich ist van Khölten wegen, wermet es vnd sterckhet die Sine, auch crefftigt es die gedechtnus, vnd macht guet Sin, vnd erfreut die Seel, vnd auch das gemiete. Item es leutert vnd crefftigt des verdorben Bluet, vnnnd wermet des Merckh in den Painen, vnd treibet ale khalte sucht aus. Item es ist auch guet den Schlag getroffen hat, das inen die Zung lamb ist vnnnd mit reden khünen, wen sie des trünckhen. Auch denen es die seyten getroffen hat, wan sie es trünckhen, vnd die Seyten damit schmiern. Item welchen die hennd sehr züttern, der sol die Hennd damit schmiern, vnd nicht trünckhen. So benimbt es Inen das züttern. Item es khüelet auch inwendig das Hertz, vnd erfreuet das geblüett. Auch ist es guet für ale Fleckhen die vndter den Angesicht sein, sie sein von Hitz oder Khelten, macht auch das Angesicht trefflich vnd clar.

Item ein Tüechlein darein genetzt, vnd vmb das Haubt gebunden, das ist guet, vnd legt allen Wehrtagen, vnd Schüsz des Haubts vnd macht wol schlaffent.

Beyfuesz Wasser

Beyfuesz oder Symewentgüertel Wasser ist heysz vnd truckhen, im anndern gratt, vnd ist guett für die Miltz oder schaben in dem Haar, vnd lest bey Zeit Bartt wachsen, vnnnd streckhet die

Brust vnd khalten Magen, vnd ist guet für die Würmb, vnd der fr. Khr, vnd den Brunnen, vnd vertreibt den Sand, vnd bricht den Stain, vnd ist guet zu den Gycht.

Item das Khraut vertreibt ale güfftige Thüer vnd Würmb, so man es sey, vnd bestreicht die Gemach der Heuser damit, vnd laiblicht getrunckhen vertreibt die Beermuetter. Es ist guett für die Gelbsucht, vnd für die Blehnung der Löber, vnd desz Mültzes.

Eredetije hosszúkás könyv alakban, 8 oldalon, melyek közül kettő üres, kívül: „Von allerley Gebranten Wassern, wie man es brauchen soll“ felirattal. A Batthyány nemzetség volt körmendi levéltárában.

5.

1656 április 10.

Batthyány Ádám Perl Ádámot vízégetőnek szerződteti.

„Az Uyvári Vízégető Ádám conventioának a pária.”

(Más írással): Anno 1656 den 10 Aprilis.

Haben wier Adam Graff von Batthyan etc. dem erszamben Adam Perl für einem Wasserbrenner an- vnnnd auffgenomben. Der gestaldt, das er von Allerley Creütern zu rechter Zeit Wasser brennen, wie auch vnnser Appotheken schön, sauber halten solle. Für solche seine Müewaltunk versprechen wier ihme zur jārlichen Bestallung fünftzehen gulden reinisch, jeden zu 60 kr. gerechnet, vndt zu einem Kleydt ein Scheptuech, taglich ein halb Wein, zwey Cipolten Speisentrager Brodt, vnnndt wochentlich fünff Pfundt Rindt Fleisch, vndt soll ihme dise Besoltung Crafft sits von Rendzschreiber zu Stegrspach Hansen Tschänstl bezahlt werdenn. Zu Vrkhundt dessen, vnnser hierunter gestelte Fertigung. Actum Güssing, anno et die supra.

Adamus de Batthyánj m. p.

Eredetije fél iv papíron, a szöveg alatt Batthyány Ádámnak papírral fődött rányomott gyűrűs pecsétjével a Batthyány nemzetség volt körmendi levéltárában a XVII. századi számadások közt, a fenti dátum alatt.

JEGYZETEK

1. Berzeviczy Albert: Arragoniai Beatrix életére vonatkozó okiratok. Budapest, 1914. 447. l. „Aqua di fiuri de la migliore (che) havimo possuto hevere.”
2. Batthyány Ferencné levele, 1570. január 17. Németújvár. A Batthyány nemzetség volt körmendi levéltárában, a XVI—XVII. századi missilis levelek közt. Alább közölt adataink mind kivétel nélkül a körmendi levéltárból valók.
3. 1592. június 4—1594 március 2. közti pénzszámadásból, 31/b oldal.
4. 1595. május 29—1600. szeptember 22. közti vas bevételi és kiadási számadásból, 12/b oldal.
5. 1598. április 25—1599. április 22. közti pénzbevételi és kiadási számadása Jobbágy Jánosnak. — „Asszonyom ő nagysága parancholattjából chynaltattam megh az *vizegethőnek* vy kemenczét kéményestwl, attam az kw miesnek Jörig Hipslnak, hogy chynalta hung. fl. 3. den. 20.“ 16/b oldal és 28/b oldal.
6. 1601. június 15. Abrakos lajstrom a 3/a, 5/b, 11/a, 12/b, 14/a, 15/b oldalak. — 1649. július 20—1650. május 16. közti szalónaki borkiadási számadás. — „Die 7 septembris asszonyom eő nagyságha hagyásából *Víz égettő A simusnak* (Igy!) napjában p. (int) $\frac{1}{2}$, usque 16 decembris, facit p. 50.“ 9/a oldal.
7. 1616. február 28, Szalónak. Jobbágy János levele Batthyány Ferencné Poppel Evához. „Az Nagyságod parancsolyattya szerint én a kertezzel az kerttben és azon kywl az hoi tuittuk megh kerestettem, hogy ha valahol Angelica gyökeret találtathattunk volna, de bizony itt sehol nem találhattny, mert az kertész azt mondgya, hogy az elmúlt eőszel aszony w nagysága az ky az kerttben volt, mind ky ásatta, és uizet égettetet belőeleő. Hanem im Rohoncra is irtam, hogy ha ott talány mingyárást nagyságodnak kwldessenek.“ A missilisek közt.
8. 1630. szeptember 24—1631 szeptembra 24közt, Dobra vár pénzkadási számadása, 36/a oldal.
9. 1634. április 8, A németújvári személyzet fizetése, 3/a oldal.
10. 1648. július 9—szeptember 27, Pinkafői borkiadás számadás, — „Az Rohonczy viz égeteőnek hogy asszonyom eő nagysága följj hivata (t. i. Pinkafőre) napjában p. 1, facit p. 6.“ 24/b old.
11. 1650. december 15—1651. május 17. közti számadás, 14/a és 17/b oldal. — 1653—1655 dec. 31. Kismartoni kasznár számadás. —

- „Auf ihr. gräfl. Gnaden frawen Gräfin Commission nro 12. der Wasserbrenerin geben Khorn mez. 2.” 5/a oldal.
12. 1616. május 8—okt. 4. közti pénz kiadási számadás, 11/a oldal.
 13. 1632. január 4—december 31. Dobrai pénzszámadás 19/a oldal.
 14. 1640. május 17—19 inventárium 54/a oldal. — „Az vionnan csinált viz égeteo házban. Az minemeo réz szerzámok ith uadnak, mind mostan zikeket égetnek, ha el uégezik mindgiárt aszoniom eo nagysága háza alatt ualoboltban helére be viszik.”
 15. 1644. május 17. inventárium 55/b oldal.
 16. 1601. április 24. pénz számadás 18/b és 20/a oldal. — 1600. április 24—1601 május 13. Jobbágy János pénz számadása, 14/a o.
 17. 1643. aug. 17—1644. aug. 17. németujvári vas stb. számadás 8/b oldal. — 1645 aug. 17—1646 aug. 17. ugyanolyan számadás, 8/a oldal.
 18. 1644. aug. 17—1645. aug. 17. németujvári pénz számadás, 20/b oldal.
 19. 1646. aug. 17—Németujvár inventárium, 24/b oldal.
 20. „Anno 1639 ady den 22 octobris schenckh ich den Andere meinen Wasser Prenner den Wein Zechenth vnd Perckrecht. — Aurora Catharina Chrafin von Botian.” A számadások közt.
 21. 1640. aug. 17—1641. aug. 17. németujvári bor dietarium, 43/a, 53/a, 76/b oldalak.
 22. 1638. május 27. Rohonczi hus kiadási számadás. — 1640 aug. 17. németujvári bor dietárium 43/a, 53/a, 76/b oldalak. — 1642. Rohonci prebendások bor és kenyér számadása. — stb.
 23. 1656. május 18—aug. 16. — „Doctor Gábrielnek vizegettésseért napjában p. ¼, ad diem 18. July facit p. 14.
 24. 1645. aug. 17—1646. aug. 7. németujvári prebenda számadás, 3/b oldal.
 25. 1648, 1649, 1650. évi borkiadási számadások.
 26. 1651. aug. 18—november 16. Rohonczi borszámadás.
 27. 1656. május 18—aug. 16. Rohonczi borszámadás.
 28. 1609. aug. 15—1614 júl. 12. közti számadásban. — „1613, március 1. Az ur parancsára alhói Kern Kristóf” az Greczi Distillator Lenhart Mayernek” aki a Mura hidján lakik viszi a buzát.
 29. 1650. december 10. Grác. Posegger János levele a missilisek közt.
 30. 1653. ápr. 6. Az elhunyt Batthyányné „cselédgyinek fizetésekben mennj maradot hátra, annak specificatioja” című számadásban.

РЕЗЮМЕ

В старом венгерском языке водожечем называли химический процесс, сегодня обыкновенно сбозвано перегонкою, с которым начинали заниматься на западной Венгрии, в втором половине XVI-го столетия, то есть на которых имеем данные с этого времени. Данные доставлены в Кермендском (Körmend) архиве семейства Баттьяни (Batthyány), потому что в поместьях семьи домашним образом сделалас водожечь, вероятно с целью снабжения перегоняту водой аптеки поместья.

Места водожечи были уже в 1593-ом году в Рохонц (Rohonc), потом в Салонак, Добра, Неметуйвар и Пинкафео, (Szalónak, Doba, Németújvár, Pinkafő). Кроме этих и на других местах перегоняли, так например в Кишмартоне, в Корлаткео и в Коварце (Kismarton, Korlátka, Kovacs).

На этих местах находились приборы, необходимые для перегонки, холодильные и собирательные аппараты, наборщики, медные горшки всякого рода, котли, трубчатые оловянные кувшины, бутылки и т. д., даже местами отдельные дома, то есть помещения для перегонки.

Работу перегонки исполнял персонал специалистов, нанимаемый отдельно с этой целью, мужчины, а и женщины, они получили ежегодную денежную плату, а плату натурой и некоторые из них нам поименно известные.

С перегонкой связано собиране и сбор (лекарственных) растений а это обыкновенно сделано женщинами и летом, значит была сезонная работа. Для обрабатывания собиравших растений служат стули и ножи, находящийся и воложечных домах и таким образом были приготовлены лечебные травы. Такие лекарственные растения находились в этом веке чрезвычайно много.

В приложение перечисляем аптекарский заплатаый договор, врачебный список жалования, врачебный заплатаый договор, каталог перегонечной лекарственной воды и наконец один перегонечный договор.

ZUSAMMENFASSUNG

Über das Wasserbrennen (Destillation) in Westungarn finden sich erst in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts Aufzeichnungen, Daten. Im Jahre 1593. nennen schon die Quellen eine „Wasserbrenner Frau“, deren Namen uns aber unbekannt bleibt.

Was die Ortschaften betrifft, in denen Wasser gebrannt wurde, so werden Szalónak (Schlaining) und Rohonc (Rechnitz) bereits im XVI. Jahrhundert genannt, ferner teilen uns die Quellen mit, dass im XVII. Jahrhundert auch schon in Németújvár (Güssing),

Dobra (Neuhausz), Pinkafő (Pinkafeld), Kismarton (Eisenstadt), Korlátkö und Kovarc das Wasserbrennen im Gange war. In Rohonc gab es Ende des XVI. Jahrhunderts sogar schon ein Wasserbrennerhaus, welches im Jahre 1616 für den Betrag von 40 Gulden zweckmässig ausgestattet wurde.

Im XVII. Jahrhundert gibt es schon an allen Orten wo das Wasserbrennen ausgeübt wurde, entsprechende Ausstattungen, und in den Inventaren werden häufig die dazu gehörigen Geräte genannt.

Auf den Besitzungen der Familie Batthyány wird das Wasserbrennen durch sachkundige Leute verrichtet. Es sind bereits einige mit Namen genannt, so z. B. István (Stefan) András, Erasmus, Adam Perl. Von einer Wasserbrennerin ist auch die Rede, doch erfahren wir deren Namen nicht.

Die Entlohnung der Wasserbrenner besteht aus Bargeld und Naturalien, z. B. 15 Gulden jährlich, ferner täglich $\frac{1}{2}$ (später nur $\frac{1}{4}$) Masz Wein, zwei Weissbrote („Cippolten“), und wöchentlich fünf Pfund Fleisch. Ausserdem erhalten sie gelegentlich eine ausserordentliche Belohnung. Ab und zu kommt es vor, dass Apotheker, ja sogar Ärzte das Wasserbrennen verrichten.

Das sammeln der Heilkräuter ist mit dem Wasserbrennen verbunden. Für diese Tätigkeit werden Kräutersammlerinnen angestellt, deren Entlohnung dem der Wasserbrenner gleichwertig ist. Das Ausüben dieser Tätigkeit beschränkt sich aber natürlich auf die Sommerzeit, ist also eine Saisonarbeit.

Die Wasserbrennerhäuser sind mit für obige Arbeit zum Hacken der Kräuter entsprechenden Klötzen und Messern ausgestattet. In den Apotheken werden dann diese Kräuter in Schubladen aufbewahrt.

Abgesehen von den Wasserbrennereien kommt es vor, das die Batthyánys destilliertes Wasser z. B. aus Graz beziehen.

Die Inventare der Apotheken verraten uns die Mannigfachigkeit der Arzneien und Heilwasser, welche mit Hilfe der Kräuter und des destillierten Wassers hergestellt wurden.

NÉHÁNY ADAT AZ 1848—49-i SZABADSÁG- HARC VENEREÁS HELYZETÉHEZ

Írta: Prof. SZODORAY LAJOS (Debrecen)

A múlt században lezajlott háborúkban a kimutatók szerint a fertőző betegségek több embert betegítettek meg, mint a háborús sérülések. Az 1848—49-i magyar szabadságharc idején még sem a mikrobiológia, sem a modern értelemben vett járványtan nem volt ismeretes, és így a járványos betegségek elleni védekezés is mindenütt igen elmaradott volt. Számos korabeli feljegyzés szerint ebben a háborúban a fertőző betegségek közül leginkább a kolerának megfelelő megbetegedések és a nemibetegségek szaporodtak meg. Az egészségügyi tudományok helyzetének elmaradottságán kívül hazánk politikai helyzete is hozzájárult a morbiditás növekedéséhez. A politikai helyzetet a Habsburg-elyomás és a feudális rend jellemezték. Az ezzel járó általános kulturális elmaradottságból következőleg az egészségügyi helyzet a nyugat-európaihoz viszonyítva elmaradott volt. Az osztrák kormány egyes intézkedései ezt csak elősegítették.

Nékám Lajos sen. az új budapesti Bőr- és Nemikórtani Klinika megalakulása alkalmából írt könyvecskéjében¹ említi:

„A bécsi rendőrség hazánkat a bécsi söpredék hivatalos szemétdombjának tekintette és 1752—1769 között a bécsi koldusokat, kéjnéket, dologtalanokat és orvvadászokat egyszerűen összefogták és Győrbe, Komáromba, Temesvárra vagy a Bánátba szállították, az ily *Wasserschubok* évenként kétszer hajókon történtek, 150—300 emberrel.”

Egyetlen ilyen adat élesen rávilágít arra a gyarmati helyzetre, amelybe a Habsburg-ház és tanácsadói Magyarországot döntötték. Bár a pesti tudományegyetem orvosi fakultása már számos kiváló és — lehet mondani — a kor tudományos szintjének megfelelő orvost adott hazánknak, ezek megfelelő egészségügyi szervezet híján nem tudtak megküzdeni különösen a háborús viszonyok között felmerülő hygienés és sanitarius feladatokkal.

Ami a bőr- és nemibetegségeket illeti, már 1847-ben *Jakubovics Móríczi Miksa* személyében a dermato-veneorologia szakma is képviselve volt a pesti egyetemen, mégis a betegségekre vonatkozó korszerű ismeretek nem váltak közkinccsé az akkori magyar orvostársadalomban. *Jakubovics* tanszékfoglaló beszédében többek között a nemibetegségekkel is foglalkozott, megemlítvén Párizsban folytatott kísérletes megfigyeléseit a syphilisnek majmokra történő átolthatóságára vonatkozóan. Továbbá kiemelte: „a bujasenyv: az idült kórokozónak legalábbis a felét az ő rovására tehetjük”.² E beszédéből is világosan látható, hogy a syphilis elterjedtsége hazánkban mennyi gondot okozott orvosainknak. De már sokkal előbb-ről is „a budai egyetem 1782-ben feljajdult: inter miserem plebem lues venerea plus nimio grassaretur“. Ugyancsak *Nékám sen.* fentemlített művében ismertet egy 1841-ben megjelent helytartótanácsi rendeletet, mely szerint 1840-ben egyedül a kis budai kórházban 525 rühes és 382 bujakóros katona feküdt.

A hazai syphilis morbiditás ébren tartotta a korabeli magyar orvosok figyelmét, amint ezt a Magyar Orvosok és Természettudósok 1846-ban Kassa—Eperjesen tartott VII. Nagygyűlésének jegyzőkönyve³ is bizonyítja. Az erről kiadott kötet 12. oldalán az orvos-sebészeti szakosztály augusztus 14-i ülésén a jegyzőkönyv egyik pontjára vonatkozólag a következőket találjuk:

„Az elnök Öméltósága nyilatkozata, mikép ő nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy a testet és a lelket nemzedékről-nemzedékre sülyesztő bujakór mindinkább terjed. Minek is látszik egyik

okát tenni, hogy e kór számtalan egyénekről, midőn még a segítség s tökéletes gyógyítás eszközöltetne, nemcsak elhanyagoltatik, de el is palástoltatik, ilyen kór a rüh is.”

A jegyzőkönyv 70. oldalán az elnök javaslatát is megtaláljuk:

„Az Elnök úgy véli, hogy a helyiségek lelkészei figyelmeztetnék a népet arra, mikép a nemzórészek betegsége nem orvosoltatik, veszedelmes és fájdalmas bajokat okoz. A gyógyítás történetük a megyebeli orvosok által, kik minden hónapban adják be jelentéseiket.“

Ha e javaslatot megvalósították volna, akkor megszületett volna az első magyar országos nemibeteg statisztika.

A jegyzőkönyv alább így folytatja:

„Olyan kórházakat kell a megyékben építeni, vagy a meglévőknek egy részét a bujasenyves és rühes betegek számára fordítani.“

Ezek lettek volna az első venereás osztályok.

Ugyancsak a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók következő évi soproni nagygyűlésén⁴ Halász Géza főorvos javaslata is az egészségügyi rendészet felállítására irányult, mely szerint „egy célszerű orvosi rendőrség tervbe és életbe léptetése Ő Felségének, Urunk Királyunknak legmagasabb figyelmébe ajánltassék“.

Sajnos, ezek a figyelmeztetések nem találtak termékeny talajra a magyar hatóságok körében és így érthető, hogy az *egészségügyi ellenőrzés alá nem került magyar venereás helyzet alapját szolgáltatta a nemibetegségeknek az 1848—49-i háborús években történő elterjedésére*. Hogy a reguláris katonaság venereás morbiditása milyen volt a szabadságharcot megelőző években, arra nézve megvilágító adat a már fentebb Nékámtól idézett 1841. évi helytartótanácsi rendelet. Az idézett néhány hézagos adat is megmagyarázza, hogy a háborús események következtében a nemibetegségek száma hirtelen megszorodott. A megfelelő antivenereás küzdelem kiépítését a fent felsorolt okokon kívül bizonyára az a körülmény is

akadályozta, hogy szabadságharcunk folyamán, de különösen a kezdetén, a magyar honvédsereg legfőbb orvosi vezetése körül is bonyodalmak támadtak. A harcok megindulásakor a nagytudású *Sauer Ignác* intézkedett a „felállítandó önkéntes honvédseregnél 10 főorvos és 30 alorvosi állás ügyében“, de már 1848. október 13-án Kossuth intézkedésére az ugyancsak kiváló *Stáhly Ignác* bízta meg a tábori orvoskar megszervezésével, majd rövid időn belül ezt a posztot több más kiváló orvosunk veszi át. Mindehhez hozzájárultak az anyagi nehézségek és gyógyszerhiány is. Arra nézve nem találtam adatot, hogy a vezető honvédorvosok megkérdezték volna a nemibeteghelyzetet illetően az akkoriban egyetlen szakember, *Jakobovics M.* véleményét. *Daday* adata szerint *Sauer* kinevezte *Hrabovszky dr.-t* olyan munkakörrel, mely a nemibetegségek kormánybiztosa feladatkörnek felel meg. Pedig nem sokkal a dicső szabadságharcunk megindulása után a magyar kereskedelmi miniszter rendelete szerint „számos tábori betegeink kétharmadrésze bujakórban sínylődik“.

A honvédorvosok is — úgylátszik — szükségét látták a venereás betegségek leküzdésére irányuló felvilágosító munkának, mert amint *Zétény Győző* monográfiájában⁵ olvashatjuk, *Szilasy Sámuel* sebészmeister Pesten 1848-ban „Népszerű tanácsadó titkos betegségekben“ című füzetecskét adott ki. A háborús viszonyokkal járó szabadosság felkeltette a lelkipásztorok figyelmét is. Erre vonatkozólag *Czeplédy Sándor* debreceni teológiai professzor volt szíves néhány értékes adatot rendelkezésemre bocsátani. Ő kutatta ki a *Könyves Tóth Mihály* debreceni lelkipásztor és tábori lelkész nyílt felhívását⁶ a kormányhoz (Egyszerű, de „talán“ érdekes kérelem a magas kormányhoz), amelyben a következőket emelte ki:

„2. Másikat kiemelem az erkölcsiség fejlesztését, erősítését. Eljöttek 19—22 éves ifjak stb. Prédikációt nem akarok itt írni. De annyit mint polgár csakugyan elmondok, hogy az általam ismert három honvédszázalóaljból több halt meg bujaság és részegség következtében, mint útközetben; a kórházakban is több az inficiált, mint a megsebesített.“ „Miket írtam, tapasztalatból írtam; mert

másfél hónapja, mióta Debreceni nemzetőrrel Lippán és Aradon vagyok, s még másfél hónapig leszek itt.“

Szeremley Sámuel hódmezővásárhelyi lelképásztor, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja: „Vallás-Erkölcsi és Társadalmi élet 1848 óta Magyarországon” című munkáját is idézi Czeglédy Sándor. Ennek 5. lapján a következőt találtam:

„A forradalom korszaka a közerkölcsiség ápolására teljességgel nem volt alkalmas... A családi és a nemi viszonyok tisztasága különösen sokat szenvedett. A magyar tábornok a kéjhölgyek ropant sokasága kísérte és várta mindenütt.”

V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára II. kötetébenⁿ *Sas István* (Görgey tábori orvosa) levele olvasható, melyben utal venereás problémákra:

„csak röviden, mert 3 nőt még tükrözni, kettőt... 10-et bekenetennem kell, mivel sok a bajom a syphilissel”. A levél egy másik helyén: „nekem ígért syphilis-osztályt Budán átadja“.

Guszmán József a budai régi Szent János kórház történetéről írt könyvecskébenⁿ írja, „hogyan az 1848—49-i szabadságharc idején a régi Szent János kórház is kivette a részét. Naponként 2—3—5 új beteg volt a forgalma. 1849 elején felütő sok volt a *syphilises* nőbeteg, tavasz elején a fejét ismét felütött kolera is ad dolgot a kórháznak.

Az Orvostörténeti Könyvtár szívésségéből olyan hivatalos kéziratot is olvastam, melyben megnyilatkozott a vezető honvédorvosok szándéka, hogy valamely módon ellenőrizzék az elharapódzó nemibetegségeket. Az általam tanulmányozott kézirat a Hadügyminisztérium egészségügyi osztálya tanácsosától származik, aki dr. Grosz Albert h. igazgató, tábori orvosnak írja a következőket:

„A kórházban csak oly betegeket küldjenek, akik otthon, vagy a maródiházakban nem orvosolhatók, vagy orvosi rendőri tekintetből, mint bujasenyvénél szigorúbb orvosi felügyeletet igényelnek: ezeket pedig mindenkor... elvihető sorozatos jegyzékkel... Liste elláttassék.”

Ebből a hivatalos utasításból láthatjuk szintén, hogy a tábori egészségügyi hatóságok igyekeztek minden lehető t meg-
tenni, hogy az elharapódzó venereás esetek felett úrrá legye-
nek, „ezeket kórházakba felvéve a fertőzéstől elzárni és
lajstromba venni törekedtek“.

A nemi fertőződés megelőzését szolgálta *Pólya József* tanár
cikke¹⁰ is az Orvosi Tár 1848. évfolyamában:

Egészségügyi VII. parancs. Az életrend alkalmazott alapsza-
bályai honvédeink számára. „II. parancs: kósza szerelmet ne űzz,
a természet a kósza szerelmet nem is szokta hagyni büntetlenül, a
büntetés folyás és fekélyekben nyilatkozik“.

Mindezekből az adatokból is megállapítható, hogy a nemi-
betegségek terjedése komoly gondot okozott a szabadságharc
honvédorvosainak, lelkészeinek, sőt az egész magyar orvosi
társadalomnak. Számos idevonatkozó intézkedésről: lajstromba
vétel, izolálás, etikai nevelés stb. látható, hogy a kornak meg-
felelő megelőzést is próbáltak alkalmazni. Abban, hogy ezeket
a dicséretreméltó törekvéseket **nem** koronázta megfelelő siker,
annak legfőbb okaként az osztrák elnyomás következtében ki-
alakult kulturális és szociális elmaradottságot kell megjelöl-
nünk. Ez az elnyomó politika arra irányult, hogy a magyar
népet fejlődésében megakassza és a betelepítettek helyzetét
megerősítve Magyarország elnémetesítését létrehozza. A ma-
gyar nép és köztük a magyar orvosok azonban nagy erőfeszí-
tésekkel megakadályozták e terv megvalósítását.

A dicsőséges magyar szabadságharc fényét nem homályo-
sítja el az a kedvezőtlen venereás helyzet, mely a korabeli
néhány adatból kirajzolódik elénk. Ezek az adatok a szabad-
ságharc előtti politikai helyzet elemzésével együtt vizsgálva
az elnyomókra vetnek sötét árnyékot.

IRODALOM

1. Nékám Lajos sen.: A budapesti Egyetem Új Klinikája Bőr
és Nemibetegek számára. Universitas Könyvkiadótársaság.
Budapest, 1916.

2. Jakubovics Móricz: Székfoglaló beszéd. Orvosi Tár. 1849. I. kötet 3. l.
3. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassa Eperjesen Tartott 7. Nagygyűlésének munkálatai 1846.
4. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban tartott 8. Nagygyűlésének munkálatai 1847.
5. Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Egyetemi Nyomda. Budapest 1948.
6. Könyves Tóth Mihály: Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok. 1848. 1596 hasáb.
7. Szeremley Sámuel: Valláserkölcsi és Tarsadalmi Élet 1848 óta Magyarországon. Pest. 1874.
8. V. Waldapfel Eszter: Forradalom és szabadságharc levelestára. II. sz. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Budapest, 1952.
9. Guszman József: A budai régi szent János Kórház. Budapest, 1923. 38. l.
10. Pólya József: Egészségi VII. parancs, Orvosi Tár I. kötet 196. l.

РЕЗЮМЕ

Согласно доказательства гигиеническо-антвенерических публикациях и письмах века венгерской борьбы за свободу, в 4-ом десятилетнем прошлого столетия, уже перед началом борьбы за свободу, половые заболевания увеличивались. Если разбираем, причины можно намечать в почти совершенно неполных антивенерическо-гигиенических распространениях и организации, к этим прибавлялся культурная отсталость, показывавшаяся вследствие двойного политического угнетения. Эти обстоятельства объясняют внезапное повышение венерической заболеваемости, после порыва борьбы за свободы, главным образом среди команд боевых войск. По некоторым официальным сообщениям: „²/₃ часть полевых больных страдала в сифилисе“. Потом автор познакомит с гигиеническими распоряжениями, исполненными медицинскими шефами армии гонведов для преодоления эпидемии, преимущественно в видах дисциплины, изоляции и разъяснения.

ZUSAMMENFASSUNG

Mitteilungen hygienisch-antivenerischen Inhalts und Briefe aus der Zeit des ungarischen Freiheitskampfes 1848/1849 bezeugen, dass die Geschlechtskrankheiten schon vor dem Ausbruch des Freiheitskampfes bereits am Anfang der 40er Jahre, sich in bedeutenden Masse verbreitet hatten. Nach den Ursachen dieser Erscheinung forschend ergeben sich als solche der fast völlige Mangel an antivenerisch-hygienischen Vorkehrungen und organisatorischen Massnahmen, und überdies — als Folge der zweifachen politischen Unterdrückung — die kulturelle Rückständigkeit. Aus diesen Umständen erklärt sich die sprunghaft steigende venerische Morbidität nach Ausbruch des Freiheitskampfes, insbesondere in den Reihen der kämpfenden Mannschaft. Einige amtliche Meldungen berichten „Zweidrittel der Kranken in den Feldlazaretten leider an Syphilis.“ Der Verfasser erörtert die hygienischen Massnahmen, die von den Chefärzten der Honvédtruppen zur Bekämpfung der Seuche veranlasst wurden, so namentlich die Disziplinierung, die Absonderung und die Aufklärung.

AZ ELSŐ MAGYAR SZEMKÓRHÁZ

Grósz Frigyes emlékezete

Írta: Dr BÍRÓ IMRE (Budapest)

A kórházat, amelyről írni szeretnek, 1830-ban alapította *Grósz Frigyes* bölcsész- és orvosdoktor Nagyváradon. Ez a kórházalapítás hazánk életének abban a szakaszában történt — egyébként a legjobban feldolgozott, törekvéseinek nemességében, elveinek tisztaságában az egész magyarság szívéhez oly közel álló korszakban —, amikor már a nemzet egyeteme is kezd tudatára ébredni a Habsburg-monarchián belüli gyarmati helyzetére. A nemzet, amelynek vér- és terményadója tette lehetővé, hogy a monarchia úgy ahogy átvészelhette a napoleoni háborúkat, ráébredt arra, hogy szellemileg gúzsba kötötték, gazdaságilag kifosztották, hogy társadalmi berendezkedésében, kulturális szerkezetében és funkcióiban egy századdal maradt el a nagy nyugati országok mögött. A kor leghívebb magyarjai, költői és gondolkodói, élükön Széchenyi Istvánnal, a közállapotok kendőzetlen megmutatásával igyekeznek felrázni az országot tespedéséből, tükröt tartanak a nemzet elé, hogy abban megláthassa egész gazdasági életének riasztól korszerűtlenségét, az utak és közlekedési eszközök ázsiai primitívségét, a városok, falvak önmagába fordult, minden szellemi áramlattól elzárkózott vegetatív életét, az árvíz sújtotta és mocsárrá vált, majd kiaszott holdak százezreit, a joggalanságot, a közönyt, az elmaradottságot, — a magyar parlagon...

Ezen a magyar parlagon, mint a sivatagok homokján a ritkán nyíló exotikus virágok, különös jelenség a nagyvárad szemkórház. Értékét és jelentőségét akkor fogjuk tudni iga-

zán felmérhetni, ha egy futó pillantást vetünk a korabeli kórházi állapotokra.

Amikor Grósz Frigyes megalapította szemkórházát, csak egyetlen intézet volt az országban, ahol határozott rendeltetéssel szembetegeket ápoltak: ez a „kir. magyar egyetemi szemkóroda“ Pesten, amely ez időben Fabini Teofil János professzorsága alatt töltötte be hivatását. A szemklinika két másik klinikával és nyolc elméleti intézettel együtt a Hatvani és Újvilág (ma Kossuth Lajos és Semmelweiss) utcák sarkán levő régi jezsuita kolostor kétemeletes épületében, az orvosi kar házában volt összezsúfolva.¹ A klinikának ez időben csak 9 ágya volt, mütője még a hatvanas években sincs, a betegeket az ágyukban operálták. (Húsz évvel később, amikor az ágyak száma már negyvenre emelkedett, „az ágyak olyan közel voltak egymáshoz, hogy nyújtózás közben egyik beteg a másik szemét megüthette, 40 embernek két ajtóköz szolgált árnyékszékül s négy tál mosdóul“.)² A szemészeti előadásokat a kórbontással és körvegytannal közösen használt, rekkenő melegben is szellőzés nélküli tanteremben tartották, ahol „a hallgatóság legnagyobb részének nem volt ülőhelye“.³ viszont *ugyanitt volt a szemészeti ambulancia is!* Schulek Vilmos 1874-ben még ilyen állapotok között kezdte meg működését. (De nem volt sokkal különb a későbbi kolozsvári szemklinika helyzete sem, amelynek még a 90-es években sem volt csatornázása, sem vízvezetéke.) Hasonló egészségügyi viszonyokról adnak számot a kortársi visszaemlékezések az orvosi kar Országúti (ma Múzeum körúti) kétemeletes épületével kapcsolatban is, amelynek első és második emeletét a sebészeti és szülészeti klinikák, míg az alagsort és a földszintet főképpen az Állatgyógyászati Intézet helyiségei, tantermei — és betegei foglalták el. „Valami középkori orvosi és természettudományi iskola muzeális példányának illenék be ma ez az egész összeállítás...“ — írja erről az épületről Dollinger Gyula, aki még itt kezdte orvosi tanulmányait.

Még mostohább körülmények között tengődhettek a főváros kórházai. Bugat Pál a magyar orvosok és természetvizsgálók 1842. évi vándorgyűlésén a Rókus-kórházat „ínség- és

nyomorlakta ház"-nak nevezi;⁴ Magyary-Kossa korabeli források alapján írja, hogy az a budai gyógyintézmény, amelyből a század elején a régi János-kórház kialakult, „ronda, piszkos tanya volt“, amelytől mindenki „irtózott“.⁵ Ha ilyen viszonyok uralkodhattak a fővárosban, az ország első gyógyintézeteiben, elképzelhető, hogy mi lehetett a kevésbé exponált kórházakban vagy a vidéki intézetek zömében.

Ezzel szemben Grósz Frigyes nagyváradi szemkórháza, amely alapítása percétől a „Szegény Vakok Gyógyintézete“ címet viselte, a város legszebb, legegészségesebb helyén, a híres barokk püspöki palotát övező hatalmas parkban létesült. A kórház területe 7200 □ láb, nagy része angol kert, dús lombú fákkal, amelyek árnyékot és tiszta, hűs levegőt teremtenek. A fák között gondozott sétautakkal összekötött hét kisebb-nagyobb földszintes épület húzódott meg, összesen 22 helyiséggel. Ezek közül 15 szoba a betegeké, egy a főorvosé, illetve segédjéé, egy az ápolószemélyzeté, egy földig érő nagy ablakkal felszerelt, tágas, erkélyes helyiség pedig a „műtények“ céljára szolgált. Egy időben kb. 50 beteget tudtak kényelmesen elhelyezni, vagyis egy szobában legfeljebb 3—4 beteget ápoltak.⁶ Grósz dr. még arra is ügyelt, hogy nemcsak az izgatóbb, de még az egymást esetleg nem könnyen bíró *különböző nemzetiségű betegek* is izolálva legyenek egymástól gyógyulásuk érdekében. Általában az a cél — s a kórház „pavilon“-rendszerének előnyét is ebben látja az alapító —, hogy minél kevesebb beteg kerüljön egy szobába. A kórháznak három konyhája és egy fürdője, illetve tussoló helyisége volt (1830!). A vizet négy kút szolgáltatta, s Grósz Frigyes nem győzi beszámolóiban angol kertjének szépsége mellett e víz friss, hideg (8 C°) és kristálytiszta voltát eléggé hangsúlyozni. Tekintve, hogy betegeket csak április és október közötti időben vettek fel, azok lehetőleg egész nap az árnyékos kertben sétáltak vagy pihentek (a reggeli és lefekvés előtti séta azonban kötelező volt!) és élvezték a jó levegőt. A kórház konyháját, a kor diétás követelményeinek szem előtt tartásával, huszonöt éven át maga a főorvos felesége vezette.

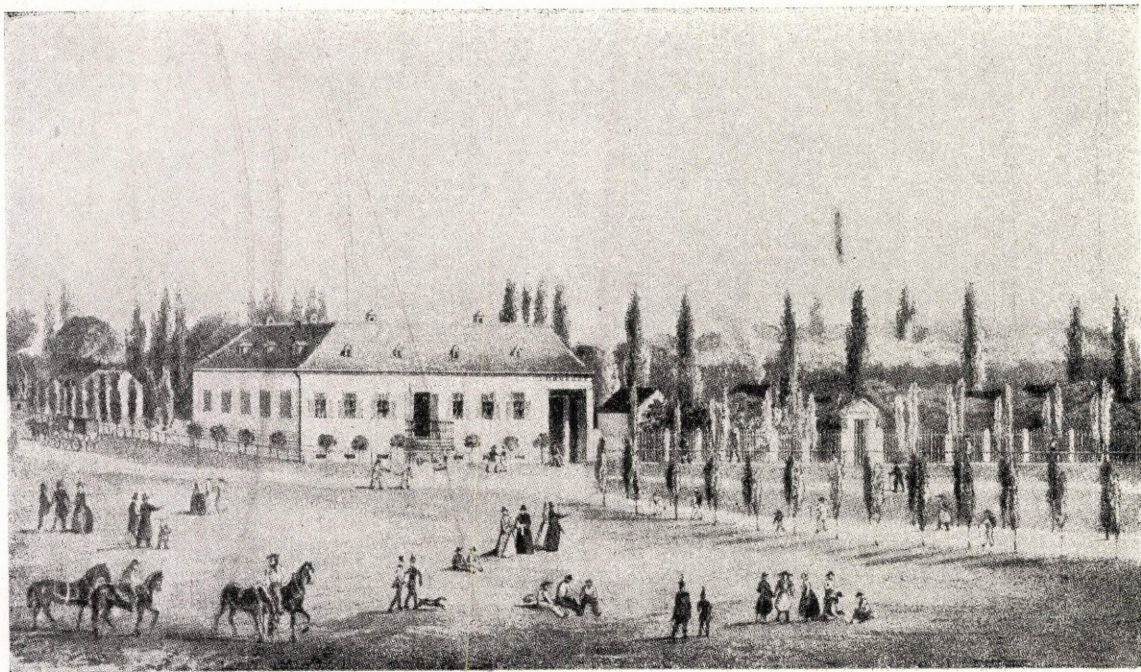
Amikor az intézet különböző tollaktól eredő,⁷ de azonos

tartalmú leírását az olvasó összeveti a korabeli, hazai kórházi viszonyokkal, — amikből fentebb adtunk egy kis ízelítőt —, alig akar hinni a szemének. De nemcsak hazai vonatkozásban lehet e szemkórházat szinte unikumnak tekinteni, hanem korát messze megelőző célszerűsége, szépsége és tisztasága tekintetében az akkori kultúrvilágban sem sok hasonló akadhatott. J. Hirschberg, a szemészet nagy historikusa, aki a világ szemészeti intézeteinek egyik legalaposabb ismerője volt, azt írja, hogy a váradi szemkórház higiénikus tekintetben túlszárnyalta a kor legelső szemészeti intézetét, Graefe Albrecht híres berlini szemklinikáját.⁸

Ha ámulattal olvastuk a vidéki magyar város száz év előtti szemkórházának, az első magyar szemkórháznak leírását, elismerésünk még nagyobb lesz, ha annak szervezeti szabályai-
val is megismerkedünk. Ezek a szabályok nyomtatásban első ízben a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846. évi kassa—
eperjesi vándorgyűlésén publikáltattak, amelyen Grósz Frigyes is részt vett, felszólalt (erről később még bővebben), s a jelenlevők között szétosztotta „Statisticai adatok a N. Váradon 1830 óta létező Szegény Vakok Gyógyintézetének működéséről“ című kis munkáját, amely röviden a kórház szabályzatát is tartalmazta. Teljes részletességgel közölte a némileg átstilizált szabályokat Grósz Frigyes a kórház 25 éves fennállása alkalmával kiadott német nyelvű munkájában: „Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns“, amely a régebbi hazai szemészeti irodalom egyik jelentős és jellemző alkotása. Ennek a Nagyváradon, 1857-ben megjelent könyvnek 98—100. oldalain olvashatók a „Statuten und Organisation des Institutes“. A 14 pontból álló statutumból most csak néhány pontot szeretnék kiemelni.

Az 1. pont kimondja, hogy az Intézet célja a *szegény falusi népnek* (ti. a földművelőknek) és a *munkásosztálynak* (dem unbemittelten Landvolke und der arbeitenden Klasse) állandó, könnyen elérhető és *költségmentes* (kostenfreies) asylumot teremteni szembajaiknak gyógyítására, hogy őket a tehetetlenségtől és a kuzuzslóktól megszabadítsa.

A 2. pont szerint az intézetbe felvételt nyerhet minden gyó-

A nagyváradai szemkórház

gyítható szegény szembeteg, *vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül*, (kiemelések tölem B. I.) különösen azonban olyanok, akik veszedelmes szembajban szenvednek vagy csak műtéti úton gyógyíthatók.

A 4. pont nemes intenciója különösen figyelemreméltó és elgondolkodtató. A szegények felvételének megkönnyítésére nem szükséges a szegénységi bizonyítvány vagy egyéb dokumentum felmutatása, *a szegénység szóbeli kijelentése a felvételre elegendő.* („... die wörtliche Betheuerung der Armuth macht zur Aufnahme geeignet.”)

A 8. pont úgy intézkedik, hogy a műtetre kerülőknek általában négy hétig kell az intézetben tartózkodni. Az első hét az előkészítés, a két következő műtét és az utókezelés, a negyedik a reconvalescentia.

A 9. pont a távozó betegekkel kapcsolatos eljárásról, az időnkénti ellenőrző vizsgálatok idejéről, a finomabb munkát végzők szemüveggel való ellátásáról intézkedik.

Hasonló tiszta humanizmus, közvetlen, igaz emberiség árad az egész „házirend“-ből. ami az akkori kórházak rideg és fagyos regulái mellett szívet melengető olvasmány. A Rókus-kórház huszas-harmincas években érvényes szabályzata⁹ pl. az érzéketlen, merev és riasztó bürokratizmus iskolapéldája, amelynek majd minden paragrafusa valami tilalommal, fenytéssel, felelősségrevonással végződik s a betegeknek többet „nem szabad“ és „tiltatik“, mint amennyi „lehet“ és „engedtetik“. Ezzel szemben a váradi szemkórház — *amelynek minden szolgáltatása, még legtöbbször a beteg magával vitt gyógyszer és szemüveg is ingyenes volt!* — már házirendjén keresztül is sugározta azt a barátságos és derűs légkört, azt a csak segíteni akaró és megértő szellemet, ami a szegény szembetegeknek ezt a földi paradicsomát betöltötte.

*

Ezek után nézzük meg közelebbről, ki is volt hát ez a Grósz Frigyes, aki a szegény szembetegek számára ilyen tuculanumot tudott berendezni és fenntartani.

Grósz Frigyes, akinek egész élete, alakja, működése a magyar reformkor eszmevilágát tükrözi vissza, ott született,

ahol áldásos és munkás életét leélte: Bihar megyében, Nagyváradon, 1798. november 16-án. Váradon végezte iskoláit s a szülői ház, meg a gimnáziumi évek telítették azzal a mély hazafias érzéssel s azokkal a humánus eszmékkel, amelyek férfikora éveinek s munkásságának alaphangját megadták. Gimnáziumi évei után a pesti egyetem filozófiai fakultására iratkozott, majd annak elvégzése után, 1819-ben, Bécsbe ment s az orvosi tanulmányoknak szentelte magát. Unokája, Grósz Emil, leírja visszaemlékezéseiben,¹⁰ hogy nagyatyja Bécsben a Biedermann-, v. Hoffmansthal- s Gastelitz-családok körében élt, ami társadalmi pallérozottságot eredményezett. Az egyetemen Beertől hallgatta a természetet, a „széleszet atyjától“, aki korának vezető szaktekintélye s a világ első széleszeti katedrájának birtokosa volt. Grósz Frigvest, a pesti egyetem filozófiadoktorát, 1825-ben Bécsben orvos- és sebészdoktorrá avatták. Ezután jönnek a vándorévek. Tanul Beer utódjától, a magyar származású, pécsi születésű Rosastól, majd Prochaska, J. A. Schmidt, J. N. Fischer s a kiváló operateur, Fr. Jäger mellett igyekszik tökéletesíteni tudását.¹¹ Közben Teltschben egy Lang nevű gazdag gyáros háziorvosa lett, akinek társaságában tanulmányutat is tett. Végül is ötévi távollét után hazatér szülővárosába, megalapítja szemkórházát, amelyben

„minden szegény szembeteg, akárhonnán jó, kivétel nélkül... lehetőségig segélyt nyer, külföldi úgy, mint hazai; szegény cigány úgy, mint a szegény nemes ember.”¹²

Grósz Frigyes, 1858-ban bekövetkezett haláláig, tehát 28 éven át állott a magateremtette intézet élén. Ez a negyedszázad nemcsak a világpolitikában s azon belül hazánk állami életében hozott roppant változásokat, nemcsak az emberiség társadalmi és gazdasági szerkezetét rázkódtatták meg hatalmas, új, feltörő áramlatok, — köztük nem utolsósorban a természet-tudományos gondolkodás térhódítása —, hanem ezen a tág körön belül, azoknak függvényeként, a széleszet világában is mélyreható változások történtek. Grósz Frigyes működésének első két évtizede abban a széleszeti korszakban játszódik le,

amikor a szemészet, mint gyógyító szakma s mint tudományág önállóságra törekszik s nem akar többé a sebészet függvénye lenni. A sebészek viszont ragaszkodtak a szemészetben belül is évezredek jogaikhoz. A század harmincas éveiben teljes erővel állt a harc az emancipációt követelő szemészek s a régi jogaikhoz makacsul ragaszkodó sebészek között.¹³ Ennek a „függetlenségi” harcnak tudományos és gyakorlati jogosultságát a XVIII. századbeli francia szemészeti iskola alapozta meg, Brisseau, Anel, Daviel, Pellier nemzedéke, az ő vívmányait vette át s fejlesztette tovább az első bécsi iskola (Barth, Beer és tanítványaik), s ezeknek az eredményeknek a birtokában a szemészetet nem lehetett többé a sebészet egy fejezetévé visszaszorítani. Grósz Frigyes férfikora ennek a majd győzelemre vitt harcnak s a szemészet jelentősége növekedésének fénykörében telik le. Ő, mint a Beer-iskola tanítványai, már csak szemész s ha tanulmányai címlapjára magát „bölcész- és sebészdoctor”-nak írja, egész életében tudatosan és öntudatosan csak szemésszettel foglalkozott. Élete utolsó szakaszára esik azután a szemészet szinte példa nélküli fellendülése. Helmholtz 1851-ben felfedezett szentükre, s az a szerencsés véletlen, hogy ez a lángész erejével és intuíciójával megszerkesztett eszköz in statu nascendi egy másik géniusz, Graefe Albrecht kezébe jutott, szinte a hegyomlálshcz hasonló változást hozott létre a szemészetben.¹⁴ Ennek a változásnak a hullámverései Grósz Frigyeshez is eljutottak, később tárgyalandó könyvében említést is tesz a szentükörről,¹⁵ de nem derül ki, hogy a Graefe által olyan entuziazmussal ünnepelt új világ előtte is feltárult volna. Műtéti felfogásában is konzervatív volt (nem végzett *extractio cataractae*-t, noha az már egy fél évszázada bevonult Daviel révén a szemészeti műtéttanba, hanem az idejét múlt *reclinatio* egy saját változatát: *inversio cataractae cum submersione, sclerohypoptosis cum baptismo cataractae*).¹⁶ De mindezek ellenére orvosi tevékenysége olyan eredményes és messzehangzó, műtétei olyan számosak és „sikerrel koszorúzottak”,¹⁷ általában szakmáját olyan mély alapkából kiindulva kultiválja, olyan széleskörű tájékozottságról és megfigyelő képességről ad minden tettében és írásában bi-

zonyságot, hogy nemcsak mint nemes emberbarát, hanem mint kiemelkedő tehetségű orvos is kivívta az elismerést.

Eletének chef d'oeuvre-je, a már említett „Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns“ című 1857-ben megjelent mű, a kórház első huszonöt évének története, Grósz Frigyes szemorvosi felfogásának és ténykedésének foglalata, de a könyv egyes fejezetei fényt vetnek az akkor uralkodó szomorú szociális és közegészségügyi viszonyokra is.

A könyv négy fejezetre oszlik. Az elsőben a környék lakóinak betegségeit, szembaját okozó külső tényezőkkel foglalkozik. Részletesen ismerteti a folyók, különösen a Tisza, Szamos, Körös stb. áradásainak s az árvizek levonulása utáni mocsaroknak kórnemző szerepét. Eleven színekkel ecseteli az egymást váltogató áradások és szinte afrikai szárazság okozta tűrhetetlen higiénikus helyzetet, amelynek „pestilenzuelle Atmosphaere und Sumpf-Fieber“ a következményei. (1953-ban Nagyvárad 22 000 lakója közül 18 000 lázbeteg volt.)¹⁸ A természeti viszonyok mostohasága ráveti sötét árnyékát a lakosságra, amely a fürdőt, tisztaságot csak hírből ismeri, étkezésben, ruházkodásában ósdi és elmaradott, orvosi segítséggel szembeni előítéletében makacs és megrögzött, bajaival javas aszszonyokhoz és kuruzslókhoz fordul, akik csak ártanak tudatlanságukkal. Az őszintén és mélyen emberbarát Grósz Frigyes érző szívvel idézi elénk a szerencsétlen szembetegek sorsát, akiknek siralmas helyzetén csak az ország több és könnyen hozzáférhető helyén felállítandó szemkórházak tudnának enyhíteni.

A könyv második része öt fejezetben tárgyalja: 1. a szem különböző sérüléseit, 2. a szem gyulladásait, (amin G. F. a kötőhártya gyulladásait érti), 3. az iris, chorioidea és retina betegségeit, 4. a szürke hályogot s végül 5. a szemhéjak, könnyszervek és orbita betegségeit. Fejtegetéseinek, gyógyeljárásainak ma már túlnyomórészt csak történeti értéke van. A retina betegségeinél megemlíti ugyan, hogy a szemtükör „von jeden rationellen Arzte als eine wahre diagnostische Bereicherung“¹⁹ üdvözlöttek, de nem valószínű, — mint már fentebb írtam —, hogy ő valaha is szemtükörözött. Szemfenéki leírás egyetlen egy sincs a könyvében, sőt, még használja a „fekete hályog“ kifejezést, amit éppen a szemtükör űzött ki a szemészet fogalomköréből. De teljesen hiányzik a glaucoma tárgyalása is. Annál részletesebben foglalkozik a szürke hályoggal, amelynek a magyar földművelők közötti nagy elter-

jedtségét saját elméletével igyekszik megmagyarázni. Az okot a már említett egészségtelen természeti viszonyokon kívül azzal magyarázza, hogy a magyar földművelő egész életét a végtelen pusz-tán töltve, tekintete állandóan nagy messzeségben levő tárgyakat vagy élőlényeket fürkészi, miközben *szeme ki van téve az árnyék-talan síkság tűző napsugarának*,²⁰ ami ellen úgy ahogy a mélyen ülő szemek, szűk pupillák, összehúzott szembéjak, bozontos szem-öldök védik. E külső, és a következményes, a szemekre állandó pressziót gyakorló belső adottságok eredményezik, hogy a magyar parasztok javarésze még aránylag erős, munkabíró korában hályogossá válik. A 40—45 éves hályogos földművelő az eléggé gyakori betegfajta-hoz tartozik. 520 hályogoperáltja közül 355 még nem érte el a 60. életévét, amikor műtétre került.

Kevesen fáradoztak annyit és olyan önzetlenül a szegény, szembajos magyar paraszttért, mint Grósz Frigyes. De „... egy nemzetnek sem kell úgy vigyázni a szántóvető emberre, mint a magyarnak” — írja 1846-ban — „mert akármennyit fáradoznak is a mi lelkes iparcsaink: mégis csak a földművelés tartja meg a ma-gyarban a lelket.”²¹

A könyv harmadik és negyedik része az intézet leírását, sza-bályzatát, a betegekkel kapcsolatos sok szempontú, igen részletes statisztikai adatokat közli nem kevesebb, mint 52 oldalon. Az inté-zetben 25 év alatt 30 000 ambulans beteget láttak el kezeléssel és tanáccsal. Betegfelvétel csak április 1-től október végéig történt, a téli hónapokban csak ambulans vizsgálat és kezelés folyt. Felvé-telre a negyedszázad alatt összesen 752 egyén (432 fi, 320 nő) került, mégpedig 482 földművelő, 123 kézműves, 61 kereskedő, 39 „cs. és kir. katona,” 16 tanító, 15 lelkész, 12 hivatalnok, 2 tanuló és 2 bába. A betegek főképpen Bihar, Szabolcs, Békés, Arad, Szatmár megyék-ből rekrutálódtak, de még a kassai kerületből (Abaúj, Zemplén, Sáros stb.) is jöttek 39-en, Pozsony vidékéről (Trencsén, Árva stb.) 9-en, valamint Erdély távolabbi megyéiből, néhányan Romániából, Galiciából, Csehországból — vagyis az intézet „erfreute sich ohne Zeitungsankündigung eines so grossen Zuspruches: das die Locali-täten des Hospitals fast mit jedem Jahre vergrössert werden muss-ten.”²² A felvett 752 beteg közül 647 műtéttel, a többi 105 konser-vatív úton gyógyított. A 647 operált beteg közül 520 szürke há-lyogban szenvedett (455 gyógyult: 87,4%, 53 javult: 10,3%, 12 gyó-gyulatlan: 2,3%).²³ A felvett betegeken végzett összes műtétek szá-ma 1219 (1010 cataracta), ehhez járul még 520 ambulans műtét;

vagyis 25 év alatt az intézetben 1739 műtétet végeztek. (Magánlakásokban G. F. összesen 120 hályogost operált.)

„Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns“ megjelenése arra az időre esik (1857!), amikor a szemészet hazánkban — éles ellentétben e tudomány Európa-szerte észlelt nagy fellendülésével — nemcsak a stagnálás, hanem a visszafejlődés tüneteit mutatta. Az egyetemen a szakmának nem olyan képviselője ült, akinek tehetsége rezonálni tudott volna a szemészet reformkorszakának nagy eseményeire.²⁴ A szemészeti oktatás nem tartott lépést a kor követelményeivel, a szemészeti szakirodalom komoly mértékkel mérve szinte számba sem vehető. Grósz Frigyes könyve joggal tekinthető e szomorú korszak kiemelkedő alkotásának. Csak a könyv terjesztésének technikai akadályozottságára kell gondolnunk, hogy német nyelve ellenére kora szakirodalmában visszhang nélkül maradt. Hirschberg így nyilatkozik erről nagy művében: „Bámulattal olvastam újra meg újra G. F. könyvét, amely azonban a mi szakirodalmunkban soha nem említettik, mint ahogy a szerző nevét is hiába keressük Hirsch August „Biographischen Lexicon der Ärzte“ c. munkájában. Valóban, ez egy „document humain“. Majd így folytatja (de ezt már szó szerint idézem): „Gewiss, Friedrich Grósz war ein Ruhm seines Vaterlandes und ein Stolz seiner Gemeinde.“²⁵

*

Grósz Frigyesben orvosi tevékenysége folyamán az a meggyőződés vert gyökeret, hogy a Magyarországon található vakok nagy részén lehet és kell segíteni. Grósz Emil 1940-ben újra kiadta nagyatyja két beszédét, amelyek közül az elsőt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1846. évi kassa—eperjesi vándorgyűlésén, a másodikat az 1847. évi soproni vándorgyűlésen tartott. Mindkettőnek azonos a témája: „Nem gőzhajókban vagy vasutakban áll századunk büszkesége, hanem a már nemcsak emberre: de az állatokra is kiterjesztett humanitásban“²⁶ — mondotta. Ez oktál fogva nem lehet ölbetett kezekkel nézni vak embertársaink nyomorúságát, külö-

nösen ha azok szembaján még segíteni lehet. Nemes emberbaráti érzelmei saját lelkének becsületességén kívül, szomorú tényekből is erednek: „...igen kevés tájékat kivéve hazánkban oly nagy a szembetegek száma, milyén Európában egyik tartományban sem található“.²⁷ A beszédek formája, nyelvezete tiszta és zárt vonalú, a reformkor klasszicizáló stílusában tartott szép és világos próza, mentesen minden indulatosabb kitöréstől; politikai beállítottsága sem forradalmi, sőt nemegyszer hivatkozik „atyáskodó jó királyunk“ áldozatkészségére, az „elfelejthetetlen megboldogult főherceg József nádor“ „bölcs kormányunk“, valamint a „nagyméltóságú kir. helytartótanács“ jószívűségére, tehát inkább aulikus és lojális — és mégis, a két beszéd, anélkül, hogy a szónoknak ez csak távoli szándékában lett volna, a nyomorúságos valóságnak ilyen és hasonló megmutatásával lázító erejű olvasmány. Az egész országnak, tehát több mint tízmillió embernek, ebben az időben csak két szemkórháza van, a pesti és a váradi, míg csak magának Prága városának — Bécsről és a többi osztrák városról nem is beszélve — hat ilyen intézete van — mondja soproni beszédében. S még az a két kórház is „némely tájékoknak rossz út miatti távolságukat“ tekintve, elérhetetlen egy szegény vak szántóvetőnek. Az ország egyes vidékein, könnyen hozzáférhető helyeken kell tehát ingyenes szemkórházakat létesíteni. A gyógyítás a szegények számára okvetlenül ingyenes legyen, ha a vakság ellen harcolni akarunk, mert — úgy mond — „a magyar paraszt csak bor-, pálinka-, kalap-, csizma- és gubáért szokott fizetni; de ha megvakul, a jó Istentől — ki szemvilágát elvette — várja, hogy azt ingyen vissza is adja. Egyébiránt az is igaz, hogy gyakran igen lapos a magyar földművelő erszénye“²⁸

Kora viszonyait jól ismerve, a kórházak felállítását Grósz Frigyes nem az államtól, hanem e célból jótékony egyesületekbe tömörült tehetős magánosoktól várja. A világot a maga lelke szemüvegén át szemlélve, rendületlenül hisz ilyen emberbarátok létezésében. Igaza tudatában nem késlekedik ki mondani, hogy „... a szükséggel küzdő követelheti a dúsgazdától azt, ami élte fenntartására leginkább megkívántatik,

STATISTICAI ADATOK

A

N. VÁRADON 1830 ÓTA LÉTEZŐ

SZEGÉNY VAKOK'

GYÓGYINTÉZETÉNEK

MŰKÖDÉSÉRŐL,

É S

NEHÁNY SZÓ

EZEN INTÉZET' JÖVENDŐJÉRŐL,

földművelőink közt gyakran előforduló vakság' enyhítésére Magyar- és Erdélyország' több helyein felállítandó szegény vakok' gyógyintézetei' tekintetéből.

A' magyar orvosok' és természetvizsgálók' sz. k. Kassa és Eperjes városokban 1846-ban tartott hetedik nagygyűlésén

kozlé

GROSZ FRIDRIK,

bölcsészlet-, orvos-, sebészdocteur, a' k. budapesti orv. egy. lev., és a' k. magy. term. tud. társulat' rend. tagja, n. váradi gyakorló orvos, és a' fenemített intézet' tulajdonosa.

NAGYVÁRADON.

Tichy Alajos' nyomtatása.

már pedig a látás a legszükségesebb . . .“ (Kiemelés G. F.-től.)²⁹ Tehát nemcsak a jószívűség lenne ezeknek az intézeteknek az alapja, hanem a tudatos kötelezettség is! Sikraszáll amellett, hogy a szemkórház ne valamilyen általános kórház egy osztálya legyen, hanem külön, saját rendeltetésű épület és intézmény. Ugy látszik, keserű tapasztalatai lehettek akkori kórházainkkal, mert a szembaja miatt kórházba került beteg sorsára utalva így ír: „... midőn a szegény ember ablakát igazítani akarta, egész háza bedült, és ez a közönséges kórházakban uralkodó ragadós nyavalyák szüleménye“³⁰ Saját intézete példájára Trencsénben, Sopronban, Pécsen, Péterváradon, Zágrábban, Temesváron, Kassán és Pesten, Erdélyben pedig Kolozsvárott és Szebenben javasol szemkórházat létesíteni. „Tervemet azzal rekesztem be, hogy ennek elkészítésében csupán sok évi tapasztalásomtól s hazám és a szenvedő emberiség érdekétől vezéreltettem . . .“³¹

Haza és emberiség! Minden kor minden kiváló magyarja e két, sokszor tragikusan bonyolódott fogalomnak szolgálatában él, ennek dolgozik, ezeknek elválaszthatatlanságában hisz és bízik. S miként a nagyatyja a „haza és emberiség“ szellemében fejezi be a maga credo-ját, száz évvel később Grósz Emil, az unoka is ezekkel a szavakkal zárja le önéletrajzát: „Megtettem, amit hazámért, a nemzetért, az emberiségért tehettem . . .“³² A nagyatyja álmait és terveit az unoka váltja valóra. Grósz Frigyes még csak remél és javasol, Grósz Emil már tesz és cselekszik. Amellett, hogy megteremti a külső klinikai telepet, négy állami szemkórházzal (Szeged, Brassó, Zsolna, Perlak) s hét vidéki szemosztállal (Nagyvárad, Miskolc, Pécs, Kaposvár, Nyíregyháza, Nagybecskerek, Gyula) növelte a szemgyógyítás és a szakorvosképzés lehetőségét. Amikor a nagyatyja alakját idéztem, áldozni akartam az unoka, a magyar orvostudomány egyik legnagyobb szervező talentuma, az én felejthetetlen mesterem emlékének is.

*

Grósz Frigyes halála után az intézet vezetése unokaöccsére, a szabadságharcban részt vett *dr. Grósz Albertre* szállott, aki

Grósz Frigyes leányát feleségül vette. (Ebből a házasságból született Grósz Emil, akinek Grósz Frigyes anyai nagyatya volt.) Grósz Albert az alapító nemes intenciója szerint vezette tovább az intézetet, előbb a régi épületben, majd kisebb kerektek között a város belterületén levő házban. 1901-ben bekövetkezett haláláig, amikor a „Nagyváradai Szegény Vakok Gyógyintézete“ is örökre becsukta kapuit.

JEGYZETEK

1. *Dollinger Gyula*: A magyar orvosi és természettudományi iskola megalapítása. (Tóth Lajos emlékelőadás.) Orvosképzés. 1933. évf. 708. 1. L. még *Magyary-Kossa*: Orvosi szakoktatás és egyetemi élet a régi Magyarországon. (Magyar Orvosi Emlékek. I. köt.) Továbbá *Biró Imre*: Fabini T. J. Orvosképzés. 1932. évf. 4. sz. 522. 1.
2. *Grósz Emil*: Schulek Vilmos emlékezete. Szemészet. 1905. (42. évf.) 2—4. sz. 227. 1.
3. L. *Dollinger* id. m.
4. Cit. *Magyary-Kossa*: Vázlatok a pest-budai kórházak múltjából. Magyar Orv. Eml. II. köt. 200 1.
5. Cit. *Magyary-Kossa*: Id. m. 206. 1.
6. Ebbe a számba a kísérők is bennfoglaltatnak, „... a szemészi kórházba nemcsak magok (t. i. a betegek), hanem vezetőik is ingyen felvétetnek, ... — írja G. F. az intézet 1846-ban közölt szabályzatában. Majd csillag alatt megjegyzi: „Ezen rendszer, mely szerint a vak egy rokonát ápolóul hozza magával, drágább ugyan, — mert ha az intézetben 20 szembeteg gyógyítatik, és 40-et kell élelmezni... mégis sokkal célirányosabb; mert egy anya a gyermekét, és viszont — főleg műtény után — sokkal hűségesebben ápolja, mint egy bérlett idegen...“ L. *Grósz F.*: Statisticai adatok a N. Váradon 1930 óta létező Szegény Vakok Gyógyintézetének működéséről és néhány szó ezen intézet jövőjéről. (1846.) Újra kiadta *Grósz Emil* 1940-ben. 42. 1.
7. *Grósz F.* főművének (Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns. 1857) 97—98. oldalán közli kórházának leírását. — L. még *Csetényi Kálmán* cikkét a *Vasárnapi Újság* 1857. évf. május 3.-i (18) számának első oldalán: „Dr. Grósz Frigyes és a

- Szegény Vakok Gyógyintézete Nagyváradon." A lap címloldalán hozza Grósz F. képét. — L. továbbá *Bartók Imre*: A magyar szemészet története c. művének vonatkozó részét. 130. l. (1954.)
8. *J. Hirschberg*: *Geschichte d. Augenheilkunde*. X. köt. 1259. §. 457. o. (Graefe-Saemisch Hdb. d. Ges. Augenhk. Berlin, Julius Springer. 1918.)
 9. L. *Magyary-Kossa*: Id. m. 203—204. l.
 10. *Grósz Emil*: Ötven év munkában. 9. l. (1939.)
 11. L. *Hirschberg*: Id. m. 454. l.
 12. L. *Grósz F.*: „Statisticai adatok etc. etc.” c. tanulmányának *Grósz Emil*től 1940-ben sajtó alá rendezett új kiadásában. 41. l. 2. §.
 13. A szemészet emancipációs mozgalmait igen világosan és szemléletesen ismerteti *A. Bader*: *Entwicklung d. Augenheilkunde im 18. und 19. Jahrhundert* c. munkájában. (Basel. 1933.) — L. továbbá: *J. L. Pagel*: *Einführung in die Gesechichte der Medizin*. Berlin. 1915. — Rövid áttekintést nyújt ugyanerről a kérdésről. *Biró Imre*: A modern európai szemészeti iskolák kialakulása. *Szemészet*. 1955. (92. évf.) 1. sz. 22. l.
 14. A szemtükör felfedezésének és következményeinek irodalma ma már szinte beláthatatlan. Magyar nyelven l. *Grósz Emil*: A szemtükör félszázados múltja. Budapest, 1902. — *Biró Imre*: A szemtükör centenáriuma. *Orvosi Hetilap* 1951. évf. 31. sz. (Irodalommal.)
 15. *Grósz F.*: *Die Augenkrankheiten* etc. 61. l.
 16. Id. m. 83. l.
 17. L. Vasárnapi Újság id. számát.
 18. Id. m. 3—7. l. G. F. a váltóláz kérdésével különben is behatóan foglalkozott. A budapesti kir. Orvosegyesület felkérésére részletes beszámolót küld az 1846. évben Bihar megyében és Nagyváradon dühöngő váltólázjárványról. (A 42 oldalas, könyvformában bekötött s 2 térképpel ellátott kézirat az Orsz. Orvostörténeti Könyvtár tulajdona.)
 19. Id. m. 61. l.
 20. *Schulek Vilmos*, aki igen behatóan foglalkozott a szem sugárzások okozta károsodásával s az azok elleni védekezéssel, nagy munkájában „bahn brechende Arbeit”-nak nevezi Grósz Frigyes

- („weitberühmter Augenarzt“) törekvését, amellyel a szürke hályog keletkezését a napsugárással hozta kapcsolatba. V. ö. W. Schulek: Schutzbrillen gegen Ultraviolett auf Grund photologischer Studien (Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde. II. köt. 639—640. l. Franz Deuticke, Leipzig. 1900). L. továbbá ezzel kapcsolatosan ifj. *Imre József* cikkét: A szem védelme szűrő szemüvegekkel. Orvosképzés, 1926. évf. 442. l.
21. L. a „Statistical adatok etc.“ Grósz Emil féle kiadásának 37. oldalán.
 22. Id. m. 25. l.
 23. Id. m. 87. l., továbbá l. *Bartók Imre* id. m. 132. l.
 24. *Lippay Gáspár*ra s korára vonatkozó utalásokat id. *Imre József* (Emlékezés Schulek Vilmos kolozsvári működésére. Szemészet. 1913. évf. 205. old., valamint: Elnöki beszéd a Magyar Szem- orvostársaság 25. évi közgyűlésén. Orvosképzés, 1929. évf. 466. l.), továbbá *Győry Tibor* (Az orvostudományi kar története. 1936. 633. old.) és *Bartók Imre* id. m. (116—119. l.) alapján teszem, de hangsúlyoznom kell, hogy a *Lippayról és működéséről szóló vélekedést nem szabad lezártnak tekinteni*. Grósz Emil pl. így ír róla: „Irodalmilag nem működött, de eredeti józan gondolkodásmódjának s nagy operatív technikájának emléke még ma is él”. (Schulek V. emlékezete. Szemészet 1905. évi 3—4. sz.) — *Lippay Gáspár működésének elfogulatlan megítéléséhez további kutatások szükségesek*.
 25. *Hirschberg*: Id. m. 459. l.
 26. Id. a soproni beszédből. (1847.) Grósz Emil-féle kiadás, 9. l.
 27. Id. a kassai beszédből (1846.) G. E. kiadás, 28. l.
 28. Statistical adatok etc. G. E. kiadás, 36. l.
 29. Soproni beszéd. G. E. kiadás, 20. l.
 30. Soproni beszéd. 22. l.
 31. U. o. 23. l.
 32. *Grósz Emil*: Ötven év munkában. 187. l. 1939.

РЕЗЮМЕ

После обсуждения совершенных печальных госпитальных обстоятельстве, автор рисует историю основания больницы Фредерик Грос (Grósz Frigyes) философ и медицинский доктор основал больницу в г. Надьварде (Nagyvárad) в 1830-ом году под именем: „Лечебница Бедных Слепых“. По мнению великого офтальмологического историка И. Хиршберга (J. Hirschberg) маленькая провинциальная госпиталь, гигиенический точки зрения превосходил берлинскую глазную клинику *Альбрехта Граефе* (Graefe Albrecht) Госпиталь создавался исключительно для бедных деревенских народов и рабочих. („Dem unbemittelten Landvolke und der arbeitenden Klasse.“ (Всякое лечение было бесплатно. Прием больных было для всяких, несмотря на национальность и религию. В течение 25 лет лечили 30.000 больных, число приема больных 752, произвели 1800 операции. Фредерик Грос (Grósz Frigyes) (1798—1858), доктор философа будапештского и доктор медицины венского университета боролся словом и делом на всю жизнь в интересах осуществления глазных госпиталей и излечимых слепых людей. Научный точки зрения он считается первым, обративший внимание на связь между нищетою и катарактой. Произведение его, имеющее титул: „Die Augenkrankheiten der grossen Ebenen Ungarns“. (1857) считается весьма оригинальным и ценным произведением века. После его смерти в 1868-ом году назнач руководителем учреждения младший двоюродный брат: Альберт Грос (Grósz Albert). Сын последнего Эмил Грос (Grósz Emil) в течение 30 лет глазной профессор будапештского университета, основатель „Общества Венгерских Глазных врачей“, председатель „Международной Лиги противотрахомы“. Надьвардская Лечебница Бедных Слепых“ закрыла дверь в 1901-ом году.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser skizziert, — nach der Schilderung der beklagenswerten zeitgenössischen Zustände des Spitalwesens, — die Gründungsgeschichte des ersten ungarischen Augenspitals. Dieses wurde vom Doktor der Philosophie und der Medizinwissenschaft *Frigyes Grósz* in Nagyvárad (Grosswardein) unter dem Namen „Heilanstalt für unbemittelte Augenkranke“ 1830 gegründet. *J. Hirschfeld*, der namhafte Historiker der Augenheilkunde, äussert sich über dieses kleine ungarische Provinzspital dahin, es habe in hygienischer Beziehung die von *Albrecht Graefe* gegründete Berliner Augenklinik übertroffen. Es war ausschliesslich „dem unbemittelten Landvolke und der arbeitenden Klasse“ gewidmet. Ganz unentgeltlich, und ohne Rücksicht auf Nationalität und Glaubensbekenntnis wurde dort

jeder Kranke zugelassen und behandelt. Im Laufe eines Vierteljahrhunderts hatte man 30.000 Kranke untersucht, 1800 wurden operiert, 752 in Dauerbehandlung genommen. Zum Doktor der Philosophie an der Budapester, zum Doktor der Medizinwissenschaft an der Wiener Universität promoviert, hatte Frigyes Grósz (1798–1858) sein ganzes Leben langt mit Wort und Tat für die Errichtung von Augenheilanstalten sich eingesetzt, für unbemittelte, heilbare Augenkranke gekämpft. Auf wissenschaftlichem Gebiet: war er der erste, der auf den Zusammenhang des grauen Stars mit der Sonnenstrahlung aufmerksam machte. Seine Abhandlung „Die Augenkrankheiten der grossen Ebene Ungarns“ (Grosswardein, 1857) ist ein sehr originelles und wertvolles zeitgenössisches Werk. Nach seinem Tode (1858) übernahm sein Neffe: *Albert Grósz* die Leitung der Anstalt. Ein Sohn des letzteren war *Emil Grósz*, 30 Jahre hindurch Professor der Augenheilkunde an der Universität Budapest, Gründer und 18 Jahre lang Vorsitzender der Ungarischen Ophthalmologischen Gesellschaft, Präsident der Internationalen Liga für Trachomabekämpfung. Die Augenheilanstalt in Nagyvárad schloss im Jahre 1901 ihre Tore.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ORVOSDOKTORI ÉRTEKEZÉSE

(Basel, 1674.)

Írta: Prof. KÓTAY PÁL (Târgumures, Marosvásárhely, Románia)

Az 1674. év októberének egyik reggelén a baseli egyetem dísztermében a vizsgák ünnepélyes, szorongó csendje uralkodik. A csend — ha lehet — még fokozódik, amikor bevonul és elfoglalja helyét a vizsgáztató tanács. Az agg Bauhin már hetek óta betegeskedik s így a rektori szék üresen marad. Helyette Glaser, a kémia, az anatómia és a gyógyszer-tanára marad állva s szólító szavai nyomán visszhangzik a terem: „Franciscus Páriz de Pápa, Emerici filius, Transylvano Ungarus.“

A hívó szóra magas, érdekes arcélú ifjú emelkedik fel az első sorokból s határozott léptekkel megy a vizsgáztatók asztala felé. Nemcsak neve, származási helye, ruházata is merőben idegen. Hosszú, fekete, zsinórral szerényen díszített tógát visel. A tanács asztala előtt megáll s a kezében levő két, nem nagyméretű, bőrbe kötött könyv — az orvosdoktori értekezése — közül az egyiket átadja a vizsgabizottság elnökének. Arcán, hosszú hullámos haján s a kezében levő könyv fedelén előmlik a magas gótikus ablakokon át beszűrődő októberi nap. Basileában, az akkori világ orvosi központjában, a világ első orvosi egyetemén hosszú esztendőök megfeszített munkájának eredményéről ad számot, vizgázik az erdélyi magyar diák.

A hely, ahol áll, az emberi szellem évszázados harcában szerezte és tartotta meg az „ars medicorum“ vezető szerepét. E falak még látták Paracelsus robusztus alakját, aki a bányák mélyén és a kohók tüzeiben leste el a kémia titkait. Itt hang-

zott el szájából az örökké igaznak bizonyult tétel: „Az élet-folyamatok kémiai vonatkozásainak megismerése a helyes gyógyítás egyedüli alapja.“ Itt számolt be hosszú és kalandos vándorlásának tapasztalatairól. Nem középkori könyvmolyok, poros fóliánsok megunt, hamis tételeit ismételteti, pásztor-emberek, borbélyok, öregasszonyok, sőt a gyógyítással is foglalkozgató hóhérok — természeti megfigyelésekből született — gyógyítási sikereinek titkát tudakolta meg. A nép nyelvén szól, hogy mindenki megértse: „Nem az határozza meg az orvos értékét, kinek a véleményét osztja, hanem egyedül az, minő munkát végez“ — mondja, s nyilvánosan máglyára hányja az orvosi oktatás addigi forrásait. Itt élt és tanított Vesalius, a modern anatómia megteremtője. Alakja határkő a találgató

10. CASU. Baulino	
XV. DEC. ANO.	
CII. 17. C. LXXIV.	
1053.	Albertus Benoit Heluet Bernas.
1054.	Carolus Christophorus Eizen Monbery
1055. absent.	Henricus Martinus Daniscanus XXI. Julij a DD. I. RVD. Burckhardo.
1056.	Melchior Sudebraud Lema Polonus.
1057.	Franciscus Pariz de Papa Jansyke. Vng. XX. Octobr a DD. I. RVD. Glazero.
CII. 19. C. LXXV.	
1058.	Laurentius Sedilling. Arnoldo Francus.
1059.	Matthaeus Harderig Scopusa Helu.
1060.	Rid. Genthemus Kircheim Amstad. Thennia XXIII. Martij a DD. I. RVD. Burckhardo
1061.	Theodorus Bobbart Vlonensic.

Páriz Pápai neve a vizsgázók névsorában (1057. sz.)

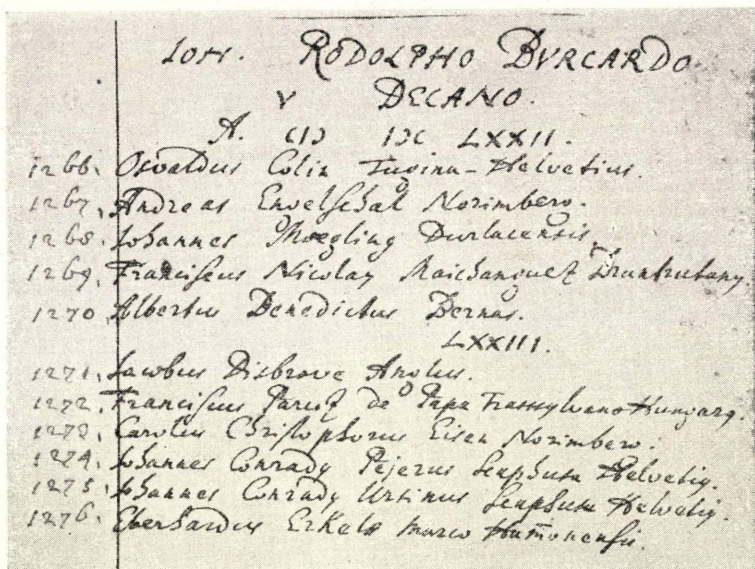
tudatlanság és a tényekből biztonsággal megállapított tudás világa között. Itt látott napvilágot hatalmas munkája, „De corporis humani fabrica libri VII“. Az „Immortale opus, et quo priora omnia, quae ante se scripta fuissent“. Az első igazi *emberi* anatómiai mű. Ez igazsága biztos tudatában bátor kiállítás a téves hagyományok ellen. Pontról pontra bebizonyítja a középkor orvostudományának alapját képező galenusi anatómia hibás voltát, mert az nem az emberi test, hanem kutyák és majmok boncolásán épült. Kettőjük életművének forradalmi feszítő ereje veti szét a középkor orvostudományának börtönét, hogy oda a szellemi megújulás napjának fénye és termékenyítő melege behatoljon.

Az elkövetkező száz esztendőben, a munkás hétköznapi századában, a nagy örökséget a Platterek, Bauhinok és Gla-serek alkotó módon ápolják és gyarapítják. Az Európa közép-pontjában fekvő csendes, tiszta kisváros a harcos fejedelmek uralmától mentes. A társadalmi fejlődés magasabb fokán álló, haladó gondolkodású polgársága a hitviták mocskolódó hangjától be nem szennyezett, egészséges szellemű akadémiát mondhat magáénak, amely mágneses erővel vonzza magához az akkori Európa fiataljainak legjobbjait. Párizs szellemi adottságai, tudományszomja, törhetetlen akarateréje, földjével és annak népeivel szemben érzett hűsége és felelősségtudata érthetően nem találhatott másban kielégülést, csak az emberiség évszázados szellemi harcaiban megedzett, elsővé vált intézményével, tartós, termékeny találkozásban. Hosszú, fáradságos és veszélyes vándorlása — amint akkor mondták — „bujdosása“ végén érkezett ide. Lipcsében egyik tanárával sűrű tartó barátságot köt, Marburgban, Heidelbergben tanszékkal kínálják meg, amint azt életrajzírója, Bod Péter kerek száz év múlva megírja: „Az Acadámián oly kedvességet szerzett magának, hogy a Filozófiai Katédrára Hivatalt adának néki.“ Nyugtalan lelke csak Baselban talál megnyugvást.

Most, hogy életének e nehéz, de a jól végzett munka igaz örömét nyújtó mozzanatával foglalkozunk, azért tesszük, hogy ennek tükrében betekinthesünk elődeink közel háromszáz év előtti műhelytitkaiba, ismerjük meg szemléletüket, kívánal-

maikat, s lássuk, hogyan tudja ezt a gazdagon díszített, időtálló keretet színnel és tartalommal kitölteni az erdélyi diák.

A doktori értekezés megvédése nem egyetlen tárgya a vizsgálatoknak. Több mint egy hónapja már, hogy a próbák tüzeiben áll. 1674. szeptember 6-án írják be az orvosjelöltek sorába. Másnap magánvizsgát tesz Burchardt professzor, az elméleti orvostudományok tanára előtt. Miután ezt sikerrel letette, vizsgázhatik csak nyilvánosan. Szeptember 11-én a kar összes szaktanárai előtt az egész orvostanból két óra hosszat vizsgázik, „sorshúzással“ két témát kap. Egyik az orvostudományról („de materia medica“), a másik a fejfájásról („de dolore capitis“) szól. Szeptember 15-én újabb két feladatot kap, egyiket az elméleti, másikat a gyakorlati orvostan köréből, hogy másnap nyolc órakor azokról szabadelőadást tartson.

Páriz Pápai neve az orvosjelöltek névsorában (1272. sz.)

Rögtön ezután következett a tulajdonképpeni szigorlat „ut vocant rigorosum”. Miután e feladatoknak nagy sikerrel megfelelt, felvették az orvosi rend sorába és határidőt kapott orvosdoktori értekezésének kidolgozására.

A munka megírására és kinyomatására jó három hét állott rendelkezésére, de azon — amint írja — már több mint fél-éven át dolgozott. Amidőn a prodékán intésére az első oldalt olvasni kezdi, már nincs egyedül. A dékáni szó értekezése ellenfeleit, az „opponenseket” odaállítja köréje. Kik ezek? *Kisselbach Boldizsár*, a filozófia és az orvostudományok doktora, a baseli kollégium elöljárója. *Sisselbach Menyhért*, lengyel diák, *Páriz* tanulótársa, akivel együtt ölti fel majd pár nap múlva a doktori bibortógát, egy francia, egy svéd, egy sziléziai és három baseli orvostanhallgató, barátai és munkatársai („*medicinae studiosis commilitones et amici*”). Élénken figyelik, amint teljes terjedelmében felolvassa a mű első oldalát.

Orvosdoktori avató értekezés, amelyet a nagy isten kegyelméből a ősök orvosi rendjének határozata és rendelete értelmében Helvetia híres és ősi Egyetemén az orvosi tudományok legnagyobb tisztessége, jogai és az orvosi szabad gyakorlat szabályszerű elnyeréséért a tudósok nyilvános, komoly vizsgálatán, számbavételén, biznyságtételen előadott Pápai Páriz Ferenc, Imre fia, erdélyi magyar 1674 október 9-én a szokott helyen és időben Baselban. (Génáth János Rudolf betűivel.)

A művet a következőknek ajánlja: *Bauhinus János Gáspárnak*, a gyakorlati orvostudományok tanárának, az egyetem szeniorjának és dékánjának, *Glaser János Henriknek*, az anatómia, kémia és növénytan tanárának (Ő Páriz atyjaként szeretett mestere, akinek koporsója felett alig egy év múlva, amikor hivatásának áldozata lett, a baseli kar megbízásából ő mondja a búcsúbeszédet).

Burchardt Rudolph Jánosnak, az elméleti orvostudományok tanárának „a baseli egyetem szemefényének”, valamint *Amman Pálnak* a lipcsei egyetemen a növénytan tanárának, akivel élete végéig levelezik, *Hofmann Jakab Jánosnak*, a baseli egyetem görög nyelv tanárának, teológus- és filozófusnak s az egyetlen magyar *Tsernátoni Pálnak*, az egykori gyulafehérvári, most a nagyenyedi kollégiumban a történelem és matematika tanárának, vala-

mint az összes tanároknak, pártfogóknak, a tudományok és a közösség nagy előmozdítóinak, s végül *Kisselbach Boldizsárnak*, a baseli felső kollégium elüljárójának „minden ügyes-bajos dolgában szívesen fáradozó vendéglátójának”.

A mű a barokk kor ama ritka nyomtatványa, amelyben a szerző műve ajánlásában nem uralkodók, nem főurak, magas egyházi személyek vagy egyházi intézmények előtt hajladozik. Édesapja, édesanyja már nem él, s az otthoniak közül a legkedvesebb tanárának, *Apáczai Csere Jánosnak*, munkatársának és utódjának, aki éppúgy, mint mestere „a tudásnak büszke forradalmát alvó szívekbe tüzzel vitte át” ajánlja művét. Abban az időben ez harcos kiállást jelent a haladás nagy ügyének apostola mellett, amikor a hazai orthodoxia a Marosvölgy fenyőiből máglyát rakat számára. A hang a hálás tanítvány öntudatos, tiszteletteljes hangja: „Miért ajánlom Nektek munkámat?” — kérdi. „Sokkal tartozom Nektek — feleli —, s hogy azt megfizethessem, sokáig kellene élnem, vagy nem lenne szabad meghalnom. A mai nap hozza meg vetésemnek komoly gyümölcsét, bármilyen legyen is e gyümölcs, földjét Ti szántottátok meg. Kevés és hozzá még zsenge e termés, de bármilyen az, a Ti magvetétek eredménye s a Ti sarlóitokkal kell azt learatnotok. A porondra szólítottak, biza-kodva lépek oda s ellenfeleimet önként versenyre szólítom.”

Az értekezés tárgyválasztását Páriz egyénisége, felelősség-érzete, célkitűzései egyaránt magyarázzák. Nem szobatudós ő. Korában is szokatlanul gazdag klasszikus műveltségé, sokirányú tárgyi ismerete, nyelvtudása, hosszú külföldi tanulmányútjának tapasztalatai nem távolítják el, hanem közelebb hozzák népéhez s a nép nehéz életének mindennapi gondjaihoz. E népnek elsősorban gyógyító orvosra van szüksége. „Kevés a jó orvos — írja nem sokkal később — s a beteg nagyon gyakran egyedül Isten gondjaira van bízva, kiváltképpen falukon, ahol hamarébb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember.” Így érthető, hogy elsősorban a gyakorlati orvostudományok kötik le érdeklődését s amikor a messze Helvetia betegeitől azok anyanyelvén panaszaikat kutatja s latinul írja

DISPUTATIO INAVGVRALIS
TRIBUS CONSILIIIS
MEDICIS

absoluta,

Quam

ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΙΟ ΕΚΗΤΙ
AUTHORITATE ET DECRETO
MAGNIFICI ET AMPLISSIMI
Ordinis Asclepiadei

PROCERVUM

In inclyta & antiqua Vniversitate

RAVRACORVM

Pro

Summis in Arte Medica Honoribus, Privilegiis
ac immunitatibus Doctoralibus more
majorum ritè consequendis

Publico, placido Eruditorum

Examini, censura, testimonio exponit

FRANCISCUS PARIZ de Pápa,

Emerici F. Transylvano Vngarus.

Ad diem IX. Octobr. ANNO MDLXXIV.

H. L. Q. S.

☉ (o) ☽

BASILEÆ,

Typis JOH. RODOLPHI GENATHI.

Páriz Pápai doktori értekezésének címlapja

SPECTATISS. EXPERTISS. EXCELLENTISS.

VIRIS

- D. D. JOH. CASPARO BAVHINO, Practices Professori
Consummatiss. Universitatis Seniori graviss. Facultatis De-
cano digniss. Christianiss. Regis & variorum S. R. I. Prin-
cipum Medico celeberrimo.
- D. D. JOH. RODOLPHO BURCHARDO, Theorices
Professori Eruditiss. Clarissimo.
- D. D. JOH. HENRICO GLASERO, Anatom. & Botanices.
Professori Dexterrimo Fidelissimo.

Inclyte Facultatis Medicae Basil. luminibus.

NEC NON

NOBILISS. EXPERIENTISSIMOQ. VIRO

- D. D. PAVLO AMMAN, in alma Lipsiens. Universit. Botani-
ces P. P. Clarissimo, Facult. Medic. Assessori & Collegi B.
Mariæ Virginis Collegiatio & Præposito.

UT ET

CLARISS. EXCELLENTISSIMISQ. VIRIS

- D. JOH. JACOBO HOFMANNO, L. A. M. Græca Ling-
in Universit. Basil. P. P. Theologo, Philosopho & Philo-
logo expeditissimo.
- D. PAVLO TSEARNATONI, L. A. M. Mathem. & Historiarum
in Illustri Principum Transylv. Collegio Albenfi nunc
Nagy-Enyedini hospitante P. P. longè meritissimo.

*Omnibus his Præceptoribus, Fautoribus, Studiorum, medicorumq.
magnis Promotoribus, æternum colendus.*

VIRO INSUPER

EXPERIENTISSIMO, CLARISSIMO,

- D. BALTHASARI KISSELBACH, Phil. & Med. Doctori
& Collegi Superioris Basil. Præposito, Dni. & Hospiti
omnibus officiis prosequendo.

Hanc gratitudinis Tabulam figit

A V T H O R.

Az értekezés ajánlása

észleléseit, az eljövendő otthoni munka nagyszerűsége lebeg szemei előtt.

A munkában három köresetet tárgyal. Mindhárom női beteg. 1674. március 5-én, június 11-én és július 16-án kezdi észlelni őket Bauhin professzor mellett. Megírja, hogy több társával együtt forgolódott e munkakörben. „Az értekezésemben a beteg asszonyok állapotát vizsgálom — írja —, ezek a férfiak állapotában egyaránt osztoznak ugyan, de ezenfelül még a férfiak számára ismeretlen családi megterhelést is viselnek, s így én — a férfi — e közös állapot hordozója, a nőt tökéletesen nem ismerhetem.“ Ha nem is forradalmi újítás, hogy női betegeket vizsgál és kezel, de korában mindenesetre ritka dolog. A kor társadalmi viszonyaiból származó s elsősorban a műveletlenség szülte álszemérem az oka, hogy a XVII. században nemcsak nálunk, de orvosi szempontból a sokkal fejlettebb országokban is a női beteget nem igen látja orvos. A nagyfokú orvoshiány, a rendkívül nehéz közlekedési viszonyok és az izolált települések még inkább azt eredményezik, hogy a szükségparancsolta helyzet megteremti a kor érdeklődő, ösztönösen segíteni akaró s olykor a tapasztalt orvosdokortól több-kevesebb kiképzést kapott, patikaládjával felszerelt orvosasszonyát. Még jó, ha ez nyúl a beteghez s az nem szorul kizárólag a tudatlan és lelkiismeretlen kuruzsló bábák és javasasszonyok garázdálkodására.

A három eset tárgyalását egy-egy *propositus* vezeti be. Mai szemmel kórelőzmény s részben kórleírás lehetne. A mű legszebb, legértékesebb része. Vértelen orvos és vértelen író művészi munkája. Röviden, tömören összefoglalja a betegről — vagy ha az, mint a második esetében, eszméletlen —, a hozzátartozóktól nyert adatokat. Egyetlen felesleges, vagy idejét múlt szót e részben nem mond. A latin szövegen is átsugárzik stílusának nemes egyszerűsége, költői bája és kifejező ereje. Elénk figyelmet szentel a betegség létrejöttében a külső tényezők hatásának.

Első betege, egy harmincéves nő menstruációs zavarait a „hosszú út, az esős idő és hideg, valamint a vendégeskedés kényelme. vagy kényelmetlensége következtében beálló étrend-

V I R I

SPECTATISSIMI, EXPERIEN-
TISSIMI, EXCELLENTISSIMI.

In inaugurales Theses meas vobis
inscribam, rationes non dicam multis, *Κόιν-
μον ἐς δ' ἴσως τοῖς ἑταῖροις Διαγορευοῖς.* respondebit
Thebanus ille. In aere vestro sum multiplici,
cui aut diu immorandum aut omnino immoriendum
esse mihi facile conjicio. Hæc Tabula ergo si non li-
beratoria, saltem confessoria esto, *ἡμῶν αἰσῆς ἰδ' οἱ αὐτὸ Θεῶν
ἑπιπέφυκτος.* Hodieraus adhæc dies severam frugis meæ
rationem exigit, fructus quisquis est, agri à Vobis mol-
liti est, paucus is quidem & quasi hornotinus, qualif-
cunq̄ue tamen ex lemente vestra surrexit, vestra deme-
tendus falce. Vocor insuper in arenam, descendo *Θεῶν
πῖνον* & adversarios ultrò ad hastas hortor Teucer
sub Ajacibus. Cur consultandi morem post aliorum
plenas laudes commendem non video, sesquiannum
in hoc genere exercitii sub Venerando Viro D.D. JOH.
CASPARO BAUHINO, quem Deus Opt. M. tanquam
ἱερῶμα ἰατροῦ gentilitiæ diu incolumem servet! cum
pluribus aliis veritatus; si enim hoc præ aliis exercitium
pluicit Viro, abunde est commendatum. Affectus Mu-
lierum mèritò examino, hæc in parte infelcium, quòd
cum omnes Virorum affectus ex æquo participant, his
ferè æquale insuper ac à Viris secretum familiare super-
pondium obtinuerint, hinc est, quòd communium af-
fectuum gnarus mulierem nihilominus ignorare pos-
sum.

A 2

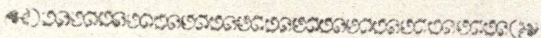
változás"-nak tulajdonítja. Döntően fontosnak tartja a beteg szociális helyzetét. A nagy hysteriás rohamban levő 40 éves özvegy betege „távol él minden gondoktól“. A harmadik, 48 éves betegének, akinél noha terhességre gyanakszik, „élelmese rossz“.

Az egyes betegségekre nyújtott orvosi tanácsait a consiliumot 10 pontban tárgyalja. Miként egyetlen csepp vízben benne van az egész óceán, úgy tartalmazza a fiatal orvosjelölt első, szerény munkája a XVII. század orvostudománya eredményeinek és fogyatékoságának jellemző sajátosságait. Meglepően tiszta, pontos anatómiai képek a mai értelmünknek szinte megfoghatatlan „terra incognita“-val szomszédosak. Okok és okozatok cserélnek szerepet. Hosszú évezredek megfigyeléseiből született élet- és kórtani eredmények egészséges ízet naiv, misztikus, babonás ködök keserítik meg. A méh kóros elváltozásai szerinte nem helyi jelenségek, de a szinte minden betegségben használatos érvágás gyógyító szerepe aszerint változik, hogy a felkar- vagy az alszár-, az öregujj- vagy a bokavénát nyitják meg. Ismeri a női belső nemiszervek pontos vérellátását. Különbséget lát az arteria ovarica és arteria uterina élettani feladatai között. Ez utóbbiak amazoknál nagyobbak — írja — s ágacskaí az anyaméh üregébe vezetnek, a havi vérzések és terhesség esetében a magzat táplálásának szervei. A menses megrekedésének okait azonban a „vér nagy bőségében“, annak „sűrűségében“, „nyálasságában“ vagy „hűvösségében“, néha annak másfelé takarodásában keresi. A külső okok után kutatva, „az igen nedves és kegyetlen hideg időjárás, amelyben utazott, részben az ártalmas hideg levegő ki- és belelékzése vádolható, annál is inkább, mert a havi vérzés ideje éppen függőben volt“ stb.

Elkülöníti a menstruatiót, a lochiát és a fluor albust. A két elsőt fiziológiásnak, az utóbbit kórosnak tartja. A nőies típusú asszonyok átlag hét, a férfias kinézésűek és természetűek mindössze két napig tisztulnak.

Az eszméletlen beteg eszméletre keltésére a következőket ajánlja: „... tegyenek fájdalomokozó kötéseket a térdekre, tép-jék hajszálait, csináljanak lármát, nevéen szólítsák a beteget,

funt. Aded ut haud abs re monuerit π Φως ιατρων lib.
περ' υγιαει. Φυο. Μαλιση μεδ η θηοι εν τισι αιθ' υπιου
αιτοι αιαι επηλα αι Φυοιες των γυναικων. Ades ergo
ceptis Deus omnis Hygieie & Panacea Pater, Deus
benedicte in secula.

CASUS PRIMUS

Propositus

ANNO M DC LXXIV. xvi. Julij.

Mulier annos nata XXX. habitu corporis Colicento, facie rosea, venis amplis, quotidie cibo potuq; sese largius invitare solita, longis aded mensivus purgationibus obnoxia, ita quidem ut ordinarium profuvium menstruum esset dierum VII. & dies intermissionis XXII. Nuper cum marito peregre profecta iter longum fecit aere pluvio eaq; frigidiore usa, pro hospitiorumq; commoditate vel incommodo dietam variare coacta est: Interim purgationis periodica tempus adest, & multo secius quam solebat, substillum quoddam, non profuvium sanguinis experitur; hoc tamen nihil morata in itinere perrexit nihilo gratiore tempestate usa, & rediit. Tertia jam periodus adest, sed serè nihil sanguinis reddit, nec ulla ingravidationis ratio remoram excusat, molestia; interim ingruant non pauca: perit sensim appetitus & obrepit nausea, dolor in lumbis gravans, lassitudo artuum tanquam plumbeos circumferret, molesta est. Urina cruda & pulsus debilior. Vigorem pristinum desiderans petit Consilium.

CONSILIVM.

I. Tria sunt Meliebrum excrementorum genera: Duo Naturalia, tertium contra Naturam. Contra Naturam est

Az első kóreset tárgyalása

tegyenek meg mindent, ami a beteg felserkentésére vezet“. Bár a roham alatt is ajánlja az érvágást: „meg kell vágni a kisujján levő ereket, ezzel azonban jobb a roham végét megvárni, nehogy úgy tűnjék fel az esetleges exitus, hogy a mi hibánkból vészett el az, amit a sors maga pusztított el“.

Minden esetben a betegség kórjóslatát is megmondja. Különösen érdekes ez a második, eszméletlen betege esetében, ahol így ír: „A mérgezett levegő a szívet elhagyva az agyra ment át... a beteg életerős s nem hihető, hogy ekkora csapás bekövetkezik (ti. az exitus) akkor, ha az orvos, a beteg és a környezete elővigyázattal és gondos kezeléssel kötelességüket megteszik, fennáll a remény.“

Külön pontban tárgyalja a gyógyszeres kezelést. Receptjei hatóanyagának erejét elmosta az idő. Van azonban a rendelvevényekben valami különös figyelmet érdemlő, azok formája. A paracelsusi reform szellemében megírt rövid, világos, csak a feltételezett hatóanyagot tartalmazó receptek ezek pontos utasítással. Ez jellemzi receptírását egész életén át. 1702-ből származó, a közelmúltban megtalált receptkönyve ilyen rendelvevények művelődéstörténetünk szempontjából rendkívül értékes, ma még kiaknázatlan gyűjteménye.

Külön tárgyalja a gyógyító munkában az orvos és a sebész szerepét. A XVII. században még az orvosi és sebészi rend legtöbb országban, így Helvetiában is két egymástól teljesen különálló, sok helyen egyenesen ellenséges osztályt képviselt. A diplomás orvos pl. Franciaországban, de máshol is szégyenteljesnek találta, hogy sebészi módon segítsen szenvedő betegen. Mindenhol kötelessége volt azonban az orvosdoktornak a seborvos működését, nagyobb műtétek elvégzését ellenőrizni. Hogy Páriz sajátkezüleg végzett-e sebészi tevékenységet, erre biztos adatunk nincsen, de nem tudjuk igazolni annak ellenkezőjét sem, noha ez látszik valószínűbbnek. Doktori értekezése második esetében, amikor a méh izgatására annak üregét izgató kenőccsel ajánlja bedörzsölni, azt írja: „imo docta obstetricis manu his delibuta“ (inkább tudós bába keze kenje azt). „Ahoz értő embertől vegyen bé purgatiót“ — írja alább.

Máshol viszont az érvágásról ezt írja: „ezt mindenre nem bízhatni, csak ahoz értő szemes doktorra“.

Hippokratész, Celsus, Galenus a forrásai, de második esetében egy Pindaros-ódát idéz, amelyben az alkalomszerű gyógyítás nagyszerűségét hangoztatja. Az alkalomszerűség a gyógyítás éltető eleme. Hiába állapítjuk meg a gyógyítás menetét, ha a kórlefolyás változik, az értéketlenné válik. Tanárai közül egyedül Bauhin nevét említi egyik gyógyszer, az „aqua anti-epileptica Bauhini“-vel kapcsolatban, amelyet második betegének rendel.

Az értekezés utolsó oldalát *Gnomae Medicae* címmel orvosi bölcs tanácsok gyűjteménye díszíti. Nehéz megállapítani, hogy maga írta vagy csak gyűjtötte őket. Valószínű, az ismert bölcs mondások közé a sajátjait is beiktatta. Nagyon érdekes és sok értékes, ma is megszívlelendő igazságot találunk közöttük. Így az első: Nullum alimentum (nec medicamentum) omnibus est idem (Egyetlen étel, vagy egyetlen orvosság sem ugyanaz mindenki számára). A második: Quod sapit, nutrit (Ami jólesik, az táplál). A 7. mondás: Quae non excipiunt, non concipiunt (Amit nem érzékelünk, azt nem értjük meg). Menynyire igaz, amit a 10. mondásában állít: In juvenem nunquam desperandum, in sene nunquam fidendum (Az ifjúról sohasem szabad lemondanunk, az öregben sohasem szabad bízunk). Nagyon jellemző kora orvosi gondolkodására, amit a 14. pontban mond: In crisi medicus est spectator, non actor (A krízisben az orvos szemlélő és nem cselekvő személy). Végül idézzük még a 15. gnómát: Mensura mensium euphoria est (a menstruatio mértéke a jóérzés).

A húsz bölcs mondás után még egy öt pontból álló függelék, *Annexa* következik. Szellemes, bátor kritikai hangon szólal meg s mindjárt az elsővel molièri hangulatot teremt: „Rosszhírű tudósok méltán vagyunk, ezt bizonyítják a sirások.“ — „Arcod verejtékével egyed kenyeredet, ez nem anynyira büntetés, mint gyógyszer.“ — Vagy: „Carthesius, ha azt remélte, hogy az orvostudomány reformját módszere révén eléri, azt kellett volna tennie, hogy saját elvei alapján újítsa meg a régi módszereket.“

GNOMÆ MEDICÆ.

1. Nullum alimentum (nec medicamentum) omnibus est idem.
2. Quod sapit, nutrit.
3. Ventris impuritas omnium confusio.
4. Præstat hominem saturum jejunare, quàm jejunantem se satiare.
5. Ignota nobis sunt per que vivimus.
6. Vicissim & sensim quod sit, tutum.
7. Quæ non excipiunt, non concipiunt.
8. Lasso melior morte.
9. Temeraria experientia finis certa mors.
10. In juvene nunquam desperandum, in sene nunquam fidendum.
11. Periculosus est saltim à lecto ad mensam & vicissim.
12. In curando vires superant morbum, & morbus consuetudinem.
13. Omnis bonus sudor calidus est, non contrâ.
14. In crisi medicus est spectator non actor.
15. Mensura mensum euphoria est.
16. Cedit melancholicus morbus cedentibus medicis.
17. Omne vulnus quod intra tres dies non glutinatur, tumescit.
18. Affectus pulmonum damnosius magis quàm terribiles.
19. Omnis licterus durò hypochondriaco est symptomaticus.
20. Sudor sudori cedit.

ANNEXA.

- I. Hepatica dignitas studiosi meritis sumus, qui quid cessentur respillone.
- II. In sudore vitæ tui viscerum pane tunc est tam parva quam mentia.
- III. Tauri sanguis est venenum quorum bacillo corripitur.
- IV. Mensum suppressio est signum laticis non causa, nec supprimuntur ut lac hat, sed desecunt quia lac fit.
- V. Caricium, si quod ad calcem sua methodi in Medicina reformatione se affecturum sperat, fecisset ex lege principiorum suorum, Methodicorum veterum placita in se ipso lassit.
- VI. Qui antiquitatem Chymie, sub Veterum Poëtarum fabulis delictosere putant eodem argumtore commode refutantur, quod Astrologos judicarios M. Basilus in Hexaemero apud s. cepit: Cognovit enim, num Diaco Poëtarum prius exspiravit, vel Draco imitatum.

Αἰὶα ὡς ἡμεῖς τῶν ἀνθρώπων,
 Δόξα ἡς ἐν ἡσυχίᾳ θεῶν.

Páriz naplójában nem említi, hogyan védte meg orvosdoktori értekezését a vita folyamán. Az azonban bizonyos, hogy a lengyel tanuló társával együtt (aki öt nap múlva a kólikáról értekezett) 1674. október 20-án a szokott, régi ünnepélyességgel orvostoktorrá avatták. Ismerve további életét s azt a nagy megbecsülést, amelyben ottlétekor a baseli egyetemen és Basel városában részesítették, jogosan hisszük, hogy ennek a feladatnak is nagy sikerrel megfelelt.

Az értekezés után, azzal összekötve, egy 18 oldalas nyomtatott füzetet találunk: *Vota sollennia*.

Ünnepi jókívánságok Páriz Pápai Ferenc, erdélyi magyar számára, akinek az ősi baseli egyetem orvosi kara érdemeinek elismerésül határozatilag orvosdoktori kitüntetést adott s amelyeket az orvosi kar határozatából Glaser János Henrik a bölcsélet és orvostudományok doktora, a bonctan és növénytan tanára gyűjtött össze 1674. okt. 20-án. Üdvözlés céljából írták tanárai, jóakarói és barátai.

A kötet 17 üdvözlő verset tartalmaz. Legtöbbjük latin, de van közöttük görög, német, francia, román és magyar nyelven írott is. Szerzői baseli, lipcsei, heidelbergi egyetemi tanárok, tanuló társai és más egyetemi városban tanuló honfitársai. Mint költői művek, nem maradandók. Hozzánk, legközelebb közülük kettő áll. A XI-et a doktori vizsgákon és az avatáson részt vevő egyetlen magyar Kállai Kopis János írta magyarul s abban Párizról többek között ezt olvashatjuk:

Mindenkor tanultál mindennek teczeni,
Más Orvosok felett serényebb s jobb lenni,
Mint minap köz helyen hallotunk szollani
Mindennek Te benned meg kellett nyugodni!

E pár sorban benne van *Páriz* egyetemi munkájának minősítése.

A XIV. ének (*Carmen Primo et Uni-Genitum Linguae Romano-Rumanae*) szerzője Michael Halicius Nobilis Romanus, Civis de Caransebes-nek írja alá magát. Szerzője a költeményt 1674. június 1-én írta. Irodalomtörténeti adatank sze-

VOTA SOLENNIA
QUE
NOBILISSIMI & CLARISSIMI VIRI
D. FRANCISCI PARIZ de Pápa
Transylvano - Ungari

*Honoribus Doctoralibus ab Amplissimo Medico-
rum in perantiqua Universitate Basiliensi
Ordine, suo meritò decretis, ejus-
demq̄, Amplissimi Ordini
consensu*

A
MAGNIFICO, EXCELLENTISS. EXPE-
RIENTISSIMO Q̄, VIRO
D. JOH. HENRICO GLASERO
Philos. & Med. Doctore, Anatom. & Botanices
Professore P̄. Celeberrimo, Brabeuta
ritè designato

ANNO cl̄o l̄c LXXIV. xx. Octobris.

Collatis

Gratulabundi addiderunt

PRÆCEPTORES, FAVTORES, AMICI.

B A S I L E Æ.

Imprimebat JOH. RODOLPHVS GENATHVS.

A Páriz Pápait üdvözlő verses füzet címlapja

Az Atyád ilyen volt! Hát Te miéddas vagy?
 Valóban érdemes, ezzes, kellő Fi vagy
 Atyád tekinteri előtted igen nagy;
 Hogy Atyád híréből semmitis le ne hagy.
 Azért sem a restség, sem baggyalzó álom
 Meg' nem akadályoz mint halat a gyalom;
 Hanem nagy kézféggel örömeit megmondom,
 Irégyfezes szível el nemis titkolom.
 Mindenkör tanultál mindennek tezzeni,
 Más Orvosok felett serényebb s jobb lenni,
 Mint minap köz helyen hallottunk szollani
 Mindennek Te benned meg' kellett nyugodni!
 Immár szerelmes és édes hazámba
 Kérlek kéfedelem nélkül meny el mostan
 Fájdalmokat enyhítő orvosláfekban
 Forogdgyál, mint Pæon fók gyógyuláfában.
 Nagy szükség van rád; kérlek bátrann nenny el,
 Orvoslo karodnak Isten segidféggel
 Leszen, híred szerelmes hazámban széllyel,
 Mint hainalnak szárnya el ki terjed szétrrel.

*Tiszteletes és tudós Pápai Páriz, Ferencznek, Doct. ri Közönféggel,
 személyes pompájáé. Görög és Magyar nyelvűen, igen kezzelben.
 Tiszteletes Anasztaszus János Fajab Urának, Gazdájának
 Præceptóvának éppen a napudvarában lévő kúria b. helyen
 ekképpen érkezete, mint kezzel bájda o tárt, annak 1785
 jo akároja. Atijása, Barátja maradván.*

Helvetiának Basileanevü váraláfában.

CALLAI COPIS JANOS.

XII.

BERES PARTICIO *sincero corde salutem,*
Optat quam dum ipsi. non habet ipse suam.
Hæc, si forsastu mireris, Epistola, quare
Alterius digitu scripta sit, ager eram.
Ager in Helvetia Berna diffusus in herio,
Incertuq, prius pend salutis eram,

1122

A Vota sollennia magyar verse

rint ez az első teljes terjedelmében fennmaradt román nyelvű időmértékes vers. A szokott üdvözlő hangok, Páriz nevének a kor szokása szerint szójátékok képzésére alkalmat adó lehetőségek kihasználása mellett az öreg universitásban a mitológiai alakok, a tudósok színes sokaságában, a nyelvek polifon zsongásából tisztán tör elő az erdélyi hegyek tiszta levegője, az erdélyi román testvéri szava:

Domny buny, mary Doctory, Daszkely si bunele Domna,
Cu patse ei fitz, cu panye si szare, rugem.

A disztichon nem maradt meg évszázadokon át az orvosdoktori értekezés kallódó példányainak szerény keretei között. Mikor pontosan száz év múlva, 1774-ben Weszprémi István *Succinta medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia* címen az addig élt magyar- és erdélyországi orvosokról négykötetes munkáját megírja, Pápai Páriz Ferenc alakját bemutatva, a *Vota Solennia* énekeiből egyedül ezt közli teljes terjedelmében s a latin fordítását mellékelve megjegyzi: „inde summa linguae Valahicae cum Latina adfinitas liquido apparet“.

A vizsgák gondjai között első nyomtatott művének korrektori munkáját is végzi. Itt ismeri meg valójában a nyomtatott betű hatalmát és lesz annak siring tartó hú szerelmese. Itt szívja magába először a nyomdafesték új, tavaszi illatokra emlékeztető páráját, itt élvezi először az elgondolt és leírt szavak nyomtatott könyvvé alakulásának boldog teremtmény izgalmát. Itt ébred lelkében az az érzés, amely már otthon a fojtóan ködös esztendő ködején, amíg a jóbarát Misztótfalusi Kis Miklóst a typographiak felé irányítja, önmagáról a lemondás, a nosztalgia csendes borulatával beszél: „... én javallanám — mondja *Kis Miklósnak* —, amit én magam százszor megbántam, hogy nem cselekedtem, hogy kegyelmed, praeter propria studia, circum-spiciálna a typographiakban és ott ha annyit vehetne észébe, hogy itthon dirigálhatná a typographiát... igen jól cselekedné. Mert prédikátoraink, Istennek hála, elegen vannak Erdélyben, de ilyen ember kellene, aki nincsen“.

XIV.
CARMEN PRIMO & VNI-GENITVM
Linguae Romano-Romanæ,

Honoribus

Fortunæ & Auspiciis Impenetrabilis Dacici Argonautæ,

Prænobilis Domini

FRANCISCI PARICII, Papensis &c.

Veteris oculistimique in Illustri Enyedina,

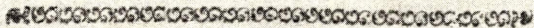
Haliciastris: natum.

KEnt senetate, seründ la voj, Rumanus Apollo,
La totz, kerz svenie 'n Emperectie sedet?
De unde cumostince asseptem, si stince: sericise
De Amstelodam, pren chertz ste 'n omenie typar.
Legse derapte au dat frumose csetate Geneva:
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paru!
Prindecz mane sorory, cu czeft nou ospe: nainte
Fratzi, fratatzi, Nymphels, jasse curund.
Domny buny, mary Doctory, Dasikely, si buncie Domna,
Cu patse ej stz, cu panye si flare, rugem.

Nagy Enyedini Transylv. 1. Junii, A. 1674.

Condidit ex improvise, Amiculus Pariciafter

MICHAEL HALICIVS, Nob. Romanus
Civis, de Cîrânsfebes.

XV.

Stances a l'honneur de Monsieur

FRANCOIS PARIS

Et sur le Doctorat en Medicine qu'il doit recevoir
dans la celebre Universtite de Basle.

I.

Comme jadis Platon, & le grand Pythagore
Allerent voyager au pays de l'Aurore,
Affin de s'acquerrir le tresor precieux,
Qui contient les secrets des arts, & des sciences
Qu'un

A Vota sollennia román verse

A könyv, ha Gutenberg óta meg is szűnt a „doctus ac sapientissimus magister“ féltve őrzött titka lenni, ekkor és itt sem volt olcsó. Páriz értekezéséért — ma már nem tudjuk hány példányban jelent meg, de semmi esetre sem sokban — 13 tallért fizetett a nyomdának, a könyvkötőnek még külön kettőt, a vizsgák és az avatás költségeinek jó egyharmadát.

Az értekezésből a legutóbbi időkig három példány volt ismeretes. Egyet megőrzött a baseli egyetemi könyvtár, egy a volt Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárában s egy az enyedi kollégium könyvtárában volt található. Múltunk e nagy, haladó alakja után kutatva, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár egyik doktori értekezéseket tartalmazó kötetében Kónya Imre könyvtárossal egy ép, eddig ismeretlen példányt találtunk meg. Ugy érezzük, ezzel népünk haladó hagyományait féltő gonddal őrző gyűjteménye értékes darabbal gazdagodott.

A haladás kíméletet nem ismerő törvénye e nagy alak életművének emlékéből kiirtott mindent, ami nem odavaló, ami nem egyeztethető össze a társadalmi fejlődés történelmet formáló tétéleivel. De ugyanaz a szigorú törvény elsőrendű, erkölcsi köteletségünké teszi múltunk haladó hagyományainak felkutatását, megismerését és megismertetését. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, a jelen szigorú, igazságos kritikájának kohójából — mint a nemes érc — tisztán, időtállóan, példát mutatóan kerül ki alakja.

РЕЗЮМЕ

Франц Папай Париз, (Pápai Páriz Ferenc) (1649—1716) закончившийся учебу студент наденьедского (Nagyenyed) коллегіума, весной 1672-го года выехал за границу из Трансильвании, на учебную поездку, по привычке эпохи пешком, чтобы получить медицинскую квалификацию. После длительного странствования записывался на университете в Баселе (Basel), здесь и торжественно присвоили звание доктора в 20-го октября 1674-го года.

Произведение познакомит с докторскою диссертациею Франца Папай Париза, на основание до сих пор неизвестного экземпляра, находившийся в марошвашархельскую (Marosvásárhely) библиотеку Телеки (Teleki). Труд вышел в свет в 1674-ом году в Баселе.

имеет титул: „Disputatio Inauguralis Tribus Consiliis Medici —“... и т. д., и разбирает три гинекологические случаи. Точное описание эпохи, главным образом взгляда базельской врачебной школы. Искусное произведение настоящего врача и писателя.

К диссертации прибавлено 17 стихотворений, названном: „Vota Solemnia“, большей частью на латинском языке, а среди них есть и на немецком, французском, венгерском и на румынском языке. *Последное писал* румынский дворянин Михаил Халич (Michael Halics), товарищ и друг Парижа. Вот и есть первое, целиком оставленное для нас румынское метрическое стихотворение. Венгерское стихотворение писал *Иван Каллай Копиш*, (Kállai Kopis János) учащийся в Баселе венгерский богослов и в этом узнаваем университетский труд и отличный результат экзаменов *Франца Папая Парижа*.

ZUSAMMENFASSUNG

Ferenc Pápai Páriz (1649—1716) begab sich, als absolvierter Student des Kollegiums zu Nagyenyed (Siebenbürgen), im Frühjahr 1672, nach damaliger Sitte, zu Fuss auf eine Studienreise ins Ausland, um befähigter Arzt zu werden. Nach langer Wanderschaft liess er sich an der Baseler Universität inskribieren, woselbst er am 20. Oktober 1674 zum Doktor der Medizinwissenschaft promoviert wurde.

Der Artikel bespricht die Inauguraldissertation des *Ferenc Pápai Páriz* auf Grund eines Exemplars, das bisher unbekannt war und nun in der Teleki Bibliothek zu Marosvásárhely (Siebenbürgen) entdeckt wurde. Das Werk, 1674 in Basel erschienen, beschreibt unter dem Titel „Disputatio Inauguralis Tribus Consiliis medici...“ usw. drei gynäkologische Fälle. Es spiegelt getreu die zeitgenössischen Ansichten, namentlich die der Baseler medizinischen Schule. Es ist die Meisterarbeit eines Aztes und Schriftstellers von Geblüt.

Ausser der Dissertation enthält dieser Band 17. Gedichte, „Vota Solemnia“ betitelt, zumeist lateinisch, einige davon deutsch, französisch geschrieben. Das letztere stammt aus der Feder eines rumänischen Edelmannes namens *Michael Halics*, eines Mitschülers und Freundes von *Pápai Páriz*; es ist die erste, in klassischer Versmass geschriebene Dichtung, die uns in vollem Umfang erhalten blieb. Das ungarische Dicht, von einem damals in Basel studierenden ungarischen Theologen verfasst, berichtet über die Universitätsarbeit des *Pápai Páriz* und über die mit vorzüglichem Erfolg bestandenen Prüfungen.

AZ EGYKORI ORSZÁGOS TÉBOLYDA KELETKEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Írta: dr. ZSAKÓ ISTVÁN (Budapest)

Már az árpádházi királyok idejéből is találhatunk rendelkezéseket az elmebajosok házasságkötésére, házasság-felbontására vonatkozólag. A Gratian-rendelet 1151-ben III. István uralkodása alatt, ha valamelyik házastárs elmezavarban megbetegedett és a másik válni óhajtott, a házasság felbontását megtiltja. IV. Béla uralkodása idejében IX. Gergely pápa szabadabb szellemű rendelkezését sem fogadják el az elválások tekintetében. Azonban sok évszázad lepergése után történtek nálunk is lépések az elmebetegek gyógyítására és megfelelő elhelyezésére alkalmas intézetek, kórházi osztályok létesítése céljából.

Külföldön már a középkor végén voltak elmegyógyintézetek, illetőleg elmekórházak. 1410-ben Valenciában, 1414-ben Barcelonában, 1425-ben Saragossában, 1436-ban Sevilleben, 1483-ban Toledóban, 1489-ben Valladolidban, 1544-ben Esslingenben. Leo Africanus szerint az első mohamedán elmebetegmenhelyet Fez városában a VII. században építették. Némelyek úgy vélik, hogy 1305-ben Upsalában is létezett már elmekórház. Azután sok helyen létesült elmebetegeket befogadó és ápoló kórház olasz, német, francia és angol, norvég területeken. Oroszországban II. Katalin cárnő idejében 1776-ban építették az első „örültek házát“.

Nálunk csak 1791. augusztus 26-án, a 15 711. sz. rendelet foglalkozik gyrgathus (örjintézet, elmegyógyintézet) felállításának kérdésével. A bécsi tébolyda mintájára, az eltörölt szerzetesrendek vagyonából (300 000 forint) kellett volna ezt fel-

állítani. De csak jófélszázévi vajúadás után sikerült ilyen, természetesen addigra már sokkal korszerűbb intézetet létesíteni, amely a magyar elmeügy szolgálatában nagyon értékes eredményeket mutathatott fel. Ez előbb országos tébolyda volt, majd budapest-lipótmezei elme- és ideggyógyintézet elnevezést viselte, jelenleg pedig mint Országos Ideg- és Elmeügyintézet ismeretes.

Mielőtt ennek az intézetnek a történetével foglalkoznánk, igen tanulságos visszapillantánunk a XIX. század első hét évtizedében a magyar elmeügy állapotára. Nem sok emlék maradt fenn (írásbeli beadványok, hivatalos eljárások a kérések és panaszok illetékes helyre juttatása ügyében), mégis elég sok adatot tartalmaznak az elmebetegek ideiglenes és végleges elhelyezése problémáján kívül az akkori közfelfogásról és közállapotokról.

1815 táján rendeletet bocsátottak ki, hogy a bécsi tébolydában, ahol a tehetősebb magyar honos családok helyezték el addig otthon nem gyógyítható elmebetegeiket, már nincsen hely és ezután ne forduljanak ilyen elhelyezési szándékkal oda, mert „a magyar honosok még fizetés mellett sem vehetők fel“, ugyanis „Magyarországban tébolyda nem lévén, az ezen jótéteményt nem viszonzhatja“. Ilyenformán a bécsi Narrenturm bezárta kapuit a magyar elmebetegek előtt. A vagyontalan s a kevésbé vagyonos betegeket, mint eddig is, a magyar területeken meglévő kórházakban, legrosszabb esetben pedig fogházakban, börtönökben helyezték el, vagy megkísérelték saját otthonukban ápolni.

1820-ban báró Sennyey János alapítványt tett Zemplén vármegyében elmebetegek gyógyítására és ápolására alkalmas kórház létesítése céljára. Ezután elég későre, Sátoraljaújhelyen, a kórház udvarán tartott értekezleten határozatot hoztak a vármegye közzegei elmebajosok elhelyezésére létesítendő kórházi osztály megnyitására, amelyet „Szent János napja“ idejében már átadnának rendeltetésének (lásd az Orvosi Tár 1839 januári számában „Örjintézet alapítása“ című cikket, melyet a Jelenkor nyomán közöltek). 1840-ben Gyulán is megkezdik az elmebetegek felvételét a kórházba. Orvosi

értekezések jelennek meg ez időkben az elmebajokról és azok gyógyításáról. Így 1839. december 8-án Pólya József „szellemtanász“ ír „Szellemkórok“ címmel érdekes dolgozatot. Eseteket ismertet psychicus és somaticus állapotok és körelőzményi adatok részletezésével. Egy másik cikkben a szerző az idegrendszer és véredényrendszer kölcsönös egymásra hatását kiemeli, majd pedig úgy véli, hogy „az örjögés átmehet tébolyodásba és megfordítva“. Az örjögés „a szellemkórok közt a forró betegségeket“ (talán heveny?), a „tébolyodás az idülteket képviseli“. Akkoriban a „szunyal“ (morphium) és a „szoral“ (strychnin) is egyike volt a használatos gyógyszereknek. A psychiatriai kórimék közül a szellemengés (daemonomania), a komorkór, búsongás (melancholia), a tolvajongás (kleptomania) fordulnak elő elég gyakran a rásztkór (hypochondria) és mások mellett.

Az első magyar elmeintézet az angyalföldi részen épült fel. Erről a Pólya József-féle magán elmegyógyintézetéről a Hírnök c. lap megemlékezik 1844. januári 21-i számában. Hangsúlyozza, hogy Pólya „átlátván: milly sajnosan érzi édes honunk egy illy intézet nemlétét, emberbaráti s honfi keblének ihletére tetemes áldozattal 1842-ik évben alapítá, ugyanezen év május 1-én meg is nyitván azt“. Jelzi, hogy „czélja ez intézetnek alkalmat nyújtani ifjú orvosoknak, a gyógyművészetnek honunkban eddigelé még figyelemre sem méltatott ezen ágában magokat művelhetni“. 12 beteg kezelése eredményéről számol be, egy „méla rásztkór“ és egy fatuitas, vagyis „együgyü kabaság“ esetét is leírja többek között. A közel másfél hasábos cikk dr. Kun Tamás tollából került ki.

Érdekes, hogy az elmebetegek elhelyezésére 1819-ben Pfisterer Ede protomedicus 70 ágyas kórházi tervet nyújtott be illetékes helyre, mert addig is igen sok javaslat, kérés, panasz hangzott el és jutott papíron a nádorhoz vagy a közegészségügyi hatóságokhoz címezve. 1854-ben István nádor Stáhly főorvost megbízta elmebeteg-intézet tervének elkészítésével. Míg képzett elmeorvosok vezette elmekórház, illetőleg intézet felállítására a valóságban nem történt semmi komoly ténykedés, a közkórházak vették fel a rászoruló elmebetegeket. A

pápai „gyógyintézetek“ jegyzőkönyveiben olvasható, hogy az ottani „tébolyodottak kórháza“ létrejött 1837-ben. Voltak megyei és vidéki betegek, 1843-ig 62-en. Ezek közül meggyógyult 39, javult 12, meghalt 6 és „örökös örültek maradtak 5-en“. Az 1837-ben létesített veszettek szobáiban 10-en voltak addig, 7 gyógyult, 3 elhalt „veszettségben“. (Orvosi Tár III. folyamat 215. oldal.)

1934-től 1942-ig az Országos Levéltárban elmeügyi vonatkozású iratokat tanulmányozva, több adatot találtam az elmebetegek ápoltatására és elhelyezésére vonatkozólag. A Geringer-iratokat, a budai levéltár s a belügyminisztérium aktáit is részben alkalmam volt betekinteni. Egynéhányat régi kiváló munkatársam, dr. Jó János volt szíves annak idején kikutatni és lemásolni. Említettek közül sorolom a következőket.

10536. Koller Ferencz Császári Királyi Tanácsos és Pest-Budakotona kerületi miniszteri Biztos Úr Ó Méltóságának.

Hatósági Főorvos és kórházi igazgató jelenté, hogy utóbbi időben az elmeháborodottak, és ezek közül jobbadán idegenek, ily nagy számban hozatnak a Rókusi kórházba, hogy noha többen egy szobában helyezvék, a nevezett betegintézetben el nem férnek, és említett főorvos többeket, kik egy jó rendezett intézetben még meggyógyulhatnának, hely szűke miatt, elutasítani kéntelenítetik.

Nehogy tehát e szerencsétlen betegek orvosi segély hiánya miatt elveszenek, és a társas életben mind maguk, mind pedig másoknak ne áráthassanak, ezennel bátorkodom Méltóságodat alázatosan felkérni, hogy miután e részben egy külön országos aiap létezik, addig is, míg egy országos örültek háza fel fog állíttatni, a kellő intézkedéseket ideiglenesen megtenni méltóztassék, annál is inkább, minthogy a kebelbeli intézet nem felelhet meg az egész országból gyógyítás végett ide Pestre küldött, elmekórosak gyógyítására megkívánható szükségnek.

Pesten 1850-ik Július 10-én, Cerny (?) Szilárd főpolgármester.

Tíz nap múlva 8753 sz. alatt válasz érkezik Hoffmann Károly hatósági orvos előterjesztésének melléklésével. Majd a továbbiakban folytatódik a betegelhelyezés ügye.

6508.G.850. Hochwohlgeborener Herr! Ich ersuche Euer Hochwohlgeborene mir in Befolgung meiner Erlasses vom 8-ten März 1.

J. G. 4049 mitzuteilen zu wollen, zu welche Bedingungen der in dieser Richtung einzuvernehmende Dr. Pólya welcher sich jetzt Pest befinden soll, einen Irren der ihm vom Lande zugewiesen wurde, in Pflege übernehmen wollte. — Udvarias befejezéssel 1850 április 19-én Geringer írja alá.

Rövidesen elintézték az ügyiratot papíron. De hogy a be-
teggel mi történt, arra nem találtam adatot akkoriban.

Pólya magángyógyintézetének fenntartása mind súlyo-
sabb terheket rótt a lelkes, áldozatkész ember vállaira és vé-
gül is nem tudta tovább vezetni intézetét. Felhagyott a küz-
delemmel és eladta a telket meg az ingatlanokat.

A második magyar magánintézet alapítója Schwartzter
Ferenc volt. Intézetének létesítése ügyében az előzményekre
vonatkozó iratok közül a következőt közlöm.

3968. G. 850. Hochwohlgeborener Herr! Der in Weizen domocilir-
ende Dr. Schwartzter hat sich mit einem Gesuche um die Erlaubniss
eines Irrenheilanstalt im Lande gründen zu dürfen gewenwt. Ich
ersuche Euer Hochwohlgeborenen den Bittsteller aufzufordern aus-
führliches Programm dieses Projektes, samt den Beweisen seiner
Befähigung hiezu vorzulegen, wobei ich Eure Hochw. ersuche, nach
eingeholten Erkundigigungen über die Eigenschaften und Verhält-
nisse der Projektanten über seinen Antrag Ihre Ansichten auszu-
sprechen. — Udvarias befejezés 1850. május 17-én Geringer alá-
írással.

Erre már három nap múlva történik további lépés. Fel-
szólítják az illetékesnek tartott közeget a rendelet végrehaj-
tására.

Váczon lakozó Schwartzter orvos az országban tébolyda létesí-
tésére felsőbb helyről engedelmet szorgalmazván, t. czd. ezennel
odautasíttatik, hogy nevezett vállalkozását illetőleg kimerítő terv
beadására, s a szakbeli jártasságának okadatokkali tanusítására
felszólítván, ezeknek felmutatása alkalmával egyszersmind tervező
viszonyai s tulajdonságai felől, biztos adatok nyomán kimerítő érte-
sítést mutasson fel.

Mivel válasz nem érkezett, Geringer sürgető iratot küld Kollernek 1850. augusztus 2-án. Ezután a sürgetés továbbítása történik augusztus 5-én.

9888 Aug. 5. 1850. Pest megye Pesti Területi Főnökének. Té-bolyda létesítésére engedelmet kérő Schwartz Ferencz Váczon lakó iránt f. é. Julius 2-ik 7616 sz. a. várt jelentés mind ez ideig be nem érkezvén, Méltóságod felsőbb meghagyás folytán ezzel felkérétek, miszerint a kívánt értesítést 8 nap alatt multhatatlanul terjessze fel.

Schwartzzer előbb Vácon, egy év múlva Budán berendezi intézetét, amely közel száz éven át működött.

Végül a század közepén az állami intézet felállítása nem-csak időszerű, de halaszthatatlan feladattá vált. Átiratok jut-nak el felsőbb helyről alkalmas épület bérbevételére vonat-kozálag. Így a váci püspöki helyettesnek, 1850-ben július 26-án 9231 sz. alatt.

Az elmebetegeknek ápolás végetti elhelyezése egy elvégre szük-ségelt alkalmatosságnak gyors előállítását a' kormány részéről igénybe vévén, miután a' Váczi káptalannak a' rokkant papok szá-mára fennálló épülete e' célra alkalmasnak találtatott, ezen a' szenvedő emberiség érdekébe mélyen bevágó ügy pedig fontossá-gában naponkint csak nevelkedik; azért Cs. kir. teljhatalmú főbiztos Br. Geringer Ó Exja általam abbéli hiedelmét fejezteti ki. misze-rint a' Váczi Ps. káptalan az ügy szentségétől áthatva, a' gondos kormányznak e' részbeni üdvös rendelkezései foganatosítására az által segédkezet fog nyújtani: hogy a' kérdéses, különben is üresen, s használatlanul álló épületet méltányos bérfizetés mellett a' Status rendelkezésére ideiglenesen átadni sietend.

Geringer különben leiratot intéz Anton v. Augusz Districts Oberspan-hoz.

Für Irrenheilwesen ist bisher in Ungarn noch sehr wenig ge-schehen; es kommen immerfort Bittgesuche um Aufnahme von Irren in hierländige Anstalten, dohch sind diese theils zu beschränk't. theils Privatanstalten, und so konnten bisher solche Unglücklich zweckmässig nur in Wien untergebracht werden.

Da in Ungarn ein Irrenfond existiert, und schon mehrere Vor-

schläge zu einer Landes — Irrenheil — und Pflege — Anstalt gemacht, aber nicht ausgeführt wurden, Eure Hochwohlgebor. aber schon vor mehrere Jahren zur Errichtung einer Irrenheilanstalt in Tolnaer Comitate nicht wenig beitragen: so finde ich mich veranlasst, Sie dienstlich aufzufordern, in Begleitung des dr. Tormay über Weizen nach Migaczyburg zu gehen, dort das bischöfliche Schloss anzusehen und zu bestimmen, ob es zur provisorische Aufnahme, Heilung und Pflege von Irren geeignet sei, und mir die Erhebungen über Einrichtung u. s. w. wie einen präliminären Kostenüberschlag in Bezug und Berücksichtigung auf das bisher darüber schon Geplogene (?) ehestens vorzulegen.

Ezt 1851. január 4-én küldte el Geringer, január 9-én már Tormay Károly városi főorvost felhívják közreműködésre.

Báró Geringer ideiglenes Helytartó Ó Excellentiájának 1851-ik évi Jan. hó 4-én 155 G. sz. a. kelt s hozzám utasított rendelete folytán, mely szerint Magyarországon az örültek száma oly nagy, hogy hozzája felvételük 's ellátásuk végett naponként számos új folyamodások érkeznek, a nélkül, hogy itt az országban létező részint igen korlátozt, részint magánintézetekben czélszerűleg elláthatnának, 's miután Magyarországon az örültek számára alapítvány létezik 's egy országos tébolyda felállítására máris több tervek tétettek, de még eddig nem létesítettek, oda utasittatik ön, hogy kíséretemben e f. hó 16-án Váczon keresztül Migáczyba utazván, az ottan létező püspöki kastélyt megvizsgáljuk, 's meghatározzuk, valjon az örültek ideiglenes felvételére, gyógyítására és ápolására alkalmas-e? s Ó Excellenciájának annak kiviteli eszközlését s. a. t. úgy szinte az előleges költségkivetését: vonatkozólag a már e tekintetben tett tárgyalásokra, minél előbb felterjesszük.

Tormayék váci kiszállásáról közvetlen adatom nincsen.

Elkezdődtek az intézeti tervekre a pályázatok kiírásai. 1856. május 15-én Josef Seifert Landesbaudirektor felírt a „Statt Abtheilung“-nak, hogy megfizetve érzi magát a felszólítás folytán és 10—14 nap alatt benyújtja tervét az elme-gyógyintézetre vonatkozólag. A pénzügyi helyzetet is tisztázni akarják, megvizsgálják a pénzalapokat. 1856-ban több „Verzeichniss“ található, melyekben adományokról van kimutatás. Az „Irrenfond“ akkor 38.585 forint 13 kr. Megjegyzés olvasható: „Ist aus dem Gelde der im Jahre 790 aufgehobenen Con-

fraternitáten gegründet worden, welche Gelder zur Erbauung eines Irrenhauses bestimmt worden. Es sind in der angeführten Summe aber auch mehrere Privatschenkungen begriffen.“ Heves-Szolnok megye „Spital und Irrenfond“-ja, miket adományokból gyűjtöttek, 1571 frt 56 kr. Ez még 1829-ben is megvolt. Az Ódenburger Verwaltungsab. pénztárban 198.958 frt. 54 kr. összegben szerepel egy „Irrenfond“.

Állami intézet létesítésére újabb ösztönzést kíván adni Schnirch Emil Borsod megyei orvos jelentése. Ebben megokolja az elmeintézet szükségét. A k. k. Statthalteri Abteilungnak (Ofen) küldi németül fogalmazva. Előrebocsátja, hogy a vakok, siketnémák és különösen az elmebajosok ügyében sok hivatalos ténykedés történik és a k. k. Comitatsbehörde egy conscriptiót tett kötelezővé ezekre. Szomorú, hogy az egész „Kronlande Ungarn“-ban „geregelte Landes Irrenheilanstalt“ nincsen. Erre felhívja a figyelmét a fő intéző köröknek, majd kifejti:

Denn nachdem keine Woche vergeht, wo bei Stuhlrichterämtern nicht ein Verhandlung wegen Geistesgestörten Individuen vorkommen wurde auch gegenwärtig im Miskolczer Spitale sich 5 Geistesranke Individuen in Behandlung befinden — diese Anstalt aber für ähnliche Zwecke viel zu klein ist, solche Kranke auch da ihr Zustand meist mit tumultuarischen und oft selbst dass eigene Lebend, und dass von andere gefährdenen Trieben verbunden ist, somit die in diesem kleinen Krankenhaus, so nothwendige Ruhe durch dieselben gestört wird, endlich die Irrenanstalten den er habenen Beruf haben den an Geiste dem edelsten Gute eines Menschen — leidenden Kranken, einerseits seine menschliche Stände zu retten, andererseits denselben zu heilen, oder wenigstens unschädlich zu machen so kann die gehorsamste Behörde, mit Hinblick auf den wärmstens Dank welcher diejenigen, welche solche segenreiche Anstalten sich ins Leben zu rufen beistanden nicht umhin Eine hohe kk. Statthalterei Abteilung in tiefsten Ehrfrucht zu bitten — es geruhe doch dieselbe den Bau eines Landes Irrenanstalt, als eines nicht mehr abzuwiesender Bedürfnisses mit allen Horch zu Gebote stehenden Mitteln in theilnehmenden Liebe gegen solche Unglückliche ehebaldigst ins Leben zu rufen. Miskolcz, am 12-ten Juli 1856.

A felterjesztés szerint a miskolci szolgabiroóságban volt 12 fi és 14 nő vak, 22 fi és 14 nő siketnéma, 6 fi és 12 nő elmebeteg, az edelényi és szentpéteri szb.-ban kevesebb, de a mezőkövesdiben jóval több, itten elmebeteg 23 férfi és 20 nő. Összesen 126 vak, 140 siketnéma és 103 elmebetegről vezettek kimutatást.

Schnirchnek később sikerült tanulmányi segílyt nyerve, ausztriai területen elmeorvosi szakképesítést szerezni azzal a kikötéssel, hogy a felépítendő magyar tébolydának vezetését átveszi. Az évek teltek és ez alatt Erdélyben megnyílt a nagy-szebeni elmegyógyintézet. Igazgatónak Schnirchet nevezték ki. Ezt ő jelezte rendszeres negyedévi kötelező tanulmányi beszámolójában. Ekkor felszólították a tanulmányi segíly visszafizetésére. Ő azonban ennek nem tudván eleget tenni, kérést nyújt be és ígéretet tesz, hogy tudását magyarországi elme-gyógyintézet vezetésére fogja gyümölcsoztetni, ha felépül ilyen intézet. Ügyét nagyon méltányosan intézték el. Az eredeti ok-iratok szövege így hangzik:

Dr. Schnirch Emil, volt fehérmegyei másod-főorvosnak az elme-betegek gyógyítására vonatkozó orvosi szakmában bővebb kiképzés végett 1000 frt. az országos tébolydai alapból, a többi között közt azon feltétel alatt is engedélyeztetett, hogy szerzett elmekórtani gyakorlatát egyedül Magyarországon üzi, és a szenvedő emberiség javára érvényesíteni fogja; mint ezt saját térítvényvel elősmerte. Ezen két évre szabott gyakorlati időnek eltelte után azonban Schnirch a helytartó tanácsnak kijelentette, hogy f. é. június 16-án erdélyi országos tébolyda igazgatójául kinevezetvén, és jelenleg Magyarországon nyilvános tébolyda hiányában gyakorlatát úgy sem üzhetvén, mihelyt országos tébolyda létesítend, a szervezendő orvosi állomások egyikéért folyamodni fog. A helytartó tanács a tébolydai alapnak azon költségeit visszapótolni ohajtván, azon véleményét terjeszti fel, miszerint ha szaktudományát Erdélyben állandóan érvényesítené, fentebbi összeg az erdélyi országos alapból megtéri-tendő lenne. V. E. részben tárgyalást már most megindítani szük-keblőség, de idején sem lenne, miután Schnirch nyíltan kijelentené, Magyarországbani visszatérési ohaját, az országos tébolydának szer-vezete tehát egyelőre bevárando volna.

Majd pedig másik iratban olvasható:

Múlt hó 21-én 57549 sz. a. kelt felterjesztésére válaszoltatik, miszerint a dr. Schnirch Emilnek elmekórtani kiképeztetésére az országos tébolydái alapból engedélyeztetett 1000 forintnyi összegnek vajjon s miképen leendő visszatérítetése iránti kérdés tekintve annak nyilatkozatát, hogy ő az országos tébolydánál szervezendő orvosi állomások egyikéért folyamodni szándékozik, csak akkor vétethetnének tárgyalás alá, ha az országos tébolydának szervezete befejeztetett. Miről a helytartó tanács, ezen ügynek — az illető orvosi személyzetnek szervezése alkalmával majdan teendő felterjesztésénél — a körülményeknek megfelelő tekintetbe vétele végett értesítetik. Bécs, Sept. 7-ik 1863. Markovich 6 9.

Schnirch térítvényének szövege így hangzott:

Ezennel kötelezem magamat, hogy az elmekór gyógyítása körüli bővebb kiképzés tekintetéből f. é. 16-án és Július 10-én 6762 és 10.192 sz. a. kelt kegyelmes udvari rendeletek alapján a' Nagyméltóságu magyar kir. Helytartótanácsnak f. é. Július hó 14-én 45.159 sz. a. kelt magas intézményével engedélyezett, 's külföldön teendő utazásom után, orvosi és különösen elmekórtani gyakorlatomat jövőben egyedül Magyarországon és hozzátartozó részekben üzni, és a' szenvedő emberiség javára érvényesíteni tartozom. Kelt Budán. Július 20-kán 1862. Dr. Schnirch Emil megyei főorvos.

Az országos tébolyda építési összege még ekkor sem állott rendelkezésre olyan mértékben, hogy meg lehetett volna kezdeni a munkálatokat. Ezért felterjesztéseket küldtek az illetékes közegekhez. Többek között egyik felterjesztésre elég kedvező válasz érkezett a pénzügyminisztériumból.

A m. k. Helytartótanácsnak f. é. augusztus hó 14-én 55167. szám a. kelt felterjesztésére vonatkozólag értesítetik a m. kir. Helytartótanács, miszerint a cs. k. Pénzügyminisztériumnak f. é. szeptember hó 11-én 44212. szám alatt kelt közleménye szerint a kellő intézkedés aziránt megtétetett, hogy a budai országos tébolyda építési költségeinek fedezésére a budai királyi palota építési alapjából adományozott összegből az 1863/4-ik évi kiadásokra 78.750 f. a. mutatkozó szükség szerint rendelkezésre álljon. Kelt 19/9 1863 Markovich, Németh 18.9.

Két nappal ezelőtt a „Landes Irrenanstalt in Ofen“ építési alap céljaira érkezett már rendelkezés Bécsből.

Gross Lipót 1869-ben megjelent Emlékirat a hazai beteg-ápolási ügy keletkezéséről c. munkájában említi, hogy 1792-ben kezdtek tárgyalni a társas alap, vagyis a fundus confraternitatum összegéből országos tébolyda építésére szükséges pénz felhasználásáról. Akkoriban 22 helyet szemlélték meg Buda-Pest környékén, végül is a lipótmezei telek vásárlását javasolta Buda városa. 45 hold és 3¹/₂ ölnyi volt ez a terület, vételára pedig 16 000 forint. Ezt a helyet Well miniszteri tanácsos, dr. Riedl bécsi tébolydai igazgató és dr. Hollán Adolf budai helytartósági előadó, mint bizottság, a helyszíni szemle alapján megfelelőnek találta és megvétele ajánlotta. Ezután Riedl programja szerinti építési tervre pályázatot hirdettek.

Ferenc József 1857-ben magyarországi körútja alkalmával a budai várpalota építési alapból 300 000 p. forintot engedélyezett a tervezett tébolyda céljára. Az említett földterülethez még több szomszéd telek vásárlását is tervbe vették. mintegy 24 holdat. Végeredményben 69 holdra terjedt ki, holdját 1600 □-ölenként számítva, az összes tébolydai terület.

Később beérkeztek az építési pályázati tervek. De egyiket sem találták megfelelőnek. Ezért a tervek „átidomításával“ Zettl Lajos tanácsnokot bízták meg. Az építési költségeket 1 155 000 forintban számították ki. Gross közli, hogy az országos tébolyda építészeti alapja kialakult:

1. várpalota építési alapból	— — — —	315.000 frt	— — kr.
2. a társas alapból idefordított	— — — —	707.696 frt	— 15 kr.
3. az országos adópótlékból	— — — —	575.000 frt	— — kr.
4. a belügyi tárczából	— — — — —	150.000 frt	— — kr.
5. vegyes bevételekből	— — — — —	19.515 frt	— 34 kr.

összesen 1,765,211 forint és 49 krajczár.

A gr. Nádasdy érsek alapítványa készpénzben és kötelezvényekben 113 384 frt 2 kr-ra növekedett. Ezt azonban természetesen nem fordították a budai tébolyda építésére.

1869. március elejéig 1 670 702 forint és $71\frac{1}{4}$ krajcár volt az építési, időközi kezelési s igazgatói (Regie) költség.

Hogy mennyi nehézség merült fel az építkezéssel kapcsolatban, arról egyik régi eredeti jegyzőkönyvből is meggyőződhetünk (budai levéltár).

A magyar kir. udv. kancellária papírján 1863. évi 20/1 sz. a. érkezett a kiadóhivatalba az irat. Eszerint 1863. év január 15-én II. tanácsülésben előadta Korizmics püspök, cs. udv. tanácsos helyett Markovics László kir. tanácsos és udv. titkár, miközben az országos tébolyda építkezésében elrendelt újabb bizottmányi tárgyalás eredményét terjeszti fel. A kebelbeli minisztériumi iratokból, mint jelzi, „ide a következők jegyeztettek ki“.

A társas alap (Bruderschaftsfond) e célra rendelkezett 1792-ben. Majd 1827 évben számos felszólítások következtében sorozatos összegek folytak be, melyekből az ugyan e célra való megyei alapok származnak, 830. évben a Váczi Ludovica épület, az ottani püspök gr. Nádasdy által a tébolda építésére az országnak ajándékozott, az a részbeni munkálat azomban csak 839. évben ő Felsége elé terjesztvén, 843. évben azzal érkezett le, hogy azon építkezéssel a nagy költség és a felajánlott váczi háznak czélszerűtlensége tekintetéből egyelőre felhagyandó, és ama épületnek eladatása, és egy téboldának Buda-Pesten leendő felállítása végett a megfelelő munkálatok teendők, 852. évben a volt belügyminisztérium az ügyet felkarolta, és ő Felségének 857. évi május 9-én kelt l. f. kézírata által a budai várépítési alapból azon célra ajándékozott 315,000 frt-nyi összeget következtében ugyanazon évi május 27-én 4219. min. sz. alatt az országos tébolda építését elhatározta; az annak folytán elkészített terveket és szerződéseket 860. évi február 26-án 5462. sz. a. elfogadta és az építésnek — melynek költsége körülbelül 1.137,800 frt-tal; + a földmozgalmi és kőművesi főmunkák pedig egyelőre 696,700 frt-tal előirányoztattak, már azonnali megkezdését elrendelvén, annak főfelügyelőségét egyuttal Zetl Lajos min. mérnökre bízta, ki azomban később saját kérelmére felmentetett. A földmozgalmi és kőművesi munkákkal 1860 március 12-én Mayer Józsefet és társát Weszely Mátyást bízták meg. Az építési programm négy évre osztatott. A várépítési alapból a pénzügyminisztérium első évben 105,000 fr-ot folyósított, további években kisebb összegeket írá-

nyozott elő. De a 8601 évre 283,311 frt-ot kellett volna, erre vonatkozólag oda nyilatkozott, a pnzmin., hogy a „a tébolda alap állampapírjainak elzalogosítása, vagy a budai takarékpénztárban lévő tőkéinek felmondása által fedezendők” — a többi költségek. Végülis kiderült, hogy a költséges építkezési mód és a vállalkozók pénztelensége meg szakavatatlansága folytán bedőléssel fenyegetnek a falak... rossz minőségű anyagot használtak fel homokban és félig oltott mészből. Emiatt „a falazatok függélyes állasukból már is 70 helyen eltértek, sőt az egyik gazdasági épület be is dőlt”. Így a bizalom az építőkben megrendült és a további építéstől elmozdítják. De jogilag nem lehet eltiltani őket, szerződésök van, tehát, csak ha önként lemondanak a munkáról, lehetne elintézni az ügyet. Ennek folytán, amit készítettek és amit érdemelnek, azt ki kell fizetni, ezt azomban bizottmányban kell letárgyalni, ahová Zettl-t is meg kell hívni. Zettl különben védte az építkezőket és saját magát is. Kijelentette, hogy az építkezési anyag az idő viszontagságai miatt romlott. A mész és a többi egy és háromnegyed év alatt romlott meg. Schäffer Venczel segédmérnök szintén védelmébe vette a vállalkozókat. Zettl szerint ő ajánlotta már előbb pénzszüke miatt a vállalkozók elmozdítását, de a politikai okok miatt ez elmaradt. A bizottmány szakértői ragaszkodnak előbbi állításukhoz, hogy az építési vállalkozók hanyagok voltak. Majd a tárgyalások folyamán a vállalkozók sokat kívánnak, a bizottmány tagjai nem engednek, de a perlekedéstől tartván végre egyezkedésre kerül a sor. További „erkölcsi botrány” kikerülése végett a kancellária is belemegy az egyezkedésbe és kiadja a rendeletet a helytartótanácsnak a végleges kiegyezésre 125,000 forintban.

1863—3/8 sz. a. érkezett a kiadóhivatalba, augusztus 1-én érkezett helytartótanácsi felterjesztésre vonatkozólag a kancellária hivatalos papírján további intézkedés.

Felemlíti, miszerint a helytartótanács felterjeszti a felségnek az országos építészeti igazgatóság jelentését. Az építési program a tervek elkészítése ügyében kölcsönös észrevételek felderítése és a végleges program tekintetében „az udvari főépítészeti osztály, jelesen Zettl Lajos építészeti tanácsnok és az országos építészeti igazgatóság részéről Liedmann Emil országos építészeti igazgató és Reitter Ferenc főmérnök közbejöttével bizottmányilag intéztesék el”.

M. kir. udvari Kancellária 1863—3/8 (kiadóhivatalba érkezés) „Deutsch-Oesterreichischer Telegraphen Verein“ nyomtatványán megy értesítés gróf Forgáchnak Wienbe, hogy Liedmann és Reitter vasárnap érkeznek. Őket sürgönyileg rendelték fel.

Közbevetőleg a Vasárnapi Ujság (1861. aug. 4. 31. sz.) egyik cikkét hozom fel, hogy mennyire az érdeklődés központjába került már a tébolyda építésének ügye és milyen nagy várakozással nézett eléje az akkori magyar társadalom.

Szerzője előrebocsátja, hogy „hazánkban az elmekórosok száma, más országok e részbeli tapasztalataival egybehasonlítva, aránylag csekély volt”, — de most már más a helyzet. Sikerült végre megfelelő intézmény létesítésére a feltételeket biztosítani. A Lipótmезőn felépítik a hatalmas tébolydát, melynek főhomlokzata 112 öl hosszú, középen és két oldalán kiálló részekkel (ressaut), melyeket allegóriai szoborművek fognak díszíteni. Elmondja továbbá, hogy „a zuhanyi és gőzfürdőkészletet, valamint az egész épület számára elfogadott légfűtés eszközeit az e részben jeles nevet kivívott hazai iparosunk Dohos Ferencz készíti. Külön gondoskodnak nagy víztartóról, jégveremről, külön kis gazdaságról, sőt külön gazometerje (gáztartója) s temetője is lesz az intézménynek. Majd folytatja azzal a megjegyzéssel, hogy „egy században csak egyszer akad alkalom, ily nagyszerű építésben résztvehetni.” Hozzáfüzi, hogy „a közművesi munkákat Mayer József és társa” intézik; „a kőfaragó munkákat Gerenday Antal jó nevű pesti szobrász hazánkfia; az ács munkákat Neuschloss Károly pesti fakereskedése, a nagy kiterjedésű asztalosmunkákat Dasatiel József bécsi asztalos”. Az épület tervét Zettl Lajos készítette. Végül kifejezi azt az általános óhajt, hogy kívánatos volna a Bécsből iderendelt felügyelőséget megszüntetni, ne gyámkodjanak a bécsiek ezen a téren is.

1863. augusztus 2-án „Commissions Protokoll“-t vettek fel, amely 27 pontban foglalja össze a tébolyda építkezésére vonatkozó tárgyalás eredményét.

1. A 32—32 összesen 64 (férfi és női) „Tobzelle” ügyében határoznak. 2. „Betreffend die Bäder wurde vereinbart dass das Mineralenzellbad aufgelassen, und sodann die Eintheilung wegen

grösserer Anzahl von Badevannen in der Weise zu projektieren ist wie das löbl. kk. Staatsministerium angedeutet hat". 3. Az elülső „Haupttrakt” és a „Pflegetrakt” ügyében. A III. osztályú betegek a második emeletre kerülnek, a II. osztályú betegek pedig az első emeletre. 5. Gegen die Weglassung des Thurmes und Herstellung einer Campanella waltet kein Anstand ob, weil hindurch eine bedeutende Ersparung erzielt wurde". 10. A „Tobgärten” bekerítéséről határoz. 11. A „Sturzböden”, „Doppelböden” a befedés vasra-
verzekkel stb. 12. A „französische Tischböden” ügyéről szól a cel-
lák és a korridorokon. 13. Az igazgatói lakásban parkettel lássák el
a szobákat. 14. A „Haupttreppe ist von rothen Marmor herzustellen”.
16. Az ajtók „Lerchbaumholz” vagy „Eichenbaumholz”-ből (előnyösebb)
készüljenek. 18. Légfűtés a dühöngők celláiban. Az alkalmazottak részére
és a hivatalos helyiségekben „schwedische Öfen” felállítását rendelik.
19. A gázcsovek elhelyezéséről és vezetéséről intézkedés. 20. A víznyerésről
történő intézkedés. Gőzgép helyett más megoldást vettek tervbe. 23.
A főzőkonyhában nem kell gőz. 24. A mosás gőz alkalmazása nélkül legyen kézi.
26. Az „Abortok” tartalmát a „Teufelsgruben”-be kell vezetni. Erre meg-
felelő csatorna szükséges. Az pedig legyen olcsó. 27. „Die Tobantheilung
ist derart herzustellen dass die Lögen zwischen zwei Gänge in einer Reihe
laufen, und zwar wird einer Gang als Observationsgang, der andere als
Erholungs Corridor verwendet.”

A jegyzőkönyv alapján a 20. pontban felvett vízvezetés sürgős
lévén külön elrendelték, a többit jóváhagyták az illetékesek.

A helytartótanács egyik jelentése, melyet az uralkodónak terjeszt fel,
Dasatiel József bécsi asztalos kártérítési igényéről szól.

Jelzik, hogy az igény nem jogos. Nevezett 18.000 forintot kér,
ha másra bíznák az asztalosmunkákat, vagy pedig ha azok hosszabban
szünetelnének. Ugyanis ő a négyévi építési munkához kibővítette
műhelyét és megvásárolt sok anyagot. A tanács szerint a kibővítésre
nem volt szükség és különben a faanyag feldolgozásához nem
kezdhetett hozzá, mert a terveket nem látta, méreteket nem adtak
neki, hogy azoknak részletes szerkezetét megtudhatta volna”.
Csak amit elkészített és amit átvettek tőle, azt kellene kifizetni.
A vásárolt fa kiszárad, ez jó, előnyös az asztalos részére.
Bécsben s környékén az építkezéseknél ezt fel lehet használni. Ha

nem vállalja a további munkákat „20 és fél % árengedéssel” felbontandó a szerződés. Ilyen értelemben is határozott a helytartótanács.

Igen érdekesek a budai levéltár 99 éves adatai, miket 1857-ben vetettek papírra.

A 6714/857/12351. sz. alatt olvasható, hogy Vasasdy Lipót városi mérnök a „Situationsplan”-t terjeszti fel arról a Kishárshegyen elterülő 60 hold $3\frac{1}{2}$ □-öl terjedelmű erdőrésztől, amelyen az országos elmeintézet felállítandó volna.

A 6714/857/11.174. sz. helytartótanácsi leirat a budai Magisztrathoz Auguss aláírással. Május 23-án elmondja, hogy Buda város (Stadt Ofen) tulajdonát képező „Leopoldifeld” 60 hold és $3\frac{1}{2}$ □-öl (Klafter) területnek 16.000 magyar forintban történő megvásárlásához és készpénzkifizetéséhez, amit jelentettek 1853. december 5-én mint határozatot, hozzájárul a belügyminisztérium. De a szerződéskötéshez szükséges a pontos földfelmérés, a határok megjelölése (Marksteine) — prizmák — „Verpflockung” és lehetőleg részletes Situationsplan felterjesztése és pedig lehetőleg 14 nap alatt.

1858-ban megint leír a budai helytartótanács a budai magisztrátusnak 1955/1858. levéltári 12275/857. sz. alatt németül, hogy a Dax, Sporn és Tagscherer parcellák tulajdonjoga tekintetében és a terület felmérésében is zavar van. Ezt a szerződést aláírása előtt tisztázni kell a felállítandó intézet részére eladandó ingatlan átvétele előtt.

A 6019/858. és 12275/857. sz. Ofener Magistrathoz küldött értesítés jelzi „Hoitsy bittet um Bewilligung zur grundbücherlicher Einverleibung seines von der Stadtgemeinde um Lizitationszwecke arkaufften Grundes beim Kovátser Brunnen”.

Auguss a budai tanácsnak átír, hogy kénytelen lesz jelentést tenni, a késedelmes elintézésért a parcellák eladást illetőleg (6946/630—1858). Ez 1858. március 31-én kelt.

Találkozunk a nagytekintetű m. kir. országos építészeti igazgatósághoz címezve Jeney Károly mérnök beadványával „a sétatutak teréről elmellőzött fáknak feldarabolása tárgyában építési vezénylet” jelentésében.

Szociális szempontból tanulságos olvasni Rauscher Gusztáv feliratát a „Magas Minisztériumhoz címezve „... miután a bennfoglalt pénzüsszegek oly napszamosokat illetik, kik csupán e napszám-

ból” tartják fenn életöket, minél előbb utalják ki járandóságukat. (1867 augusztus 6.)

1856—1863-ig igen számos sárguló iratból értesülhetünk a „Leopoldifeld”-et érintő ügyekről és találkozunk többször Gerlicy nevével a Huber, Horváth meg Veber mellett.

Az akkori pszichiatria fejlődése színvonalának tekintetében jellemző a 4532/856 B. T. sz. a. 1856. október 23-án kelt Auguss-leirat (a budai helytartótanács a magistratushoz).

„Um rücksichtlich der Erbauung einer Landes-Irrenanstalt die geeigneten Anträge stellen zu können, wird der Magistrat angewiesen, die Übersicht sämmtlichen in unterstehenden Amtsgebiet befindlichen Geisteskranken nach den beiliegenden Tabellen ehestens u. z. längstens bis 15. Dec. 1865 anher vorzulegen.

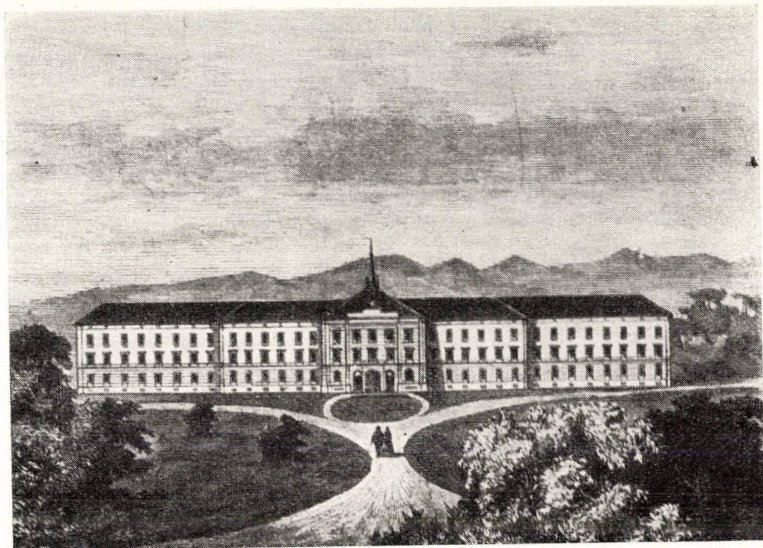
Hiebei wird bemerkt, dass als heilbare Formen der Geistesstörungen in allgemeinen die Ecstasis (Wahnsinn) Mania (Tobsucht) Mania puerperalis, Nymphomanie, Satyriasis, Erotomanie (Liebeswahnsinn) Monomanie (fixer partieller Wahnsinn) und Nostalgie — als unheilbare aber Ecstasis paranoica (Wahnsinn mit Verwirrtheit) Manie mit Epilepsie, Manie continua chronica, Paranoia (Allgemeine Verwirrtheit) Melancholia attonita, Monomanie mit Lehmung, Dementia und Idiotismus erscheinen.”

Az országos tébolyda, mint elnevezték, a közörülde létesülése igen lassan ment végbe. Trója ostroma, Odysseus bolyongása sem tartott oly hosszú ideig. csak a százéves háború múlta felül. Akkoriban általános óhaj és várakozás nyilvánult meg minden oldalról. Elég jellemző ezért a Gyógyászat szerkesztőjének fohászszerű sóhaja 94 éves távlatból: „Országos örülde, jöjjön el a te országod!”

Ha végigtekintünk a levéltárilag megőrzött leiratok, átiratok, feliratok, panaszok és kérelmek meg jelentések sokaságán, fogalmat nyerhetünk a szép törekvések, de egyúttal a hanyagság, elzárkózás, önzés megnyilvánulásáról, ami azt az elég hosszú kort sajátosságosan színessé tette. Tanulságos mindez a jogász, az orvos, különösen az elmeorvos számára. Az akkori magyar betegellátás elmaradottsága, az osztrákok előnyös helyzete tűnik ki lépten-nyomon. Különösnek tűnik fel a talán

késlekedő, kényelmes hazai hatósági és szakemberek sürgetése. Igen gyakran, a körültekintő és pontosnak látszó idegen intézkedések okait kutatva, olykor kétkedünk, vajon igazán jóakarát-e a rugója a sürgető felhívásoknak, vagy pedig a nyugati adminisztráció könnyedsége és lendületessége, ami megmutatkozik? De elégtétellel olvashatjuk a magyar orvosi lapok, könyvek soraiban a magyar kultúra kiváló munkásainak nemcsak érdeklődését, hanem helyes kritikáját is. Schwartzner Ferenc és tanítványai, a külföldön megforduló pszichiáterek a magyar elmeügyre vonatkozó nyilatkozatait és a budai tébolyda létesítése előtti, építése idejébeni, megnyitása utáni helyes megjegyzéseit örömmel szemlélhetjük. Bolyó jelentése, Oláh Gusztáv könyve, Epstein rövidebb, hosszabb cikkei után Pándy értékes könyvében találhatunk igen sok adatot az akkori neves orvosok (Bene Ferenc, Viszanik Mihály, tőlünk elszármazott neves elmeorvos) véleményéről. A külföld is többször érdeklődött a magyar elmeügy és tébolyda építése iránt. A családkutató, illetőleg családtörténetkutató is találhat az altruizmus mintaképei mellett a közigazgatás meg közegészségügyi adminisztráció előbbrevitelében szereplőket (Nádasdy, Forgách, Pálfi, Tormai és mások). A Jeney meg a Reitter név mérnöki téren fordul elő.

Az 1848—49-i szabadságharc leverése utáni nyomott közhangulat és honfi bánat következtében igen sokan távol tartották magukat minden mozgalomtól, építőmunkától, szárnysegetten elvonulva otthonuk magányosságába. Bár voltak, akik mégis munkába állottak, de talán nem mindig magasabb nemzetmentési célból, csak saját jólétük emeléséért. Megütközéssel olvashatjuk, mikor az elmaradt építési részlet kérésékor „Császári és Apostoli királyi Felségednek legalázatosabb örökös hűségű jobbjai és káplánjai“ befejezéssel felterjesztéseket a helytartói tanácsban az elnök és több tanácsos aláírásával. (1863 T. ü. 14 771—3. sz.) Szükség volt arra, hogy Tompa Mihály szimbolikusan interpretálja legjobbjaink kínzó lelki fájalmát az anyamadrának fiaihoz intézett panaszában, és a költő kellett intellemmel rámutasson, hogy szívet cserél, ki hazát cserél az emigrálással. Akik megmaradtak és vissza-

A nagyszebeni tébolyda homlokzata

tért keblökbe az önbizalom, ami hivatásérzetté erősödött, dolgozni kezdtek. Belátták: itt a helyök. Mintha szíveikbe egy elfelejtett húr rezdült volna meg, felfogva, mit jelent ez a föld, hol apáink vére folyt. Bensőjüket a visszanyert tettevágyás tudatraébredése készíteti megmozdulni a sorvadó népért, az elesett nemzetért tovább küzdeni, ha véres is a verejték, ami kibuggyan arcukon. Megértették, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számukra hely.

Az erdélyi kancellária iratait több ízben kíséreltem meg betekinteni, de ez nem sikerült. Így az eredeti kéziratok hiányában nem búvárkodhattam az erdélyi elmeügy eseményeiről. Itt ezért csak röviden említem meg, hogy Erdélyben 1863-ban adták át hivatásának a nagyszebeni állami elmeügyintézetet. Az osztrák intéző körök nem akarták Kolozsváron felállítani azt. 1857-ben különben megvolt a Karolina-kórház

elmeosztálya. Az erdélyiek 1811-ben foglalkoztak az elmebeteg-
gek elhelyezésének ügyével. 1830-ban Jósika János indítvá-
nyára gyűjtést indítottak meg és az egybegyűlt pénz „fundus
mentecapitorum“ elnevezés alatt kezelték. 1858-ban sorsjátékot
rendeztek, aminek jövedelme 400 000 forint volt. Ebből már
lehetett építkezni, ami meg is történt 1859-ben „a bécsi té-
bolyda mintájára“.

A magyar főváros területén felépült országos tébolyda 1868.
december 6-án vette fel gyógykezelés céljából a legelső betege-
ket. Az első beteg, a törzskönyv adatai szerint M. F., szerzett
butaság miatt került ide, a második M. A. idült dühösség,
a harmadik W. H. szerzett butaság, a negyedik W. J. örjögés
időszaki izgatottsággal jelzett kórformával. 1906. április 24-ig
18 000 beteg nevét írták be és ugyanannyi kórrajz készült ró-
luk. Évtizedeken keresztül minden betegről fényképet is mellé-
keltek a kórrajzokhoz. Az intézet első igazgatója Schnirch
Emil volt, aki 1822-ben született Budán május 31-én és elhalt
1884-ben március végén. Őt 1868. július 3-án nevezték ki
(13 973. sz. és 1868. dec. 16-án 23 749. sz. rendelet alapján) 2500
forint évi fizetéssel. Utóda Niedermann Gyula 1884. augusz-
tus 1-i kinevezéssel. Majd Bolyó Károly vezette az intézetet
és utána Salgó Jakab lett a helyettes igazgató, de nem erősí-
tették meg állásában és Konrád Jenőt nevezték ki igazgatónak.
Ennek nyugalomba vonulása után Oláh Gusztáv vette át a
vezetést, akit Fabinyi Rudolf követett hivatalában. Nieder-
mann az alkoholbetegek kolóniáit tekintette meg külföldön
mint tanulmányútra kiküldött bizottsági tag, szinte 70 év előtt
és értékes jelentést nyújtott be tapasztalatairól a belügymi-
nisztériumba. Oláh Gusztáv nevezetes templomi ablakképeket
készíttetett neves magyar festőkkel. Fabinyi a laboratóriumot
korszerűsítette, a sebészeti osztály, illetőleg a műtő elkészíté-
sét 1936-ban bekövetkezett halála miatt már nem érthette meg.
Négyen írtak a volt orvosi kar tagjai közül egyetemi tanköny-
vet és több neves dolgozat onnan került ki, így a világszerte
ismert globulin-reactio Pándytól, akinek külföldön is olvas-
ták az elmebetegek ellátásáról, a különböző országok elme-
gyéről és elmeintézeteiről írt több száz oldalas munkáját.

Az 1868-ban felépült tébolyda, illetőleg most már ideg- és elmeógyógyintézeti főépület, portás- és kertészlak máig is szinte változatlanul áll, a munkáspavillon 1892-ben épült, a pékház 1896-ban, a mosóház 1908-ban, úgyszintén a kazánház is, a két ápolói lak 1906-ban, a jéggyár 1910-ben, a barakképület 1914-ben, a lakatosműhely és a hullaház 1921-ben, a hárshegyi intézet, vagyis idegosztály, Fabinyi idejében.

Már Pándy megjegyezte, hogy ebben az intézetben nagy lehetőségek tárulnak fel. A szorosan vett tudományos laboratóriumi bűvárkodáson kívül a könyvtári kutatásokkal kapcsolatban sok a betegészlelések, gyógyszerelés és gyógykezelések tanulmányozási területe. Mikor szerencsés voltam még ezt az intézetet vezetni, a külföldön is ismert elmeügyi múzeum még nem indult kallódásnak és megvolt a közel 8000 elmeügyi vonatkozású magyar nyelven megjelent munkáról címjegyzék, kiadásra készen. Utóbbit 1939-től kiegészíteni, előbbit újra helyreállítani, úgy gondolom, ennek az intézetnek volna egyik feladata.

A sok nehézséggel létesített intézet a magyar betegeknek ebben az országban a többi intézményhez képest jelentősebb részét fogadta be és adta vissza családjának és a társadalomnak. Minden remény megvan arra, hogy a jövőben is átérzi az ott dolgozó orvosi kar azt a hivatást, amit elődeik, és sikeresen fog buzgólkodni, beteg embertársait újra munkaképessé tenni. Hiszen az összes emberi tudományok, művészetek és szellemi megnyilatkozások között leginkább a pszichiatria kutatja az engrammák súlytalan és tértelen csoportjainak keletkezését, összműködését és funkcióinak felbomlását, kóros elváltozásait, hogy a lélek mivoltának felderítése után az abnormis tüneteket megszüntesse és az egészséges psyche visszanyerését előmozdítsa. Eközben az emberi létnek, az ember önmagának megértését, önmagunk magyarázatát keresi s az emberi rejtélynek, a legvégső enigmának megoldására törekszik, hogy az anyagból szellemi erőkké szublimálódott folyamatok titkát megfejteni tudja.

Az országos tébolyda látképe

РЕЗЮМЕ

Уже в 1151-ом году выдали указы во Венгрии для препятствования разводов в том случае, если один из супругов становился сумасшедшим. Много позднейших распоряжений тоже защищали дело сумасшедших. Все-таки только в 1791-ом году начинали заниматься с вопросом постройки большой государственной психиатрической больницы, где поместятся несколько сот больных. Частная психиатрическая больница была уже в 1841-ом и 1850-ом году, все-таки держали бедных больных, в течение несколько сот лет в тюрьмах или в провинциальных госпиталях. После многих трудностей приходило почти 70 лет, пока построили в Будапеште в 1868-ом году первую государственную психиатрическую больницу. Из весьма многих венгерских и немецких документов „Общего Архива“ была составлена история, теперь уже 90 летной больницы. Автор познакомит с преобразованием диагнозов помешательствах на венгерской территории сначала XIX-го века. Обращая внимание на развитие языка, потом на содействия квалифицированных психиатров и на работы общества и газет, облегчавшийся благополучное развитие общественного сознания и пожелания. После напоминания многих протоколов и расчетов, упоминает о окончательном расчете. От королевского крепостного фонда получено 315,000 форинтов для расходов учреждения и постройка стоила целиком 1.765.211 золотных форинтов. Согласно планов и предложения директора венской психиатрической больницы Ридла (Riedl), окончательные планы для строения приготовлены Лайоша Цеттла (Zetl Lajos). Первым старшим ординатором был Эмил Шнирх (Schnirch Emil), больший директор надъеньедской (Трансильвания) психиатрической больницы.

ZUSAMMENFASSUNG

Schon aus dem Jahre 1151 sind uns ungarländische Dekrete bekannt zur Verhinderung der Ehescheidung, wenn die eine Ehehälfte geisteskrank wird. Auch später erliess man viele Verordnungen zum Schutze der Geisteskranken. Die Errichtung einer grossen Irrenheilanstalt aus Staatsmitteln begann man jedoch erst 1791 zu beraten. Privatanstalten für Geisteskranke wurden wohl schon in den Jahren 1841 und 1850 gegründet, aber unbemittelte Geisteskranke hielt man Jahrhunderte lang in den Kerkern oder in Provinzspitälern. Nach Bekämpfung vieler Schwierigkeiten wurde das erste grosse Staatsirrenhaus 1868 in Budapest eröffnet. Das Ungarische Landesarchiv verwahrt zahlreiche in ungarischer und deutscher Sprache verfasste Schriftstücke betreffend die heute (nahezu 90-

jährige Geschichte dieser Anstalt. — Verfasser bespricht die Wandlungen in den ungarländischen Diagnosen der Geisteskrankheiten seit Beginn des XIX. Jahrhunderts. Er weist auch auf sprachgeschichtliche Daten hin; schildert ferner die Mitwirkung fachkundiger Psychiater, der Gesellschaft, der Presse, die alle mithalfen, eine allgemein gewünschte günstige Lösung der Frage herbeizuführen. Der Verfasser berichtet auch über die einschlägigen Protokolle, und über die Schlussabrechnung. Die gesamten Baukosten betragen 1,765,211 Goldgulden. Die Baupläne führte Ludwig Zettel aus auf Grund der Entwürfe und Ratschläge des Wiener Irrenanstaltdirektors Riedl. Der erste Direktor und Chefarzt der Budapester Anstalt war Emil Schnirch, vormalig Leiter der Irrenanstalt in Nagyszeben (Herrmannstadt — Siebenbürgen).

A SYPHILIS TÖRTÉNETI KUTATÁSÁNAK ÚTJA

Írta: Dr. NEBENFÜHRER LÁSZLÓ (Budapest)

A syphilis történetének kutatása ismét az érdeklődés középpontjába került. Eredetére vonatkozó feltevések és magyarázatok keretei messze századokat, ország- és világréseket fognak át. A feltevések néha mítosszá alakulnak, viszont a magyarázatok sok és vitatható tárgyi bizonyítékkal rendelkeznek.

S így, amidőn a kutató az orvostörténelem — jelen esetben a syphilis történetének — útjára lép, néhány kitaposott ösvény után komoly akadályba ütközik. Az eddigi ismeretekkel megelégedő tudományos előadások röviden tárgyalják a történelmi feltevéseket. E pár mondatos ismertetésekben minden esemény elfogadott, látszatra ellenőrzött, szinte egyöntetű véleményre alapozottnak tűnik. Ezek az ismertetések az előadások élénkítésére szolgálnak és a hozzászólások sohasem a történelmet, mindig csak a klinikumot idézték.

Ha voltak is syphilis-történelmi előadások, ezek felölelik a syphilis történetének teljes egészét, főleg járványtani szempontból, de oknyomozó, vitatott kérdésekben nem foglaltak állást. Ha az élénk tornyosuló akadályokat elhárítottuk s tagoljuk a feladatot, feltárul előttünk a hatalmas távlatot nyújtó út, ez szabja meg a jelenben a kutatás fejlődésének irányát. Itt már ellenőrizzük minden lépésünket, minden véleményt, feltevést, elgondolást, mert csak így adhatunk a jövő kutatójának új vezérfonalat és így követhetjük eredményesen a történelmi kutatás útját.

Ezzel bővitve neveljenek bennünket a régi kutatások s a

legújabbkori vitaanyagok, erre akarjuk a bőrgyógyászok és orvostörténészek figyelmét felhívni. Ezért bocsátkozunk néhol ismétlésbe s a szaktudósok korábbi véleményének közlésére. hogy a hatalmas tárgyat apró részekre tagolva, kiindulásunkat biztos alapra fektethessük.

Milyen ez az alap?

Ha Stricker 1931-ben megjelent e tárgyú legmodernebb és legkimerítőbb 338 oldalas művét nem történelemnek, hanem vázlatnak nevezi. Lancereaux 1873-ban kiadott könyvét kézikönyvnek, Haeser (1882) tankönyvnek, Dujardin nagy munkáját értekezésnek nevezi, a magyar szerzők közül Róna, Poór bőrkórtani könyveiben csak rövid fejezet a múlt, a történelem. Nékám A magyar bőrgyógyászat emlékei (1908) című tanulmányában röviden értekezik a syphilis történetéről, azért választottam értekezésem címéül a történeti út ismertetését.

Ez a mértékletesség vezetheti a kutatót az epidemia lényegét, keletkezését, nagyságát, elterjedését, kezelését, kuruzslását illetően. Problémával állunk szemben a syphilises megbetegedés visszatükröződésében a képzőművészetben, a régi csontleletekben való felismerésében, a koponya-eltváltozások syphilis okozta formáinak eldöntésében, a vérbaj alakulásában. És végül hiányt pótló lesz a syphilissel foglalkozó orvosírók életének megismerése is. A feladat nagy.

Ezzel vázoltam is a kutatóút kiemelkedő mérföldköveit.

Ha a syphilises megbetegedésnek magyarországi eredetét, fejlődését és terjedését akarjuk tanulmányozni, a fentiekből látható, hogy bűvárkodásunk nyelvészeti, műtörténeti, bibliográfiai, múzeumi, levéltári és nem utolsósorban csont- és ellenállósöveti patológiai tekintetben egyaránt nagy jelentőségű lehetőségekkel és felfedezésekkel kecsegtet.

Ahhoz, hogy a hazai syphilis történetét tanulmányozhassuk, ismereteinket világirodalmi adatokkal kell megalapozni. mert Manardus működése nem választható el a ferrarai udvartól, régi magyar könyveink külföldi forrásaiktól, esztétikai szemléletünk az egyházi és világi művészettől.

A syphilis szó eredete

Amikor a syphilis szó eredetéről beszélünk és Fracastorius-t tartjuk a vérbaj elnevezőjének, könyve megjelenését pedig fordulónak tekintjük, még nem vizsgáltuk az előtte és utána következő évszázadokban a syphilis szó sorsát.

Fracastorius műve 1530-ban jelent meg Veronában a következő címen: „Syphilis sive morbus gallicus ad Petrum Bembum patricium Venetum“ (1521 előtt írta), 36 oldal, kisnyegyedes alakban. Az első kiadáson kívül ismeretes a római (1531, negyedes), párizsi (1531, nyolcados), bázeli (1536, nyolcados), párizsi (1539, tizenhatodos), lyoni (1547, tizenkettedes), anverssi (1562, nyolcados) kiadás (Dujardin).

A munkát francia nyelven versben és prózában dr. Yvaren fordította. (A. Fournier 1870.)

Magyarra Szatmári Imre ültette át 1909-ben hexametekben, az első éneket egészben, a másodikat csak kis részletben vette át a Chouland-féle latin szövegből.

Bembo feljegyzéseiből tudjuk, hogy 1525-ben a könyv kézírata a keze között volt, s eme időpont előtt két vagy három évvel egy másik példányát is látta. Ezt dolgozta át újból Fracastorius, de akkor már három könyvben kettő helyett, és bizonyos verssorok, amelyekre Bembo célzást tesz, 1525-ben eltűntek: „Quare agetól... ergo si et nostra“ részig.

Az 1530. augusztusi kiadás nem tartalmazta az új kiadások első könyvének 407—408. sorát. A párizsi Bibliothèque Nationale-ban van az első kiadás pergamen példánya, amelyben Fracastorius sajátkezű írásával az I. könyv 406. sora után e két verssor olvasható a lap alján:

Quo tandem infelix fato post tempore parvo
Aetheris invisas auras lucemque reliquit.

Ezek a sorok sem a lyoni, sem az Aphrodisiacus de Luisinus, 1728-ban Boerhaave által újból kiadott könyvében nem találhatók meg, míg a páduai 1718-i kiadásban s a magyar fordításban fellelhetők, Szatmári így fordította:

Nem sok idő múltán e sorsüldözte halandó
A gyűlölt aethert és napfényt itthagya örökre.

Hogyan jutott a szerzőnek eszébe ilyen szokatlan tárgyról tankölteményt írni? Erre ő maga válaszol költeményének első soraiban. Azért, mert Apolló gyönyörűségét leli mind a költészetben, mind az orvostudományban.

A tanköltemény olyan költői műfaj, amelyben az oktatás, a költészet céljai mellett határozottan előtérbe nyomul. Tárnya az erkölcs, bölcsélet, vallás, mesterség, művészet szabályait foglalja össze. Mivel a száraz okoskodás még magában véve nem költészet, a költő feladata segíteni a tárgy prózaiságán. A költő egyéni megfigyeléseket, találó észrevételeket nyújt, tárgyairól vonzó képet fest, példákkal világosítja, képekkel, hasonlatokkal érteti meg mondanivalóját, olykor humort, iróniát vegyít költeményébe, a levél csevegő stílusához folyamodik, mint Horatius, Hesiodos, Lucretius és Vergilius. Marco Girolamo Vida költeményt ír a sakkról. Fracastorius „Alcyon” címmel a kutyaveszettségről ír. Barthelemy verset írt a syphiliről, miután Fracastorius syphilis-könyvének első énekét lefordította. De írt tankölteményt különböző kártyajátékokról is. Akkoriban ez irodalmi divat volt.

Julius Caesar Scaliger a világ legjobb költőjének tartja Fracastoriust Vergilius után. Ariosto dicsérően emlékezik meg róla az Orlando Furioso egyik versében.

Az első kiadás címében előforduló syphilis szó, a harmadik könyvben a guaiac mesében jelenik meg, s újabb könyvében: De contagionibus et contagiosis morbis et eorum curatione libri III. (Venetiis 1546), a II. könyv 11. kapitulusának a címe: De syphilide morbo seu gallico.

Azt lehet hinni, hogy a könyv elterjedésével a syphilis szó közhasználatúvá vált. Azonban a név általános alkalmazása, időközbeni egyszerű felemlítéssel 247 évi szünet után következett be. A syphilis név valószínűleg Cullen William edinburghi professzor sokat olvasott könyve nyomán vált ismét közhasználatúvá: First lines of the practice of physik for the use of students (London. 1777, Edinburgh, 1784). De előtte egy

évszázaddal dr. Claudius Puyton disszertációt ír *At quae hyd-rargyro non cedit Syphilis hydroticis percuranda? (1670)* címen s a syphilis szót javaslatba hozta.

Olaszországban Gamba a Passerano, a turini Collegium Medicum orvosa 1783. augusztus 12-én tartott Disputatio publica de Syphilide című előadásában használja. A németek közül Hufeland 1805-ben és Rust 1813-ban vették át Cullen megjelölését.

Franciaországban a köztársasági és napóleoni háborúk alatt Hartmann (1633) által leírt „Új háborús betegségek“-et ismét tanulmányozni kezdték, egymásután jelentek meg a dolgozatok *La maladie syphilitiques* címen a Hôpital Saint Louis, Hôpital du Midiből, a Hôspice Civil des Vénériens, Hôpital Val- de Graceból, Mahon 1800, Petit Radel 1799, Lagneau 1803, Alibert 1806, 1822, 1823, Schwediaur 1788, 1817 tollából.

A syphilodológiát a XIX. században e szerzők fektették a legszélesebb alapra.

A syphilis címszót a két sebész Cullerier vezette be a nagy francia szótárba; *Dictionnaire des sciences médicales* (Paris, 1829—1836). Ennek német változata Lipcsében jelent meg 1835-ben, „*Universal-Lexikon der praktischen Medizin und Chirurgie*“ címen és itt már syphilis, syphilid, syphilitique szerepel.

Schönlein Würzburgban 1824-ben és tanítványa, Konrad Heinrich Fuchs a syphilis nevet használták. Ők már tudták, hogy ez a betegség nemcsak venereás fertőzés útján lép fel, hanem az átvitelnek sok útja van.

A magyar dalmáciai partok egészségügyi főnöke, Kluky említi először 1790 körül a mal syphilitico ulcerosot, s 1815-ben Jenniker jelentésében találjuk a syphilis elnevezést.

Wendt János könyvét Horváth József fordította magyar nyelvre, mely megjelent Pesten 1830-ban „A bujakórság, vagyis vénuszi nyavalya a maga egész elterjedésében és minden formájában“ címmel. Ő több ízben használja már az exostosis syphilitica elnevezést. Páriz Pápay a Pax corporis 1708-i (Breuer, Lócse) kiadásában és Szenczi Molnár Albert 1708-ban megjelent szótárában frantzu, morbus gallicus vagy pestis

aiquinaria kifejezéseket találjuk. Franczu elnevezést találunk Varjas Béla által szerkesztett és az Erdélyi Tudományos Intézet által kiadott (1943) „XVI. századi magyar orvosi könyv”-ben is.

Térjünk vissza és vegyük már most kiindulásnak Fracastoriust, és vizsgáljuk meg harmadik könyvének guajac meséjét.

Miről szól a guajac mese? Tantalus leányának, Niobének férjétől, Ampinontól 12 gyermeke volt, s ő egyik fiát Sypilnek nevezte el, mely név azonos volt a nagyapa által alapított várossal, ez pedig a hasonló nevű hegység lábánál terült el. Niobe rendkívül büszke volt gyermekeire s hivalkodott, hogy azok szebbek, mint Leto gyermekei. Apollon és Artemis, Leto gyermekei, azért, hogy Niobe magának isteni tiszteletet követelt, majd pedig, hogy anyjuk miatt bosszút álljanak, a sérelmet úgy torolták meg, hogy nyilaikkal megölték a 12 gyermeket. Az istenek Niobe fájalmától megilletődve, őt és gyermekeit felvitték Sypil hegyére s ott kővé változtatták.

Fracastoriust megihlette a mese és átkölti. Nála Sypilus, Alcithous király pásztora, a nap sugaraitól gyötörve káromolta az isteneket, akiknek nincs nyájuk az égben, csak egy bika, egy kos és egy kutya, amely a többieket őrzi. Alcithousnak ellenben ezer vakító fehér üszője és ugyanannyi juha van, tehát őt illeti meg az isteni tisztelet. Ezért oltárt emel részére. Apolló haragjában megbünteti a követelődzőt, betegséggel sújtja, melyet az áldozat nevéből syphilisnek neveztek el. Aki-vel érintkezett, azonnal fertőződött és a betegségre, mely állandóan terjedt, gyógyírként az Ammeric nimfa által ajánlott guajacot használták.

Sypilus, aki isteni tiszteletet adott a királynak és oltárt emelt részére, az első, aki látta testén a pusztulák megjelenését és érezte e rettenetes betegség súlyát, amely megkeserítette az alvás édességét és éjjel tagjait kegyetlenül kínozza. A betegség tőle vette nevét.

Itt jelentkezett először a syphilis szó. Honnan vette Fracastorius a syphilis nevet, nem tudjuk, ezt nem ő fedezte fel és nem találunk semmiféle célzást e tárgyra még Bemboval

való levelezésében sem. Így találgatásra vagyunk utalva, mivel a kérdés minden időben fennáll. Lehet, hogy egyenesen a görögből veszi. Siflosz, üres, hiábavaló, alaktalan, nyomorék, beteges: átvitt értelemben hiányos, fogyatékos, szégyenteljes, neveléses kifejezést jelent.

Swediaur etimológiai magyarázata szerint a syphilis szó a szűsz — disznó, filia — barátság szóképzésből ered, mely szerint a betegség tisztátalan, fertőző szerelemből ered. Junius kezdi hibásan írni a syphilis szót s az első ipszilont a második i helyére teszi és a betegséget siphylisnek nevezi. A szó szerinte onnan ered, hogy beteggé teszi a nemeket, színein ta fyla. (Nomenclator omnium rerum. Plantin, Anvers, 1567. p. 459.)

Fallopium könyvében a De Morbo Gallico Liber Absolutissimus Venetianum 1565. p. 4. alatt olvassuk, hogy Hyeronimus Fracastorius philosophus medicus mathematicus és igen kiváló poéta (mely dicséret csak keveseket illet) fiatal korában a morbus gallicusról hasznos és művészi verset írt, mely egyesek szerint a klasszikusokkal vetekszik. A betegséget syphila morbusnak nevezte, mely leggyakrabban szeretkezésből és a férfi és nő egyesüléséből származik. Így maradt a betegség neve syphilis, mely nemi szimpátiából és szerelemből ered. Dujardin Fallopium magyarázatát nem fogadja el, és amidőn siphilist ír, Bellnek a tévedését ismétli. Bell nemibetegségről írott könyvében 1797-ben újból felveti a kérdést. Fallopium — mondja — a syphilis szót a szűn és filia — barátság szóképzésből származtatja. Bevedijc szűsz és filiából, innen a magyarázata a prostituált szerelemnek. Bell szerint siphilusból is származtatható, mely diformis, alaktalan, rút, mivel a betegség a nemiszerveken és egyéb helyeken, az arcon is fellép, s látványa is undok betegséget idéz elő.

A syphilis szó tükörkép, visszatükrözi a betegség minden rútságát. Ezt a megoldást vallja Solente is azzal a különbséggel, hogy ő a syphilos elnevezésben a betegséget látja, ezzel szemben Fracastorius az elesettségre, tehetetlenségre helyezi a fősúlyt, mely a betegséget bevezeti.

Ebben a feltevésben siphilist kell írni. Fracastorius pedig

mindig y-nal írta. Másrészt bizonyíték van arra nézve, hogy Fracastorius több személyének nevét maga agyalta ki, ezek a syphilis költemény két meséjének szereplői. Egyik a higany, másik a guajac mese. Diana kedvenc szarvasát Ilce figyelmenlenségéből megölte, ezért Apolló súlyos betegséggel sújtotta. Calliroe nimfa, akit ő segítségül hívott, gyógyszert ígért neki, majd Lipare nimfa magyarázta meg a higany használatát.

Walter Pflug 1917-ben úgy gondolja, hogy Fracastorius a syphilis szót az arab Sifl vagy Sufl szóból származtatja, mely annyit jelent, mint alant, alantas, mely a néprétegre és a betegség helyére vonatkozik.

Robinson a *Histoire de la Médecine*-ben (Philadelphia, 1944) úgy véli, hogy Fracastoriust az Ovidius-mese ihlette meg. Valóban ugyanolyan irigy harag ingerelte Syphilust az istenek ellen, mint Niobét. Niobe fiai között volt Sipylus nevű. E név Ovidius meséiben több helyen fordul elő. Honnan vette Ovidius a Niobe-legendát? Megtaláljuk Homeros (i. e. IX. szd.) *Iliász*ában (24. ének, 399—621. verssor). Ő idézi elsőnek a Sipyle hegyét, máig is megtartott ortográfiával. Homeros azonban nem idézi Niobe gyermekeinek nevét. A gyermekek nevét Apollodorosznál (140 i. e.) találjuk először. Innen vette Ovidius a hét fiú nevét, melyek a következők: Sipyle, Agénor, Phoe-dime, Isméne, Minytus, Tantalus, Danasichton.

A görögök élénk képzelőtehetségének öröme telt a hegyek festői oromzatában, emberi arcéleknek és óriások nyomainak megelevenítésében. A Pélion és Ossa sziklák halmazán képzeltek el az ég megmászhatóságát és Sipyle merész formái szolgáltatták az ideát a mítosz kódében született Niobe-legendához. Ez a hegy messziről hasonlít egy fájdalmat kifejező ülő nőhöz, kinek szemeiből vékony vízsugár folyik, melyben a könnyek két patakját látják. Körülötte 12—14 szirten eleveníti meg képzeletük anyjuk lábánál ülve az elhalt gyermeket. Erről a II. században Pausanius is beszél.

Sok találgatás és etimológiai fejtörés ismertetésével igyekeztem rámutatni a syphilis szó eredetének néhány lehetőségére.

Nem tértem ki a szó numizmatikai vonatkozásaira és a

szemita nyelven különböző magyarázatot nyújtó elgondolásokra. Az, hogy a szó miért változott ortografikusan a sipylből a syphilisig, itt a kiadók és a felhasználók téves írásmódjára és magyarázatára kell gondolnunk. A szó eredetének kutatásában további vizsgálatainkban már sok újat nem fogunk felfedezni, még érdeklődéssel bírhat a szó közhasznúságának egyes helyeken igen eltolódott bevezetése.

Irodalom

Róna Sámuel: Veneriás megbetegedések. 1908.

Dujardin: Propos sur la syphilis et son histoire. 1940.

Lancereaux: Traité historique et pratique de la Syphilis. 1873.

Georg Stricker: Entwurf einer Geschichte der anstehenden Geschlechtskrankheiten. 1944., itt található az irodalom teljes kölése 1931-ig.

A syphilis ábrázolása a képzőművészetben

A syphilis művészeti ábrázolásának ismertetésére áttérve, az anyag összegyűjtésénél, leírásánál az orvostörténeti szempontot vettem alapul. Történeti hűség szempontjából a vallásos syphilises képek mellett az asztrológiai eredetet feltételező rajzokat, majd a syphilist valószínűsítő, s végül az arra jellemző ábrázolásokat fogom sorra venni. Általában a biblikus képeken a szöveg a döntő, a kép sematikus. A művészi képeken viszont a monomorfizmus uralkodik, főleg az orr csontos vázának, a syphilisnek legjobban érzékelhető legjellemzőbb tünetével és ennek destrukciójával foglalkozik. Ezek a csontdifformitások viszont igen különböző formában és igen vitatható alakban jelennek meg. Ezen a ponton véleményünket igen biztos alapra kell helyeznünk, mert az egyesek által felfedezett alig jellemző, de syphilisesnek tartott elváltozások elfogadása újabb hasonló felfedezések tömegét fogja maga után vonni.

A syphilis történetének e fejezete a magyar orvosi irodalomban első ízben gyűjti össze a syphilit ábrázoló képek feltehető sorozatát. Alap a renaissance és a humanizmus korának jellemzésére, tudósai működésének ismertetésére, szövegmagyarázatokra. Sok kép közismert, közkézen forgó, sokszor reprodukált, de a felsorolt ismertetésben a tünetek jellegzetes megjelenésének egyöntetűségét látjuk; és ha az orvostudomány iránti érdeklődés eredményeképpen az ábrázolás tökéletesedésének fejlődését figyeljük, nem érdektelen e tárlatszerűen bemutatott s felfedezésének időrendjében közölt képek behatóbb tanulmányozása.

1. Ulsenius Theodor, költő, orvos 1496-ban Nürnbergben megjelent, asztrológiai orvosi költeményének címlapját ismeretlen szerző — melyben Dürer kezenyomát gyanítják — fametszete díszíti. A kép felső része az állatkör képeit tartalmazza, középen az 1484. jelzéssel. A kép közepén levő alak lemeztelenített combjait, karját, nyakát mutatja, melyen a syphilis-fekélyek nyomai láthatók.

2. Közvetlenül Ulsenius versének megjelenése után, 1496-ban jelent meg nyomtatásban Sebastian Brantnak ún. Eulogium-ja. Az ebben levő fametszetű lap bal felső sarkában foglal helyet az Istenanya felhőglóriával övezve, jobbával az olaszországi hadjáratba induló Miksa császárnak nyújtja a koronát. A császár kezében a keresztetek zászlója, lábánál a császári címerpajzs, mögötte páncélos vitézek. A Madonna bal karján a meztelen Krisztus-gyermek s felemelt karjából a büntetés nyilai zúdulnak a fekvő, térdelő embercsoportra, akik a syphilisnek fekete pontok által jelképezett fekélyei láthatók.

3. Josef Grünpeck két könyvének több kiadása jelent meg. Ismeretes a „Tractatus de pestilentiali Scorra“ augsburgi eredeti latin kiadása 1496-ból és „Ein hübscher Traktat von dem Ursprung des bösen Franzos“ német kiadása 1496-ból. E könyvekben ábrázolt fametszetű címképek kisebb-nagyobb eltéréssel hasonlók egymáshoz. Itt az anya és az istengyermek már áldásosztóvá válik s a császár térdénállva veszi át a római csá-

szári koronát. A gyermek Krisztus bal kezéből már gyógyító sugarak esnek a syphilises betegekre.

A megbetegedés védőszentjeit ábrázoló képek közül közzismert Szt. Minus képét Hammer mászolta 1495 körül Nürnbergben. Képére csak emlékeztetünk, ahol a püspök misekönyvön viszi saját lemetsett fejét és körülötte térdelő syphilises betegeknek áldását osztja. A syphilises beteget gyógyító or-

Ulsenius Theodor költeményének címlapja

Sebastian Brant Eulogiumának címképe

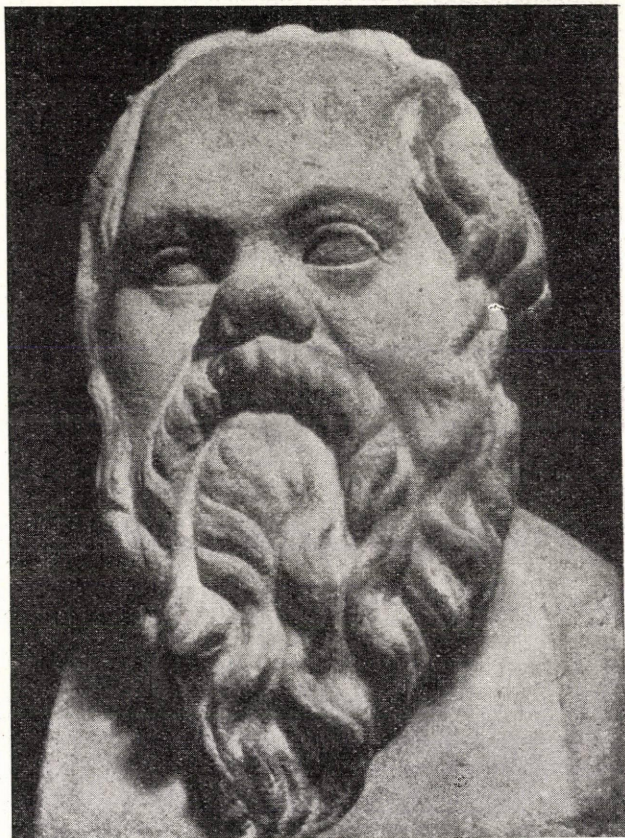
Josef Grünpeck Tractatus de pestilentiali Scorra augsburgi eredeti latin kiadású könyvének címképe

vosokat ábrázoló kép és a higanykúra által okozott súlyos szájgyulladás mutató rajzok közismertek.

4. Stricker szerint legalábbis valószínű, hogy a görög és római ókorban már ismeretes volt az a megbetegedés, amelyet ma syphilisnek nevezünk. Vorberg 1925-ben, elemezve a különböző Szókrátész-szobrokat, az orr alakulását syphilises eredetűnek tartja. A szerző az ókori syphilis feltétlen híve lévén, többek között ezekre a szobrokra hívja fel a figyelmet. Szerinte a párizsi Louvre Adonis-termében, a római Albanyvillában és a Museum Capitolineumban levő Szókrátész-szobrok orralakulata a syphilises nyeregorr képét idézi fel. Szókrátésztől korabeli szobor nincs. Az, hogy syphilises volt, fel sem tehető. A későbbi szobrászok fantáziáját az a beszélgetés élénkítette, mely Kritobulosz és Szókrátész között zajlott le Kalliosz ebédjén, melyet Xenophón írt le. Kritobulosz Sziléoszhoz hasonlítja Szókrátészt, Bakkhosz tömpe, lompos, beesett orrú, kecskeszakállas, nagyhasú, duzzadt arcú, nehéz mozgású kísérijéhez. Ennek alapján születtek ezek az alkotások, és megtekintve a szobrokat, azoknak protuberantiáit, homlok, szemöldökívi, arcsonat kiemelkedéseit, a glabella erős ívelését, a duzzadt felső és alsó ajkakat, szinte önkéntelenül adódik az orr porcos vázának merészebb, alaktalanabb ívelése. Azonban a csontos váz megtartottnak látszik, ha azt képzeletünkben a glabella és az orrszárnyak enyhébb kiképzésének vonalába állítjuk. Ha a betegség akkoriban ismeretes lett volna, nemcsak Szókrátészt ábrázolták volna így, hanem egyéb szobrokon is találnánk syphilisre utaló elváltozásokat.

5. Albrecht Dürer barátjáról, Willibald Pirckheimerről készített rézmetszete nem syphilises ábrázolás. Dürer jól ismerte a betegséget és annak jellemző tüneteit. 1506-ban, amidőn Velencében volt, így ír barátjának: „Ich wüsste nichts, was ich jetzt übler fürchtete, als die Franzosen-Krankheit, denn schier jedermann hat sie. Sie friess viele Leute gar hinweg, dass sie daran sterben.“

Pirckheimerről két rajz maradt fenn. Egyik 1503-ban, a másik 1524-ben készült. Általában az orr syphilises anomáliánál több formát különböztetünk meg. Az orrgyök közvetlenül

Szokrátesz képe a párizsi Louvre Adonis-termében levő szoborról

a homlokcsont alatt besüppedt, a csontos váz szinte szétterül, vagy az orrhát besüppedésével felhúzódik a puha porcos váz, szinte belátni az orrüregbe, vagy a csontos váz besüppedésével a porcos rész úgy húzódik fel, mint egy színházi látcső okulár darabja. Pirckheimer első képén az orr csontos váza megtartott, elődomborodott, a porcos vázon egyelőre elváltozás nincs. A Iorgnonornnak megfelelő besüppedés jól látható. Ha ez kezdeti tünete a harmadlagos orrgummának, várható, hogy idővel felveszi jellegzetes előbb említett formáját, azonban 21 év múlva az orrelváltozásnak nyoma alig látható.

Ugyanez a felfogásom az irodalomban erőltetetten ennek az elképzelésnek szolgálatába állított egyéb képekről is. Agostino Duccio saját családját és gyermekeit ábrázolja, ártatlanul a legkülönbözőbb orrváltozatokat rajzolva. A két oldalsó gyermek arca nem nyeregornnak, hanem a garatmandula-tútergésnek a feltevését idézi elő.

Hutten Ulrich címeres arcképén a jobb zygomaticus felett rupiás syphilises elváltozást vélnek a szerzők felfedezni.

7. Közeledve a syphilis valószínűségét ábrázoló képekhez, az eddig elmondottakat igazolni látszik Dürer 1512-ben készített rézmetszete: Pilátus kézmosása. A szolgál orrcsontja besüppedt, a porcos váz felhúzódik, arcán, nyakán heges nyomok láthatók, mindkét kezén fekélyek nyoma.

8. Az ősi nazca kultúrából fennmaradt praecolumbiai vázán ábrázolt orientális típusú harcos lábszárán a sípcsonton gummát vélnek felfedezni a limai múzeum tudósai. Eldönteni, hogy itt tbc-s, vagy daganatos, syphilises, vagy leishmaniosis vagy traumás fekélyről van szó, ma lehetetlen.

9. Zülch művészettörténész *Der historische Grünewald* c. könyvében találtam meg azt a képet, mely a tünetek ábrázolásában legjobban közelíti meg a syphilis egy különleges alakjának, a syphilis malignának ábrázolását. Strassburgtól délre fekszik Isenheim, a faluban vár áll, mely nevét a földesúri családtól kapta. A templomi szolgálatot az Antoniták kolostorának szerzetesei látták el. Ez a szerzet betegápoló rend volt és főleg a szt. Antal tüze betegség elleni küzdelemben tevékenykedett. Utána más betegségek felé fordult a figyelmük,

Willibald Pirckheimer. Dürer rézmetszete (1503)

Willibald Pirckheimer. Dürer rézmetszete (1524)

főleg az epilepsziás és syphilises betegeket ápolták. Rendjüknek védőszentje az anachoréta Remete szt. Antal volt. Remete szt. Antal a megkísértettek prototípusa volt, üldözte őt a Sátán, a poklok borzalmas alakjában s felkereste őt a pusztában, a rombadőlt sírok között is, ahova elrejtőzött. Az isenheimi oltárkép — melyet biblia pauperorum-nak neveznek — bal sarkát is ez a jelenet tölti ki.

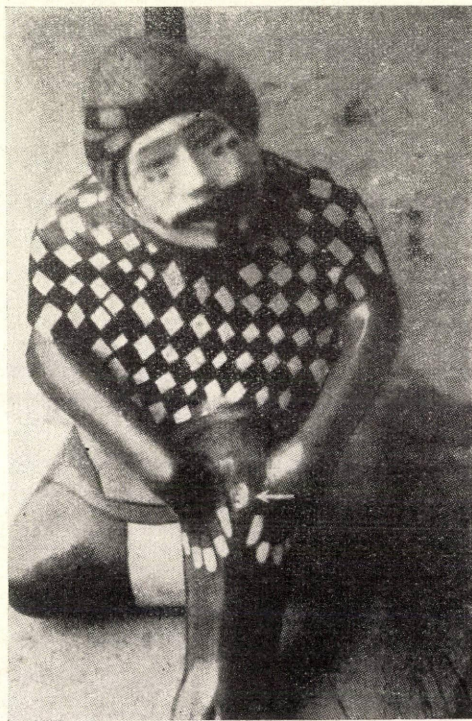
Egy hegyi manó békalábakkal, teljesen lemeztelenítve, szétvetett végtagokkal a szent felé fordul, mutatva borzalmas fekélyeit. Egyik kezével Antal könyvét ragadja el, baloldalt pedig felemeli a betegségtől lemart bal karcsonkját és szörnyű gúnnyal veti hátra magát. A syphilis ördöge kigúnyolja a szentet, akit nyomban agyonvernek s így a járvány ellen nem marad segítő. A kép a syphilis malignához hasonló elváltozást mutat. A fekélyek helyenként, különösen az alszáron, rupiás pörkkel borítottak, helyenként bő gennyképződést és vérzést mutatnak. A has felduzzad, a köldök elődomborodik, a tünetek súlyossága, egyöntetűsége és egyidejűsége a gyors lefolyásra jellemző. Az arc eltorzulása a fájdalomosság kifejezője.

10. Az isenheimi oltár Kühn szerint három betegséget ábrázol, a szt. Antal tüzet, a pestist és a syphilist. Az egyetlen ellenvetés is elhalkul akkor, amidőn az aacheni oltárkép lovasát szemléljük, amelyet minden történész és orvos syphilises megbetegedésnek tart. Az aacheni katedrális kincseskamrájában található az alsórajnai vidék késői gótikájának legnagyobb alkotása, az aacheni oltárkép, a kölni festőiskola műve. A festő neve ismeretlen. Művészettörténeti kutatások során több olyan művet találtak, amelyek ugyanannak a mesternek jellegzetes ismertetőjeleit mutatják. Ezért legkiválóbb műve után „Meister des Aachener Altars“-nak nevezik. A név annyiban lehet megtévesztő, hogy a kép keletkezését Aachenbe helyezi, azonban csak a XIX. században került oda és e szükségnevet a mostani tartózkodási helyéről kapta. Az oltár cselekményének főtémája a Kálvária-hegyi jelenet s triptichon főszárnyán találjuk syphilises betegünk ábrázolását. A szemlélő felé fordítja egész arcát, mintha a művésznek az lett volna a szándéka, hogy érvényre jusson a vonások torz volta. A pompás

Pilátus kézmosása. Dürer rézmetszete (1512)

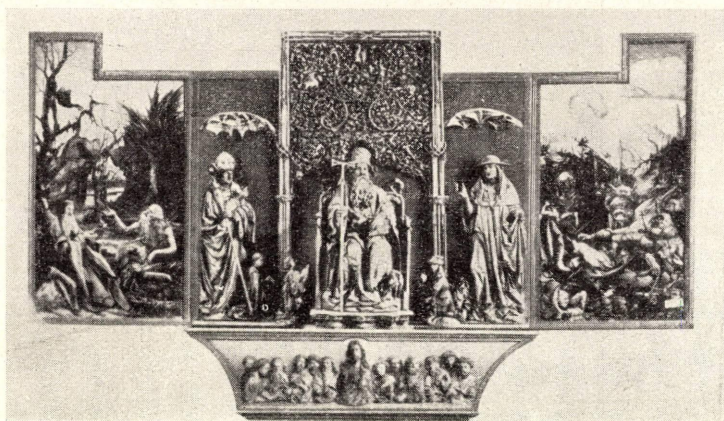
gyöngy és nemeskövel díszített ruha éles ellentétben van a beteges arc rúttságával. A vonások fakóak, szürkés-sárgák. A száj fátyolszerű kendővel van betakarva, melyen átlátszik az

Praecolumbiai vázán ábrázolt harcos csontelváltozása

ajkak körvonala. Az arc eltorzulását legjobban az orr és szemhéjak formátlansága váltja ki. Az első, feltűnően széles, az orr tövében besüppedt, porcos szárnyát felemeli, míg a szemeken a szemrés beszűkülése és a szentengely ferde állása vehető észre. Pontos szemlélet alapján megállapítható, hogy a

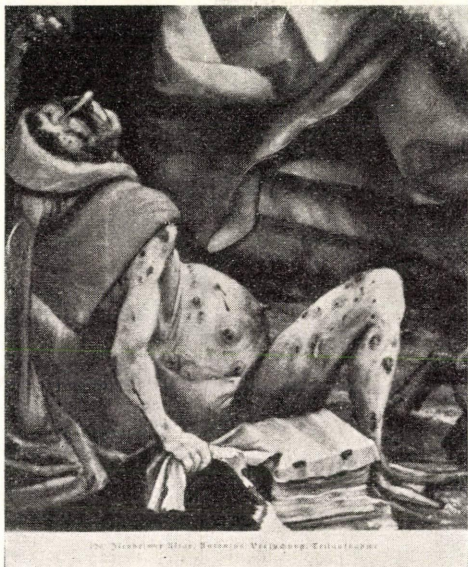
szempillák részlegesen kihulltak, amely még azáltal is feltűnőbb, hogy a külső szemzug közelében a visszamaradó pillaszőrök a gyulladás következtében egymással összetapadnak. A fátyolon áttűnő száj széles, alaktalan, az ajakkontúr megtartott. Említésre méltó ezenkívül a fejdísz, mely egy keleti turbán képében a vörös fajbőrön ül s emellett erősen jobbra csúszott. Ez a ferde állás még jelentősebb azáltal, hogy az alóla

Az isenheimeri oltár

kinyúló hajzat a turbán állását pontosan követi, tehát paróknának kell lennie. Mert csak így lehet értelmezni a fejdísz és a hajzat együttes lecsúszását, annál is inkább, mert a kép többi személyének fej- és szakállhajzatának festői ábrázolása mindig feltűnően gondos. Az arc bőre is közelebbi szemléletet érdemel. A szürkés-sárgás matt színezésen kívül kifejezett hegeképződés vehető észre, mely a bal nazolabiális redőben és a jobboldalon a szem közelében igen kifejezett. A szemdudorokon, a homlokon és az orr csontos vázán szabálytalan görnyös megvastagodások láthatók, melyek az arckoponyán csomóképződéseknek tűnnek fel. Tapasztalt bőrgyógyász, aki előtt

a salvarsan-érát megelőző súlyos syphilis-elváltozások ismeretesek voltak, figyelmeztet a beteg sajátos tekintetére, elmosódottságára, a szemek jellemző fénytelenységére, mely a syphilisekre kórjelző. Ha az egyes leleteknek orvosi jelen-

Részletkép az isenheimi oltárról. Grünewald festménye

tőségére térünk át, a syphilises megbetegedés egyöntetű képét kapjuk. Kimagasló tünet a nyeregorr, mely az orrseptum gummás roncsolásának a jele. Az arcbőr hegein ulcerosus folyamatok maradványai vannak, specifikus eredettel, velejár a szemhéjak elhúzódása és a szemrés deformálódása. Ez lehet a szempillák kihullásának magyarázata is. A páróka viselete arra enged következtetni, hogy a festő az alopecia specifica torzító formáját látja maga előtt, melyet indirekt úton akar tudomásunkra hozni. A száj előtti fátyol kétféleképpen értelmezendő,

vagy a szájüreg undortkeltő megbetegedése van jelen, kellemetlen foetorral (ulcerosus stomatitis vagy gummás szétesés), vagy a festő korának epidemiológiai felfogása tükröződik

Az aacheni oltárkép lovása

vissza, amikor felveszi a contagium, mérges anyag, betegséget okozó erő, kipárolgásának aetiologiai fogalmát. A fátyol tehát vagy a környezet védelme a foetor, vagy a fertőző anyaggal szemben. Ami az arckoponya csomós megvastagodását illeti, emlékeznünk kell arra, hogy a syphilises periostitis speciális csontrészeket támad meg elsősorban, mindenekelőtt olyan-

kat, ahol a csontot kevés lágyrész fedi, halánték, homlok, tibia stb.

A világirodalomban szétszórtan található, syphilit ábrázoló művészi képeket mutattam be. Ennek szükségességét és fontosságát abban láttam, hogy a további, főleg hazai kutatásunk során megfelelő kritikával szemléljük újabb felfedezéseinket, másrészt ezek fogják további bűvárkodásunk alapját képezni a betegség nevének történeti változásaiban, amerikai vagy őskori eredetének további boncolgatásában. Sok fáradtságos munka áll előttünk, de ha a lege veteres elvét tartjuk szemünk előtt, kutatásainkat és elért eredményeinket a történeti szemlélettel fogjuk összekapcsolni, ismereteink tárháza észrevétlenül hatalmasan bővül kulturális, művészeti, ethnologiai, históriai, kórtani s főleg gyógyító-tudományi szempontból.

Irodalom

1. Die Darstellung des Syphilis auf dem sog. Aachener Altarbild der Kölner Malerschule um 1510. Egon Schmitz Cliever. Arch. für Derm. und Syph. 192. kötet.
2. Zülch: Der historische Grünewald.
3. Pedro Waiso, Leon Goldman Am. Jour. of. Syph. Gon. and Ven. Disease, 1934.

РЕЗЮМЕ

В очерке приведены интересные данные об истории сифилиса, с этой точки зрения не известные ни в литературе, ни в искусстве, обращая внимание на систематическое изложение данных до сих пор порядочного появившихся в литературе. Сообщение является введенным более подробного очерка этого вопроса.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser schildert die geschichtliche Entwicklung der Syphilis an Hand in Literatur und Kunst zum Teil noch nicht erforschter Daten, mit Beachtung dessen, die bisher verstreut erschienenen Mitteilungen in ein organisches Ganzes zusammenzufassen und die Ergebnisse aus diesem abzuleiten. Seine Publikation ist die Einleitung einer grösseren Studie über dieses Thema.

